

מסע קסום אל לב אסיה והקווקז

מאת

בן-ציון יהושע

סופר וחוקר מרכז אסיה והקווקז

מחבר הספר 'דרך לבנה – מסע במרכז אסיה', בהוצאת משרד הביטחון

המטייל במרחבים האין סופיים של מרכז אסיה והקווקז חש כי הזמן עמד מלכת. פרשים, לוחמים וכובשי עולם חיו במחוזות האלה. אזור של צבעים, ריחות וטעמים. אקזוטיקה על מגוון פניה.

בוכרה היפה, סמרקנד הקסומה וחיווה הבלתי נשכחת, שפניהן כמראה השטיחים, רקמות ה'סוזני' המסורתיות והקרמיקה בגוון טורקיז בת מאות שנים ולצידם נופים קסומים, אגמים אלפיניים וקרחונים. עולמם של הנוודים רוכבי הסוסים הטורקו-מונגולים נחשף בנופים הטבעיים של היורטות בדרכם לכבוש את העולם. ערים קדומות המשמרות תרבויות ומסורות. כאן עברו דרכי המשי בין סין והודו אל אירופה וסוחרים העבירו גם מסורות ותרבויות מקצה העולם אל קצהו האחר. כאן פסעו כובשים – אלכסנדר מוקדון ומנגד מלכי פרס, ג'ינגיס ח'אן וטימור לנג.

בין אירופה לאסיה שוכן הקווקז שפסגותיו נושקות לשמים. גשר בין מזרח למערב. כאן צמחו תרבויות ודתות. כאן פעלו הכוזרים והיהודים ההרריים. באקו עיר הנפט לחופי הים הכספי ודגי הסטרינה – חדקן – מהם מפיקים את הקוויאר. גיאורגיה ארץ של נופים על הרי הקווקז המכוסים בשלג עד ונושקים לשמים, מפלים שוצפים וכנסיות ומנזרים בנופים לא צפויים. ומנגד - ארמניה הנרדפת והנשכחת משקיפה בגעגועים אל האררט הגדול והאררט הקטן שם נחה לה תיבת נוח.

ובפינות סמויות מן העין וקרובות ללב תמיד נמצא את היהודי השומר על מסורות קדומות של אבותיו.

מרכז אסיה

הרפובליקה של אוזבקיסטן

הרפובליקה של קירגיסטן (קירגיזיה)

הרפובליקה של טורקמניסטן

הרפובליקה של קזחסטן

הרפובליקה של טג'יקיסטן

הקווקז

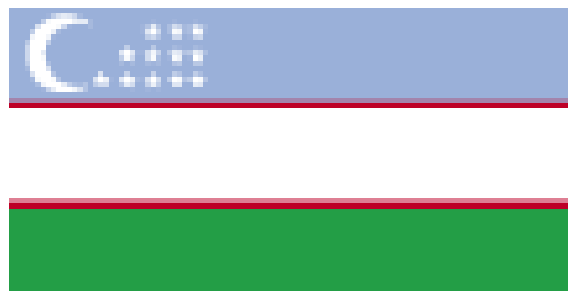
הרפובליקה של אזרבייג'ן

הרפובליקה של גיאורגיה (גרוזיה)

הרפובליקה של ארמניה

הרפובליקה של אוזבקיסטן

O'zbekiston Respublikasi

מקרא: תכלת – החוק והצדק; הלבן – הכותנה; הירוק – החקלאות; האדום – העבודה והעמל; הסהר – אסלאם; הכוכבים – 12 המחוזות במדינה.

סמל המדינה: במרכז עוף החול.
מימין: שיבולים כסמל ללחם
משמאל: הכותנה. למעלה: האסלאם

הבירה והעיר הגדולה במדינה – טשקנט (2.5 מיליון תושבים).
ממוקמת בקו אורך ורוחב – $41^{\circ}16'N, 69^{\circ}13'E$.
גבולות – קזחסטן, אפגניסטן, טג'יקיסטן, קירגיסטן וטורקמניסטן.
שפה רשמית – אוזבקית.
הנקודה הגבוהה – פסגת אדלונגה (Adelunga), בגובה 4,301 מטר.
נשיא הרפובליקה – אסלאם קרימוב (Islom Karimov).
הכרזת עצמאות – 1.9.91.
שטח המדינה – 447,400 קמ"ר (פי שניים מבריטניה הגדולה).
אוכלוסייה - כ-28 מיליון נפש.
מחוזות (12 – viloyati).
ערים גדולות – טשקנט, סמרקנד, בוכרה
אקלים – יבשתי. טמפרטורה בקיץ – 40 מעלות; בחורף – שלגים. ממוצע גשמים שנתי:
 100-200 מ"מ.
מטבע – סום אוזבקי (Uzbekistan som). שער הסום: 1,220 סום לדולר.

מפת אוזבקיסטן

היסטוריה

נמצאו עדויות ארכיאולוגיות להתיישבות באזור כבר באלף השני לפני הספירה. בשנת 327 לפני הספירה נכבש המרחב על-ידי אלכסנדר הגדול והוא נושא לאישה את הנסיכה רוקסנה כדי לחזק את קשריו עם ראשי השבטים. במשך מאות שנים נשלטה אוזבקיסטן על-ידי האימפריה הפרסית, הסאסאנים והפרתים. במאה ה-13 נכבשה על-ידי המונגולים ובמאה

ה-14 טימור-לנג (איש הברזל הפיסח), בן העיר שאהר-י סאבו כובש חלקים גדולים של העולם העתיק ומקים את בירתו בסמרקנד. האוזבקים בימינו אימצו את טימור לנג כגיבור לאומי. בימי 'המשחק הגדול' באמצע המאה ה-19 האזור כולו היה מגרש משחקים של בריטניה היושבת בהודו ונושאת עיניה לאזור כולו ומנגד הצארים הרוסיים, שהיו יותר מעשיים וכבשו את מרכז אסיה והדיחו את הח'אנים של בוכרה, קוקנד וחיהו והקימו את טורקסטן הרוסית, שמרכזה המינהלי בטשקנט. בשנת 1917 המהפכה הקומוניסטית האדומה מגיעה ואוזבקיסטן נעשית רפובליקה קומוניסטית של ברית המועצות. ביום 1 בספטמבר 1991 מכריזה אוזבקיסטן על עצמאותה.

כלכלה

תל"ג – 55.75 מיליארד דולר. גידול שנתי 7.3%. הכנסה שנתית לנפש 2,000 דולר. תקציב שנתי - 5.288 מיליארד דולר. היצואנית השנייה בגודלה בעולם והחמישית בגידול כותנה. במקום השביעי בעולם בהפקת זהב. היא מפיקה גז טבעי, פחם, נחושת, נפט, כסף, עופרת, צינק, טנגסטן ואורניום. אבטלה בשיעור של 20% ואינפלציה גבוהה - רשמית – 19.8%; בפועל – כ-38%. חלק מכוח העבודה עובד בחו"ל ושולח כסף למשפחות. רק 10.51% משטח המדינה מנוצלים. כוח עבודה: 14.43 מיליון עובדים. 27% מועסקים בחקלאות; 29.4% - תעשייה; 43% - שירותים. כ-20% אבטלה. 33% חיים מתחת לקו העוני ברמה המקומית.

דמוגרפיה

האוכלוסייה צעירה מאוד – כ-32% עד גיל 14. גידול שנתי (בניכוי תמותה) 1.73%. תוחלת החיים – גברים – 61.5 שנה; נשים – 68.5 שנים. **הרכב האוכלוסייה** – 80% אוזבקים, 5.5% רוסים; 5% טג'יקים, 3% קזחים, 2.5% קאראלפאקים, 1.5% טטרים ועממים אחרים – 2.5%. כ-80% לאומים שונים, לרבות קוריאנים, ארמנים וגרמנים שהוגלו לאוזבקיסטן על-ידי סטלין ויהודים. דת - 88% מוסלמים, רובם ככולם סונים, 9% נוצרים אורתודוקסים, 3% דתות אחרות כולל: בודהיסטים ויהודים. אלפי יהודים הגיעו כעקורים בשנים 1941-1943 לאחר שהגרמנים פלשו לפולין ולרוסיה. הקהילה הבוכרית היא קדומה מאוד. כיום נותרו אלפים בודדים כל השאר עלו לארץ או היגרו לארה"ב וארצות אחרות.

שפות וחינוך

74.3% דוברי אוזבקית; 14.2% דוברי רוסית; 4.4% דוברי טג'יקית; 7.1% - שפות אחרות. לפי נתונים רשמיים כ-99.3% מן האוכלוסייה שמעל גיל 14 הם יודעי קרוא וכתוב. הילודה הגדולה מקשה על חינוך לכול. חלק מן הנשים המגויסות משמשות כמורות

חיילות ביישובים מרוחקים. ילדים מתחילים ללמוד בכיתה א' בגיל 7 ולומדים בסך הכול 11 כיתות. מדי שנה מסיימים לימודיהם כ-600,000 סטודנטים.

תרבות

חיי התרבות עשירים מאוד הן במוסיקה אתנית והן במוסיקה קלאסית. אקדמיות למוסיקה וקונסרבטוריונים רבים ברחבי המדינה שבהם משולבים מזרח ומערב, בתי אופרה, תיאטרון, בלט ומחול אתני. אהבת השירה מאפיינת את האזובקים. המשורר הלאומי הוא עלי-שר נבואי, ששירתו נישאת בכל פה.

אקולוגיה

צריכת היתר של הנהרות הגדולים האמו-דריה והסיר-דאריה בשל השקיה בהצפה של שדות הכותנה על-ידי רשת תעלות מסועפת גרמה להתייבשות חלקית של ימת ארל, שמימיה הומלחו והזדהמו בחומרי ריסוס זרמו לאגם מתעלות ההשקיה. ימת ארל הייתה הרביעית בגודלה בעולם ושטחה היה 68,000 קמ"ר, אך מאז הצטמק ושטחו מגיע ל-17,168 קמ"ר. הדגה באגם חוסלה וכפרי דייגים מסביב לאגם ננטשו. ספינות דיג נותרו תקועות בלב המדבר במרחק של כ-100 ק"מ מן האגם במימדין החדשים, שהתפצל לשניים. האסון האקולוגי משפיע על בעיות אקלימיות באסיה עד לטווח רחוק מן האגם.

'ספינת המדבר'

תקשורת

3.7 מיליון משתמשים בטלפונים סולרניים (2007) וכן 1.8 מיליון משתמשים באינטרנט. קוד קידומת בטלפון למדינה: +998
הבדל שעות (בהשוואה לישראל): 2-3 שעות (באזבקיסטן אין שינוי השעון)

תחבורה

מיקומה של הבירה טשקנט מעמיד אותה כצומת לתחבורה אווירית מן המערב אל המזרח ואל דרום אסיה. רשת רכבות מפותחת ותחבורה מוטורית מכל סוג ומין, לרבות אוטובוסים

המותנעים בחשמל או בגז וכן חשמליות. בטשקנט נמצאת רכבת תחתית מן היפות בעולם. חברת UzDaewooAuto היא חברת הרכבה של כלי-רכב בשיתוף פעולה קוריאני-אוזבקי. שיתוף פעולה דומה קיים עם החברה הטורקית SamKocAuto ועם החברה היפאנית Isuzu Motors.

צבא

הצבא האוזבקי מונה כ-65,000 לובשי מדים ויש לו את כל הזרועות. לא מכבר חתמו חמש המדינות המוסלמיות של ברית המועצות לשעבר על הסכם לאי שימוש בנשק גרעיני. גבולה המשותף עם אפגניסטן הוא מקור דאגה מתמיד של האוזבקים מפני חדירת טרור פונדמנטליסטי וסמים. ארצות הברית תמכה לא מכבר בסכום של חצי מיליארד דולר לחימוש הצבא האוזבקי.

ערים מרכזיות

טשקנט - "עיר האבן"

טשקנט היא בירתה הנוכחית של אוזבקיסטן. לפני הבריחה הייתה סמרקנד. היא ממוקמת על קו רוחב $41^{\circ} 16'$ צפון ועל קו אורך $69^{\circ} 13'$ מזרח. בעבר היא נקראה צ'אק (Chach), שש (Shash) ובינקנט (Binkent). טשקנט ממוקמת בעמק צ'ירצ'יק ומתנשאת לגובה 433 מטרים מעל פני הים. הרי צ'אקאל הסובבים אותה מגינים עליה מרוחות ובחורף יורדים בה שלגים. היא חלק מנאת מדבר – ארץ שלחין על אדמה פוריה, המושקית ברשת תעלות הנמשכות מן הנהרות היורדים מהרי ט'ן שן ונשפכים לאמו דאריה. לעיר עבר היסטורי בין 2,500 שנה. העיר מחולקת לרובע הישן (Stari-Gorod) שהיה קיים לפני הכיבוש הרוסי ולחדשה רחבת ידיים שהוקמה בידי הרוסים. זוהי עיר נקיה, ירוקה ויפה והיא מהווה מרכז תעשייתי ותרבותי בתחומי המדע והאמנויות. העיר עשירה במפעלי תרבות וחינוך – בית אופרה מפואר שנבנה במלחמת העולם השנייה על-ידי שבויים יפאניים, אוניברסיטאות ומכוני לימוד ומחקר, מוזיאונים וספרייה עשירה.

היא משתרעת על שטח של 250 קמ"ר שהם כגן בוטני רחב ידיים. במרכז העיר הענקית משתרע שדה התעופה הבינלאומי של אוזבקיסטן. טשקנט היא צומת דרכים לרכבות, לכבישים ותנועה אווירית לטיסות המשך למעמקי אסיה. קווי רכבת מקשרים אותה עם רוסיה האירופית ומרכז אסיה וכבישים יוצאים ממנה לכל מרכז אסיה. במשך מאות שנים העיר הייתה מרכז סחר על דרך המשי בין אסיה לאירופה. טשקנט היא בירת הרפובליקה של אוזבקיסטן. גרים בה כיום כ-2.5 מיליון תושבים. בעיר כשמונים לאומים שונים. מרבית התושבים הם אוזבקים, שבטים טורקיים אחרים וטג'יקים. שליש מהאוכלוסייה מורכב מרוסים ומאוקראינים.

בראשית המאה ה-16 היא נשלטה על-ידי השושלת השיבינידית. לאחר מכן שלטו עליה האמירים של בוכרה והח'אנים של קוקנד. בשנת 1865 היא נכבשה על-ידי הצאר הרוסי ובשנת 1867 הפכה למרכז השליטה על כל טורקסטן – המדינות המוסלמיות שבשליטת הצאר. בשנת 1899 הגיעה לטשקנט הרכבת הטרנס-קספית. שש שנים לאחר מכן התחברה טשקנט לאורנבורג. כך נפתחו בפניה שערי הסחר עם העולם הגדול ובעקבות זאת השפיעה התרבות הרוסית עליה ועל התפתחותה. ביום 14 בנובמבר 1917 הגיעה המהפכה לטשקנט. מכאן פרצו כוחות המהפיכה לכל מרכז אסיה. אחד האירועים הבלתי נשכחים בתולדותיה המודרניות היא רעידת האדמה ביום 26 באפריל 1966. בסביבות השעה 5 בבוקר רעדה העיר. כמאה אלף משפחות נותרו ללא קורת גג. נהרסו יותר משבעה מיליון מטרים מעוקבים של שטח מגורים. נהרסו מרכזי מדע, תרבות, רפואה, מסחר ותעשייה. העיר עברה להתגורר באוהלים. ברית המועצות התגייסה כולה. העיר עברה תיכנון מחודש נסללו כבישים רחבי ידיים עם שישה ושמונה מסלולים. כבר בחורף 1966 75,000 משפחות מצאו קורת גג בבתים חדשים. קמו ערי לוויין ונטעו בעיר מיליוני עצים המצילים עליה בחום הקיץ והופכים אותה לגן בוטני ענק. עד שנות התשעים חיו בעיר כששים אלף יהודים וזכאי עלייה, רובם עקורים ממזרח אירופה שמצאו בה מקלט בימי מלחמת העולם השנייה.

סמרקנד - בירת המסחר על דרך המשי

ליד גדת נהר סיאב [Siab] משתרעות הגבעות הצהבהבות של אפרוסיאב, המסתירות בקרבן מסתורין של חיים שוקקים, שהיו כאן ונחרבו על-ידי המונגולים. לצידה של סמרקנד של ימינו קבורה סמרקנד העתיקה שנקראה באותם ימים 'אפרוסיאב' על שמו של מושל טוראן. אפרוסיאב נחשבה לפנינת העולם המוסלמי. המערות שבמדרונות אפרוסיאב הובילו אל ארמונות מופלאים, המקושטים בתמישיחי קיר יפים. העיר נכבשה על-ידי אלכסנדר הגדול בשנת 329 לפנה"ס. במאה ה-7 היא נכבשה על ידי הח'ליפים הערבים, ובמאה ה-13 צבאות ג'ינגיס ח'אן המונגולים הרסו אותה והותירו שממות עולם עד עצם היום הזה. צאצאי המונגולים התאהבו בעיר, שהצטיינה באקלים הממוזג שלה, ובנו אותה מחדש כבירת האימפריה שלהם. הם בנו בה מדרסות ומבנים הכובשים עד היום את הלב.

סמרקנד הפכה לצייר מרכזי על דרך הסחר העולמית ושמה 'סמרקנד' או 'מרקנדה', שפירושו: עיר המסחר. ההתיישבות במקום היא בת למעלה מ-2,500 שנה כמספר שנותיה של רומא. המונגולים שכבשו את אפרוסיאב במאה ה-12 הפכו אותה לעיי חורבות שלא נרפאו עד עצם היום הזה. המונגולים מחקו באזור הזה כל סממן של חיים ותרבות. הם הרסו תעלות השקיה והפכו אזורים מיושבים למדבריות. הם הרסו ערים בצורות כשהסיטו נהרות גועשים אל העיר ומחקו אותה ללא רחם. במאה ה-14 תחילת המאה ה-15 הפך תימור לנג – איש הברזל הפיסח (1336-1405) – את סמרקנד לבירת האימפריה שלו. התקופה התימורית, למרות אכזריותה, הייתה גם תקופה של פריחה תרבותית באמנות, בשירה ובאדריכלות. המדרסות היו גם מרכזים אקדמיים. נכדו של תימור המלך אולוג בג (1394-1449) נחשב לאסטרונום שהקדים את קופרניקוס. לא מכבר מלאו 600 שנים

להולדתו. סמרקנד הבירה הקדומה עודנה נחשבת לאחת הערים שבה יש מבנים מן היפים בעולם. אחד המבנים המרשימים בסמרקנד הוא 'גור-י אמיר' – המוזוליאון שבנה תימור לנג בחייו לזכר נכדו האהוב מוחמד סולטן שמת בשנת 1403 בעת מסע לאסיה הקטנה. הוא עצמו נקבר לצד נכדו שנתיים לאחר מכן. באחזה המשפחתית המלכותית נקבר גם נכדו האסטרונום והמדען אולוג בג, שנחשב לאחד האסטרונומים החשובים של כל הזמנים. כיפתו של המוזוליאון עשויה עשרות קילוגרמים של זהב טהור ועל קירותיו של האולם המרכזי ציורים גיאומטריים מזהבים משולבים בפסוקים מן הקוראן ובצורות גיאומטריות. הרגיסטן, על שלוש המדרסות שבו, שבהן למדו ולימדו גדולי המלומדים של ימי הביניים. וביניהם המלך האסטרונום והמדען אולוג בג והמשורר עלי-שר נבואי. במדרסות – אוניברסיטות קדומות – למדו אסטרונומיה, מתמטיקה, פילוסופיה וספרות. הן משופעות באריחים בגוני הטורקיז ויוצרים קומפוזיציה ארכיטקטונית מיוחדת במינה. מסגד ביבי-ח'אנום היה בשעתו המסגד הגדול ביותר בעולם המוסלמי. ולפי המסורת הוא נבנה כשי לאמיר תימור על-ידי אשתו הסינית היפהפייה בזמן היעדרו לרגל כיבושיו ומלחמותיו. המבנה נהרס ברעידת אדמה וחלקים ממנו שוקמו בשנים האחרונות בסיוע אונסק"ו שהכריזה על האתרים במסגרת המורשת העולמית. אתר 'השאה-י-זינדה' (השאה החי), הוא 'נקרופוליס' (עיר מתים), שבו שורה של מוזוליאונים בהם נקברו בני משפחת המלוכה. המקום התקדש והפך לאתר עלייה לרגל בשל קברו של קוסאם איבן עבאס, דודנו של הנביא מוחמד, המכונה השאה החי. ממרומי המצוק שמאחורי אפרסיאב נשקף נחל, שעל גדתו ניצב קבר המיוחס לנביא דניאל.

בוכרה-י שריף – בוכרה האצילה "הנסתרת מן העולם"

בוכרה נזכרת לראשונה בשנת 630 לספירה על ידי הצליין הסיני HSIN-TSANG. הוא קורא לעיר בשם POO HO. שמה הקדום היה ג'מקנט. מקור השם 'בוכרה' מסנסקריטית – שפה הודית עתיקה – VI-HARA – הנסתרת מן העולם. המונגולים שיבשו את השם ל'בו-כאר'. בשנת 672 הגיעו הערבים לאזור וכבשו את בוכרה בשנת 709. 600,000 פרשים מונגולים עלו על בוכרה בשנת 1220, ערכו טבח המוני בתושבים וכל מי שניצל נמכר לעבדות. בראשית המאה ה-16 נכבשה בוכרה מן הצפון על-ידי שבטים טורקיים-מונגוליים והחל עידן הח'אנים של בוכרה. עד לכיבוש הקומוניסטי בוכרה נודעה כאחד המרכזים הדתיים החשובים בעולם המוסלמי. בצד לימודי דת כאן למדו מדעים ואמנות. היא נקראה 'בוכרה-י שריף' ('האצילה', הקדושה). בוכרה מצטיינת בארמונות, במדרסות, במסגדים, במינרטים ובשווקים שלה. היא אחת הערים העתיקות והמעניינות. בבוכרה יש מספר גדול במיוחד של מבנים מוגנים על-ידי אונסק"ו במסגרת המורשת העולמית.

ארמון החורף הנמצא בין חומות ה'ארק' מתנשא לגובה 18 מטרים והמצודה החולשת על העיר והחומות הגבוהות המקיפות אותה הם מן המבנים המרשימים בבוכרה. לפני האסלאם

המצודה שימשה מקדש זורואסטרי. לא הרחק מן הארץ נמצא הזינדון – הכלא האכזר ביותר בעולם – ה'זינדון' – בור כלא המוכה בכל המחלות החשוכות מרפא. מי שהגיע לשם על רגליו ולא נמכר מייד לעבדות או המיר דתו והתאסלם סופו שגווייתו הושלכה מבור כלא לבור קבר.

בקרב מקום מצוי הפארק על שמו של איסמעיל סמאני ('קירוב' לשעבר). כאן נמצאים שני מבנים עתיקים. הבולט שבהם הוא המוזוליאון של איסמעיל סמאני ושל השושלת הסמאנית (מאה 10) שנחשב לאחת מיצירות המופת בארכיטקטורה העולמית של ימי הביניים. המבנה השני הוא 'צ'שם אַיוב' ('מעין איוב') שראשיתו במאה ה-16. הוא בולט בכיפת הקונוס ובשלוש כיפותיו האחרות. סמלה של בוכרה הוא המינרט פוא-י קאלון (שנבנה על-ידי הסלג'וקים במאה ה-12). הוא מתנשא לגובה של כ-46 מטרים וממנו הושלכו אויביו האמיתיים והמדומים של האמיר, ביניהם יהודים שסירבו להתאסלם. המסגד הגדול שליידו (מאה 16) הוא אחד הגדולים והמרשימים במרכז אסיה. ממולו 'מיר-י אראב מדרסה' שהוקם לזכרו של עבדאללה אל ימאני מתימן, צאצא ישיר של מחמד, שהטיף לאסלאם.

אחת הפנינים של בוכרה היא המכלול שעל גדת ה'לאב-י האוז' (שריד מתוך מאגרי מים פתוחים מן המאה ה-17, שהביאו לתחלואה). לא מנינו את עשרות המדרסות והאתרים של בוכרה אבל נראה שאין להחמיץ את ה'צ'אהר מינאר' על ארבעת המינרטים שלו, שהוקדשו על-ידי סוחר עשיר לארבע בנותיו האהובות. אי אפשר שלא להתפעל מארמון הקיץ של האמיר ועל הסיפורים המרתקים שנקשרו למקום. ארמון הקיץ 'סיטוראיי-מוכי-חוסה' (ארמון הכוכבים והירח) נבנה על-ידי האמיר האחרון סייד עאלים ח'אן בשנת 1917 במימון כפוי של יהודים עשירים.

חיווה - העיר והאגדה

המראות של חיווה הם בלתי נשכחים. זוהי עיר בצבעי המדבר מוקפת חומה. עיר שהיא מעין מוזיאון פתוח של ארמונות, מינרטים, מדרסות, מוזוליאונים שאליהם נכנסים חתנים צעירים בחליפות וכלות ילדות בשמלות כלה. חיווה היא עיר מסתורית שבה היה סחר עבדים וזוגות נואפים נענשו בה באכזריות בכיכר העיר. איש לא העניש את 45 החאנים שמשלו כאן. הם חיו במוסר כפול – בארמון 'תאש חאוולי' (חצר האבן), העשוי אריחי חרסינה מרהיבים, התנהלו חיי הוללות בהם לקחו חלק הח'אן, 4 נשותיו ו-41 פילגשיו ושורה של ילדי שעשועים.

על פי המסורת שם, בנו של נוח, מצא מקור מים חיים במדבר וצעק 'ח'איואק' (מים חיים) ומכאן נגזר השם 'חיווה'. ארכיאולוגים גילו כאן שרידים בני אלפיים שנה. הסיור בחיווה מפגיש אותנו עם ארכיטקטורה ייחודית – ה'קלתא מינאר' (המינרט הקצר), שגובהו מגיע ל-26 מטרים והיה אמור להגיע לגובה של 100 מטרים ולהיות הגבוה ביותר במרכז אסיה. הח'אן מוחמד אמין ח'אן נפל בקרב (1850) ויורשיו, שנמנעו מלהאדיר את זכרו, הותירו את המינרט המפואר, העשוי קרמיקה בגוון טורקיז, בלתי גמור. המקום הקדוש ביותר בחיווה הוא המוזוליאום המפואר של פהלוואן מחמוד (1248), שנחשב לגיבור בלתי מנוצח שידע לגבור גם על ייצרו זכה למעמד של קדוש. האתר הקדום ביותר בחיווה הוא מסגד 'ג'ומעה' (יום השישי) העומד על 218 עמודי עץ מגולפים, ששימש את אנשי השיירות על דרך המשי כבר בראשית המאה העשירית והוא יחיד במינו בעולם המוסלמי. תצפית על חיווה היא חוויה בלתי נשכחת.

עמק פרגאנה

עמק פרגאנה נמצא באותו קו רוחב של בייג'ינג ודרום איטליה (קו אורך 40.23 מעלות; קו רוחב 71.19). עמק פרגאנה ממוקם בעמק הרי ט'ג'ן שן והוא מתחלק בין המדינות אוזבקיסטן, טג'יקיסטן וקירגיזיה. שטחו של עמק פרגאנה, שהוא נוה מדבר, הוא 22,000 קמ"ר כשטחה של מדינת ישראל. העמק מתנשא מעל פני הים – 320 מטר במערב ו-1,000 מטרים במזרח. לעמק מראה של קערה שטוחה שסביבה רכסי הרים – רכס הרי ט'ג'ן מצפונה והרי אלאי ופמיר בדרומה. עמק פרגאנה הוא שקע טקטוני – שמקורו ברעידות אדמה, התפרצויות הרי געש ועוד – המוקף ברכסים של הרי צ'אטקאל, קוראמה ופרגנה בצפון; אלאי וטורקסטאן – בדרום, שפסגותיהם מגיעות ל-5,000 מטרים מעל פני הים, פרט למעבר צר במערב – שדרכו מפלס הנהר סיר דאריה את זרימתו. חלקו המרכזי של העמק הוא צחיח ומכוסה חולות ומלחות. בשוליו, למרגלות ההרים, טבעת גבעות המיושבות בצפיפות רבה. עמק פרגאנה מנוקז על ידי הסיר דאריה ומן ההרים יורדים נהרות רבים המזינים רשת תעלות השקיה עניפה. האקלים יבשתי, יבש וחם בקיץ ונוח בחורף. ממוצע הטמפרטורה בינואר נע בין מינוס 0.5 מעלות למינוס 2.5 מעלות וביולי הטמפרטורה היא בין 23 ל-28 מעלות. מזרחה לעמק פרגאנה נמצאים המדבריות הסיניים שעל דרך המשי. לנוסעים שסבלו קשות במדבר, עמק פרגאנה היה קרש הצלה חשוב.

העמק היה בודהיסטי קודם שקיבל את האסלאם במאה ה-8. בתקופות שונות בהיסטוריה הייתה פרגאנה שייכת לשושלות שונות: מאות 11-12 - שלטו הקחנידים; מאה 13 – המונגולים; מאה 14 – תימור לנג ויורשיו התימורידים; מאה 16 – שייבאנידים; 1598 – המושל האחרון אבו אל פאיז. בשנת 1710 – נפרדה קוקנד ונוסדה ממלכת קוקנד. באמצע המאה ה-19 נכבש האזור על-ידי צבא הצאר. בימי המהפכה של 1918 התנהלו קרבות אחים בין הצבא האדום הקומוניסטי לבין צבא הצאר.

העמק הפך להיות בית היוצר המרכזי לגידול כותנה, עצי תות להזנה ולגידול תולעי משי ולאריגת בדי משי. השווקים הססגוניים של העמק נמצאים בעיקר במרגילאן ובאנדיז'אן, והם פעילים בעיקר בימים

חמישי וראשון. עמק פרגאנה ידוע באוכל שלו, אבל קשה למצוא מסעדות. הדרך הטובה ביותר לטעום את הפלוב המקומי הוא להיות מוזמן לבתים. בבתי התה יש חדר שבו האורחים מכינים לעצמם את הפלוב שלהם.

קוקנד ('הר של סוכר')

ממוקמת על קו אורך 40.33; קו רוחב 70.55. ממוקמת 228 ק"מ דרומית-מזרחית מטשקנט ו-115 ק"מ מערבית לאנדיז'ן ו-88 ק"מ מערבית לפרגנה. בעיר כ-200,000 נפש. רוב אוזבקי ובני מיעוטים טג'יקים, רוסים, יוונים, קוריאנים, וצוענים ('לולי'). היא אחת הערים העתיקות והיא שוכנת בצומת שתי דרכי מסחר – האחת דרך מעבר ההרים לטשקנט והשנייה דרך העיר ח'וג'נד. העיר קיימת מאז המאה ה-10. במאה ה-13 נחרבה על-ידי המונגולים. העיר העכשווית ראשיתה במצודה משנת 1732 שהוקמה על מקומה של מצודה עתיקה יותר בשם Eski-Kurgan. בשנת 1740 היא הייתה לבירת הח'אנות של קוקנד. היא גם הייתה המרכז הדתי של עמק פרגאנה ובשיאה היו בה למעלה מ-300 מסגדים. כוחות רוסיים תחת פיקודו של מיכאיל סקובלב (Mikhail Skoblev) כבשו את העיר בשנת 1876 והיא צורפה לטורקיסטן הרוסית. בעמק פרגאנה יש מיגוון של יצירות ארכיטקטוניות שמקורן בתרבות החאוולי, הכוללות מבנה של ארמון הבנוי כחאוולי, בנייני ציבור, מסגדים ומדרסות. המפורסם שבהם הוא ארמונו של הח'אן ח'אדא יאר (KHODOYAR) מהמאה ה-19 במרכזה של קוקנד (1863-1873), מסגד יום שישי (1800-1812).

בית העיריה, בית הדואר, מכון הנפט, בנק, המכון הפדגוגי היו בתקופת השגשוג בקוקנד ארמונותיהם או בתיהם הפרטיים של עשירי היהודים ובתי המשרדים שלהם.

אנדיז'ן (ANDIJAN)

בעיר 310,000 תושבים. העיר הוקמה במאה ה-9. אנדיז'ן נמצאת בקרן המזרחית של עמק פרגאנה במרחק של 362 ק"מ מטשקנט, לא הרחק מהגבול הקירגיזי הקרוב לגבול הסיני. אנדיז'ן היא בירת מחוז הפרובינציה אנדיז'ן, בעמק פרגאנה. היא העיר הרביעית בגודלה באוזבקיסטן היושבת על נהר אנדיז'ן-סאי. העיר הייתה תחנה חשובה על דרך המשי בין קאשגאר (מערב סין כיום) לח'וג'נד (צפון טג'יקיסטן בכניסה לעמק פרגאנה). היא נחרבה על-ידי המונגולים ונבנתה מחדש על-ידי קאידו ח'אן בסוף המאה ה-13 והייתה לבירת עמק פרגאנה במשך 300 שנה.

לפי המסורת כאן נולד זאהיר א-דין מחמד אבן שייה' מירזא (1483-1530) באבור, מייסד השושלת המוגולית בצפון הודו בשנת 1483. מאמצע המאה ה-18 אנדיז'ן הייתה חלק מהח'אנות של קוקנד.

אנדיז'ן הייתה בירת החאן של עמק פרגאנה ועיקר סחר המשי התנהל בה. העיר נכבשה על ידי צבא הצאר הרוסי בשנת 1876. רעידת אדמה הרסה את העיר בשנת 1902 והשלימה קטל של 4,000 תושבים על ידי הרוסים. העיר ידועה בקיצוניות האסלאמית שלה.

בשנת 1992 חיו כאן 300 בוכרים ו-500 אשכנזים. שנים אחדות קודם היגרו מכאן כ-450 משפחות בדרכן לארצות הברית. בין השנים 1941-1943 הגיעו לכאן אלפי יהודים עקורים ממזרח אירופה.

אתרים: **הבאזאר** – בעיקר בשעות הבוקר המוקדמות. **המדרסה והמסגד** של יום שישי. המבנה היחיד שנותר לאחר רעידת האדמה בשנת 1902. **המוזיאון המקומי** - מוזיאון הכתבים של באבור.

מרגילאן (MARGILAN)

דרך המלך מובילה בין העיר פרגנה למרג'ון, הקדומה בערי עמק פרגאנה. היא שוכנת במרחק 90 ק"מ מקוקנד. החל מן המאה ה-10 היא ידועה כמרכז חקלאי וכמרכז לעבודות יד. לפי האגדה אלכסנדר הגדול ייסד אותה במאה הרביעית לפני הספירה. שמה נקבע כשאלכסנדר הגיע למקום בשעת צהריים והוגשו לו לארוחה תרנגולת (Murgh) ולחם (Nan) ומכך נגזר שמה MARGINAN. מרגילאן הייתה תחנה חשובה על דרך המשי במאה ה-9. היא התפרסמה גם בימינו בשל תעשיית המשי הגדולה וגידולי עצי התות להזנת תולעי המשי והגלמים שמהם מפיקים חוטי משי.

המפעלים מעסיקים אלפי עובדים בענף שימיו קדומים ביותר. מדי שנה מפיקים במרגילאן לא פחות מ-22 מיליון מ"ר בדי משי ואת הבדים הלאומיים הססגוניים. בעיר מתגוררים כיום 145,000 תושבים. בתקופה הסובייטית היה זה השוק השחור המרכזי של כל אוזבקיסטן. השוק הוא האטרקציה המרכזית של העיר. מעוררת עניין גם המדרסה 'סאיד אחמד חוּג'ה" מן המאה ה-19. בימים חמישי וראשון מגיעים לכאן הכפריים בלבוש המסורתי החגיגי עם הרכילות הכפרית המעודכנת. בקיץ ובסתיו שפע של פירות וריחות תבלינים. חצי ק"מ מהשוק נמצא המסגד הגדול. למסגד שני מינרטים בחזיתו. חלקים של המסגד הם משנת 1452.

מקום הייתה קהילה יהודית קטנה של בוכרים ואשכנזים ובמקום בית כנסת ובית עלמין.

נמנגן (NAMANGAN)

שמה של העיר נגזר ממכרות המלח המצויות בה. *namak kan*, - מקום המלח. נמנגן בירת הפרובינציה של נמנגן ממוקמת בצפון מזרח עמק פרגאנה, כ-300 ק"מ מזרחית לטשקנט ו-65 ק"מ מערבית לאנדיז'אן ו-75 ק"מ צפונית לעיר פרגאנה. היא העיר השנייה בגודלה באוזבקיסטן ומתגוררים בה כ-380,000 תושבים. הנהרות קארא-דאריה ונארין המתמזגים כאן ונשפכים אל הסיר-דאריה. במקורה היא הייתה מיושבת באוכלוסייה פרסית ועד היום השפה השלטת בה היא הניב הטג'יקי של הפרסית. העיר נודעה כיישוב במאה ה-15 ובאמצע המאה ה-18 היא הייתה חלק מהח'אנות של קוקנד. בזמן הכיבוש הרוסי של המאה ה-19 נמנגן הייתה מרכז דתי אסלאמי. היו בה לא פחות מ-20 מדרסות ומעל 600 מסגדים. לאחר סיפוחה לטורקסטן הרוסית בשנת 1876 גידול הכותנה וייצור מזון היו עיקר העשייה במקום.

אתרי תיירות בעיר: מולא קירגיז מאדרסה (Mullo Kyrgyz Madrasseh), שנבנה בשנת 1910; מסגד אטא וואליכ'אן טור (Mosque of Ota Valikhan Tur), אחד המסגדים הגדולים ביותר במרכז אסיה השייך לכת הואהבית מייסודם של הסעודים. מוזיאון הטבע וההיסטוריה ובו ממצאים שנתגלו באזור. לא הרחק מן העיר שרידי חורבות אכ'סיקנט, העיר שנהרסה על-ידי המונגולים ונבנתה מחדש על-ידי התימורידים, אולם שבה וננטשה במאה ה-17 בעקבות רעידת אדמה.

לא נותרו כמעט יהודים. במקום בית כנסת ללא מתפללים ובית עלמין שבו 800 קברים, מתוכם 500 של פליטים אשכנזים.

פרגאנה (עיר)

העיר הצעירה ביותר בכל עמק פרגאנה. הוקמה בשנת 1877 כעיר רוסית. שמה הראשון היה 'נובי מרגלאן' - מרגלאן החדשה. לזמן מה קראו לה בשם 'סים' שפירושו בטג'יקית 'חוט מתכת' והכוונה הייתה לחידושי הטלגרף והטלפון שהגיעו לכאן תחילה. לאחר מכן הוסב שמה ל'סקובלב' (SKOBELEV), על-שמו של כובש עמק פרגאנה, למרות שהותיר חללים רבים מבני המקום. היא שבה וקיבלה את שמה פרגאנה.

העיר מוצלת על ידי עצי מִיפֶל, בעברית: אָדָר. בנייניה גבוהים. יש שרואים בה 'מיני טשקנט'. היא שימשה כמרכז צבאי ומינהלי לכל עמק פרגאנה הן בתקופה הצארית והן בתקופה הסובייטית. עדיין נותרו בה בנייני מינהל ומחנות צבא. תחנת הרכבת הקרובה שלה נמצאת במרגלאן, המרוחקת כ-15 ק"מ. סמוך לעיר נמצא נמל התעופה. בכניסה לעיר מוצב שער אוריינטאלי נאה הצמוד לאנדרטה לחללי מלחמת העולם השנייה.

בראשית שנות ה-90 היו בה כשמונים בתי אב בוכרים (כ-400 נפש) ובנוסף עוד כ-100 אשכנזים שהיו רשומים כרוסים. הם היו שארית הפליטה מאלפי יהודים שהגיעו למקום מאירופה הכבושה. בעבר התפללו בבית הכנסת המקומי, שנוסד לפני פחות מחמישים שנה. האשכנזים אינם מעורבים בענייני הקהילה ורק נקברים בבית העלמין היהודי.

קוב'ה (KUVA)

נמצאת 35 ק"מ צפונית-מזרחית לעיר פרגאנה. בשנת 1979 נחשפו בתחומה חורבות של מקדש בודהיסטי מן המאות 4-7 לספירה, שנהרסו על ידי הכובשים הערבים. הממצאים, לרבות פסל גדול של בודהה, הועברו למוזיאון ההיסטורי בטשקנט. במקום נותר מקדש בודהיסטי, המעיד שהאזור היה בודהיסטי לפני שהערבים הגיעו לאזור במאה ה-8.

רישטון (RISHTON)

העיר טג'יקית וסמוכה לגבול הקירגיזי. נמצאת כ-50 ק"מ מערבית לעיר פרגאנה. העיר ידועה בזכות עבודות הקדרות שלה. אמנים יושבים על האבניים ומייצרים עבודות מופלאות ברוח המסורת המקומית.

הרפובליקה של קירגיסטן (קירגיזיה)

KIRGISTAN

סמל המדינה: התכלת – החוק והצדק. מסגרת – החקלאות - דגנים וכותנה. במרכז - הנשר השוכן בהרים נושא על כנפיו את אגם איסיק קול ואת הנוף ההררי והמושלג של המדינה. ברקע - שמש המזרח. בסמל – אין סמלים אסלאמיים.

הדגל הלאומי מורכב מרקע אדום, אולי זכר לעבר הסוציאליסטי. במרכז הדגל - שמש צהובה עם 40 קרניים המסמלות את 40 השבטים הקירגיזיים. במרכז – גג של יורטה (אוהל) נוודי

מיקום קו אורך ורוחב: $42^{\circ}52'N$, $74^{\circ}36'E$

שטח המדינה: 198,500 קמ"ר

גובלת עם מדינות: [סין](#) במזרח, [קזחסטן](#) בצפון, [אוזבקיסטן](#) במערב ו**[טג'יקיסטן](#)** בדרום.

הבירה והעיר הגדולה: בישקק.

מחוזות (ויליאת): קירגיזסטן מחולקת ל-7 מחוזות ובהן שש ערים ראשיות: [בישקק](#) (הבירה) - 650 אלף תושבים. [אוש](#) - 220 אלף תושבים. תוקמאק - כ-70 אלף תושבים. קארא בלטה - כ-70 אלף תושבים. קארא קול - כ-70 אלף תושבים. ג'אלאל אבאד – כ-70 אלף תושבים.

אוכלוסייה: מעל 5 מיליון נפש.

שפות: קירגיזית ורוסית

נשיא: קורמנבק באקייב - Kurmanbek Bakiyev

תאריך עצמאות: 31.8.1991

קידומת לקשר טלפוני: +996;

משפחת נוודים ביורטה קירגיזית

היסטוריה

הקירגיזים נדדו לארצם במאה ה-13. המונגולים ויורשיהם שלטו בהם בין המאות ה-13-16. עד לכיבוש הרוסי של המאה ה-19 הייתה קירגיזיה תחת מרותו של הח'אן של קוקנד. בשנת 1864 פלש צבא הצאר לקירגיזיה וסיפח אותה לטורקסטן הרוסית של מרכז אסיה. בשנת 1937 היא הייתה רפובליקה סובייטית. הניתוק מברית המועצות לאחר עצמאותה בשנת 1991 המיט על קירגיזיה קשיים כלכליים, שעוררו מהומות במדינה. הנשיא אקייב, לאחר 14 שנות שלטון נאלץ לברוח על נפשו לקזחסטן. במקומו נתמנה מנהיג האופוזיציה קורמנבק באקייב, אך גם ממנו נדרשה דמוקרטיזציה והעברת חלק מסמכויות הנשיא הכול יכול לידי הפרלמנט והוא נדרש להילחם בשחיתות.

כלכלה

קירגיזיה היא ארץ הררית, עשירה בנופים מרהיבים אך ענייה. המבנה הטופוגרפי ההררי מאפשר חקלאות רק בפחות מ-7% משטח המדינה. עיקר כלכלתה מבוסס על חקלאות – כותנה, טבק, תפוז"א, ירקות, ענבים ועצי פרי וכן צאן ובקר, מהם מפיקים צמר ובשר. גידולים לייצוא: כותנה וטבק. הייצוא כולל: זהב, כספית, אורניום וגז טבעי וכן הספקת חשמל למדינות שכנות. בערים שרידי תעשייה סובייטית – טקסטיל, מזון, מלט, נעליים, מקררים, רהיטים, זהב ומתכות אחרות. במדינה פוטנציאל נרחב להפקת חשמל על בסיס

הידרו-אלקטרי תוך ניצול הנחלים בהרים. גידול סוסים הוא מסורת עתיקה. מבשרו של הסוס מכינים הקירגיזים את ה'קאזי' (בשר מעושן) המלווה בכוסית וודקה ומחלב הסוסות מכינים את ה'קומיס', שהוא המשקה הלאומי.

עמק אלא ארצ'ה (Ala Archa) ליד בישקק

תל"ג – 10.73 מיליארד דולר.

תקציב שנתי – 624.6 מיליון דולר.

שיעור צמיחה – 2.7%

אינפלציה שנתית – 5.6%

הכנסה לנפש – \$ 2,100. חיים מתחת לקו העוני: 40%.

תעסוקה: כוח עבודה: 2.7 מיליון עובדים. 55% - חקלאות; 15% - תעשייה; 30% - שירותים. אבטלה: 18%.

מטבע – סום (Som) קירגיזי. שער הסום לדולר: 40.149.

צבא: 120,000 מתגייסים מדי שנה. 50% מתוכם נשים.

סיוע חוץ מארה"ב: 268 מיליון דולר (בתמורה לבסיסים לרשות חיל האוויר האמריקאי).

איסיק קול – אגם בנוף אלפיני

גיאוגרפיה

נופה של קירגיסטן הוא הררי ומתנשא מעל 4,000 מטרים מעל פני הים ונחלים חורצים אותו, ביניהם נארין, טלס וצ'ו. הפסגות מכוסות בשלג ובקרחתונים. למרגלות ההרים עמקים וקניונים. רכס טיין שאן משתרע על רוב שטחה. פיסגת ג'נגיש צ'וקוסו (פובדי – Pobedy – הניצחון), הגבוהה ביותר, מגיעה לגובה 7,349 מטרים מעל פני הים. בין ההרים הגבוהים כלוא איסיק-קול ("האגם החם"), ששטחו למעלה מ-6,000 קמ"ר.

נוף הררי. באופק שלג עד

אוצרות טבע: מרבצים של מתכות – זהב, אבץ, עופרת, ביסמוט, כספית ועוד ובנוסף נפט וגז טבעי. בטבע גדלה הכמות הגדולה ביותר בעולם של אגוזי מלך

אקלים

הטמפרטורה בקיץ היא ממוזגת, אך יש והחורף קר. בעמקים יורדים עד 400 מ"מ בשנה, אך במדרונות הצפוניים והמערביים יורדים עד 750 מ"מ.

דמוגרפיה

אוכלוסייה (יולי 2007): 5,284,000 מיליון נפש (כ-30% מתחת לגיל 14). כ-64.7% קירגיזים, 13.8% אוזבקים, 12.5% **רוסים** וכן מיעוטים של אוקראינים, גרמנים, **טטרים**, קזחים, דונגנים, אויגורים, טג'יקים ועוד. הריבוי הטבעי: 1.354% בשנה. בשל הגירת רוסים לרוסייה יש הגירה שלילית בשיעור של -2.52%. תוחלת החיים: גברים – 64.8 שנים; נשים: 73 שנים.

דתות: כ-75% מן האוכלוסייה הם מוסלמים סונים, 20% רוסים אורתודוקסים ו-5% דתות אחרות.

שפות: שפות רשמיות: קירגיזית (64.7%) ורוסית (12.5%) וכן: אוזבקית (13.6%), דונגון (1%). יודעי קרוא וכתוב מעל גיל 15: 98.7%.

תקשורת: 440,000 טלפונים; 542,000 טלפונים סולולריים. 300,000 משתמשים באינטרנט.

יהודים

במאה ה-10 מדווח על התיישבות יהודית בכמה מעריה של קירגיסטן, רובם היו סוחרים על דרך המשי. במיפקד שערך הממשל הצארי בשנת 1896, נמצא שהיהודים מהווים רק 2% מן האוכלוסייה הכללית. בשנים 1941-1943 הגיעו לאזור עקורים שנמלטו מציפורני הנאצים שפלשו לפולין ולרוסיה ומניינם גדל. לאחר המלחמה רבים חזרו לארצות המוצא. ערב העליות הגדולות של שנות ה-90 של המאה ה-20 היו במדינה כ-10,000 יהודים, רובם אשכנזים ומיעוטם בוכרים. כיום נותרו כמה מאות, בעיקר של זכאי עלייה. יהודים עסקו במקצועות חופשיים: רפואה, הנדסה, מדעים, אקדמיה, ניהול ופיקוד וכן במלאכות מסורתיות – ספרות, שענות, סנדלרות, חייטות ומסחר. מאז עצמאותה של המדינה היהודים קיימו חיי תרבות וחינוך עברי.

אנסמבל קירגיזי עם כלים מסורתיים

ערים מרכזיות

בישקק (Bishkek)

בירתה של קירגיזיה, נמצאת 585 ק"מ צפונית-מזרחית לטשקנט 900,000 תושבים, מחציתם קירגיזים והשאר רוסים, אוקראינים, אויגורים וגולי סטלין – גרמנים וקוריאנים נוצרים (דונגן). העיר נמצאת בגובה 1,000 מטרים מעל פני הים. בשנים 1926-1991 נראה הבירה בשם 'פרונזה' על שמו של המהפכן והמפקד הרוסי, יליד בישקק, מיכאיל וסילביץ פרונזה (1885-1925) – כובש מרכז אסיה לאחר מהפכת 1917. השם 'בישקק' משמעו מחבצה שבה הכינו את המשקה הקירגיזי הלאומי מחלב סוסות. העיר נוסדה בשנת 1878 לאחר כיבוש האזור על ידי צבא הצאר הרוסי כמצודה רוסית בשם 'פישפק' (Pishpek). העיר נמצאת על ה'אלא טו' (Ala-Too), שלוחה של רכס הטייאן שאן, המביט בעיר מגובה 4,800 מטרים. בעיר, המחוברת לרכבת הטורקסטנית-סיבירית, פועלים מכונים מדעיים רבים, ביניהם מכון לחקר הסרטן, מיקרוביולוגיה, רפואה ואמנויות. בעיר 40 בתי-ספר תיכוניים, עשרות תיאטראות, תזמורת פילהרמונית ואולפני קולנוע. מרכז הסחר בעיר הוא באזאר 'דורדוי' (Dordoy), שבו משווקים תוצרת סין.

בשנת 1992 היו בבישקק כ-7,000 יהודים מתוכם כ-4,000 אשכנזים שהיו רשומים כרוסים וכ-3,000 בוכרים שהיו רשומים כטאג'יקים. כיום יש בעיר כמה מאות יהודים רובם בני תערוכת.

איסיק קול (Issik-Kul) – האגם החם

אגם איסיק הוא אגם שאינו קופא לעולם. מימיו העמוקים והמעיינות הטרמיים שבמעמקיו מחממים את מימיו. אורכו של האגם 170 ק"מ ורוחבו 70 ק"מ, הוא האגם השני בגודלו בין האגמים האלפיניים בעולם. הוא נמצא בגובה 1600 מטרים מעל פני הים ועומקו המירבי הוא כ-695 מטרים. הוא ממוקם בין רכס קינגיי אלטאו (Kungey Alatau) בצפון האגם לטרסקיי אלטאו (Terskey Alatau). שניהם מעל 4000 מטרים. מכאן יוצאים לטרקים בהרי טיאן-שן. בגדה הצפונית עיירת הנופש צ'ולפון-אטא ובה 8,000 נפש, ממנה נשקף הנוף ההררי המרשים. יש בה סנטוריומים המעניקים טיפול רפואי, בתי מלון ובתי הארחה.

קארא-קול (KARA-KUL)

במזרח האגם שוכנת העיר קארא-קול, השוכנת כ-150 ק"מ מן הגבול הסיני וכ-200 ק"מ דרומית לאלמאטי. בעיירה 75,000 תושבים והיא מרכז מינהלי של מחוז איסיק-קול. העיר נוסדה בשנת 1869 על-ידי הכובשים הרוסים. בשנים 1888-1921 ואחר כך בשנים 1939-1991 הוסב שם העיר לפרז'בלסק – על שמו של חוקר הארצות ניקולאי פרז'בלסקי (Przhevelsky). בשנות ה-90 התגוררו בעיר כמאה יהודים.

אוש (OSH)

ממוקמת בעמק פרגאנה העיר השנייה בגודלה בקירגיזיה עם 220,000 תושבים – קירגיזים, אוזבקים, רוסים וטג'יקים. נחשבת לבירת הדרום של קירגיזיה. עיר מלאת חיים ומרכז סחר. התעשייה שהייתה בעיר בתקופה הסובייטית קרסה ברובה עם התמוטטותה של ברית המועצות בשנת 1991. מהרי סולימאן נשקפת העיר אוש. העיר עתיקה מאוד והיא נודעה כמרכז לייצור ולשיווק של משי על דרך המשי. העיר נכבשה על-ידי הרוסים בשנת 1876. בשנות ה-90 של המאה העשרים גרו שם כחמישים יהודים בלבד.

נארין (NARIN)

העיר נמצאת כ-350 ק"מ דרומית-מזרחית לבישקק וכ-200 ק"מ מן הגבול הסיני. בעיר כ-40,000 תושבים. ממוקמת על שתי גדות נהר נארין, אחד ממקורות המים החשובים של ה-סיר-דאריה. העיר ישבה בימי קדם על דרך המשי, לא הרחק ממעבר ההרים טורוגארט (Torugart). כיום דרך מעבר זה זורמים התנועה והמטענים בין סין לקירגיזיה. האוכלוסייה בעיר רובה ככולה קירגיזית והיא חיה על גידול צאן, סוסים ויאקים, לרבות צמר ובשר. העיר היא מרכז מינהלי של מחוז נארין במרכז קירגיזיה. נחשבת לעיר הענייה ביותר במדינה, אך התברכה בנוף מרהיב של האגם האלפיני סון-קול (Son-Kul). בשנות ה-90 חיו בה כמאה וחמישים יהודים.

הרפובליקה של טורקמניסטן

THE REPUBLIC OF TURKEMENISTAN

הדגל: רקע ירוק וסהר – מסמלי האסלאם ומסמל שדות ירוקים. שטיח טורקמני עם חמישה איורים אתניים וחמישה כוכבים מסמלים חמישה וליאטים (מחוזות).

סמל המדינה: רקע ירוק וסהר – מסמלי האסלאם ושדות ירוקים. חמישה כוכבים – 5 מחוזות (וליאטים). מעגל חיצוני: כותנה וחזיטה; מעגל פנימי – אדום – ערך העבודה (דם ויזע). מוטיבים אתניים (המופיעים גם בשטחים טורקמניים) מסמלים את חמשת הווליאטים. הסוס במרכז – מסמל את האבות הנוודים שבייתו את הסוס הטורקמני.

טורקמניסטן – משמעה ארץ הטורקמנים.

מיקום קו אורך וקו רוחב – $37^{\circ}58'N, 58^{\circ}20'E$

שטח המדינה – 488,100 קמ"ר.

מחוזות – 5 וילאיתים ומעמד עצמאי לבירה אשח'אבאד.

גבולות – אפגניסטן, איראן, קזחסטן, אוזבקיסטן ובמערב – הים הכספי.

הבירה והעיר הגדולה – אשח'אבאד ('עיר האהבה')

מחוזות – חמישה וילאיתים – באלקאן, דאשהווז, אהאל, להאפ.

נשיא נבחר – גורבאנגולי ברדימוחמדוב (Gurbanguly Berdimammedow)

תאריך עצמאות – 27.10.91

חוקה – מבוססת בעיקרה על השריעה המוסלמית, שלא נתקבלה על דעת הרוב.

אוכלוסייה – 5.110 מיליון נפש

שפות – טורקמנית, רוסית ודארית (ניב פרסי-אפגני)

מטבע – מאנאט טורקמני (Turkeman Manat). שער חליפין רשמי (2006) – 11,100

מאנאט לדולר. שער לא רשמי – כ-25,000 מאנאט לדולר.

אקלים – סובטרופי מדברי.

נוף – מדבריות החול של הקארא-קום תופסים 80% מן השטח. המדבר הוא מישורי

חולות. הרים בדרום והרים נמוכים ליד הגבול האיראני.

נקודה גבוהה – גורה אייריבאבא (3,139 – Gora Ayribaba) מ' מעל פני הים.

נקודה נמוכה – ופאדינה אכ'אניה (110 – Vpadina Akhchanya) (-) מ' מתחת לפני

הים.

כלכלה

טורקמניסטן היא ארץ עשירה ועם עני. ארץ מדברית עם חקלאות פעילה וشدות גז ונפט.

למרות ההתקדמות והפיתוח, מרביתה של טורקמניסטן נותרה כפרית, וטורקמניסטן

הסובייטית נשארה אחת הרפובליקות המבודדות. זרים ואפילו אזרחים סובייטים לא הורשו לבקר באזור ולטורקמנים לא הרשו לעזוב את גבולות הרפובליקה שלהם. למרות הבידוד, האזור שגשג מבחינה כלכלית. שיטות השקיה חדשות הסיטו מים מנהרות ומקורות מים סמוכים לחוות חקלאיות ורבים החלו לגדל ירקות ופירות במקום כותנה. בשנות ה-70 השלטון הסובייטי החל לפתח את המשאבים הטבעיים בתחום האנרגיה באזור, כולל נפט וגז טבעי. מחצית השטח החקלאי מוקדש לכותנה (מדינה עשירית בעולם בגידול כותנה). יכלה להגיע להישגים כלכליים אם הצנרת של נפט וגז הייתה מגיעה לחופי הים השחור והים התיכון.

תל"ג – 42.84 מיליארד;

גידול שנתי – 6%;

הכנסה לנפש – \$ 8,500;

תקציב שנתי – 1.434 מיליארד דולר.

כוח עבודה – 2.32 מיליון. מחציתם בחקלאות; 14% בתעשייה ו-37% בשירותים.

אבטלה – כ-60%.

חיים מתחת לקו העוני – 27%.

אינפלציה – 11.5%.

מוצרי תעשייה – גז טבעי, נפט, טקסטיל, מזון, ייצור חשמל – 12.05 מיליארד קוט"ש מזה לייצוא – 3 מיליארד קוט"ש. הפקת נפט – 213,700 חביות ביום (מתוכם לייצוא 117,800 חביות ביום); הפקת גז טבעי – 60.42 מיליארד קוב (מתוכם לייצוא כ-43.35 מיליארד קוב).

מוצרי חקלאות – כותנה, דגנים וגידול בעלי חיים. שטח מנוצל לחקלאות – 4.51%.

ההכנסה מייצוא – כ-6 מיליארד דולר; הוצאות לייבוא – 4 מיליארד דולר.

רזרבות בזהב ובמט"ז – 3.6 מיליארד דולר.

צבא – כ-100,000 מתגייסים חדשים בכל שנה מתוכם 50% נשים. רק 3.4% מן

התקציב הלאומי מוקדשים לצבא.

תקשורת: במדינה כחצי מיליון טלפונים ו-105,000 טלפונים סולרניים. משתמשים

באינטרנט – כ-65,000. קוד גישה בטלפון: +993

דמוגרפיה

ביולי 2007 חיו במדינה 5,097,000 נפש, מתוכם 34.7% עד גיל 14. גידול שנתי של האוכלוסייה הוא 1.617%. בשל חזרתם של רוסים ומיעוטים אחרים לארצות המוצא

ההגירה היא שלילית ומסתכמת ב-3.01% (-). תוחלת החיים היא 65.23 שנה לגברים; ו-71.54 שנה לנשים. ממוצע הלידות לאישה – 3.13 לידות חיות.
קבוצות אתניות – 85% טורקמנים; 5% אוזבקים; 4% רוסים ו-6% קבוצות אחרות.
דתות – 89% מוסלמים סונים, 9% אורתודוקסים מזרחיים, 2% דתות אחרות.
שפות – 72% טורקמנית; 12% רוסית; 9% אוזבקית; 7% שפות אחרות. 98.8% יודעי קרוא וכתוב מעל גיל 15.

נשים עדויות בתכשיטים טורקמנים באירוע לאומי

היסטוריה

מאז ימי קדם

טורקמניסטן הייתה מיושבת. שבטים של מגדלי סוסים טורקמנים, כנראה מהרי אלטאי (באזור מונגוליה), נדדו לשטחים של טורקמניסטן בתקופות קדומות בעקבות עדרי סוסים פראיים שרעו בשולי מדבר קרקרום. הנוודים הטורקמנים הצליחו לביית את גזע הסוסים הטורקמני "אח'ל-טקה" (Akhhal-Teke).

הארץ ידעה כובשים רבים: האימפריה הפרסית הובסה במאה ה-4 לפני הספירה על-ידי אלכסנדר הגדול. בעקבותיו הגיעו הפרתים, שהקימו את בירתם ב'ניסה' ליד אשח'אבאד. הפרתים מובסים על-ידי הפרסים. הערבים כבשו את האזור בסוף המאה ה-7 ותחילת המאה ה-8. הכובשים הערבים הביאו עימם את הדת המוסלמית לאזור ושילבו את עמי האזור בתרבות המזרח התיכונית, והטורקמנים החלו להגר ממזרח אסיה למרכז אסיה, למזרח התיכון ולאסיה הקטנה והקימו את טורקיה של ימינו. בשנת 1040 שבט הסלג'וק הקים את אימפריית סלג'וק שבירתה הייתה מרב. שבט הסלג'וק היה אחד משבטי הטורקמנים החזקים ביותר באותם זמנים והיו זמנים בהם האימפריה התרחבה עד בגדד. האימפריה הסלג'וקית הובסה על-ידי המונגולים. ג'ינגיס חאן ביצע טבח המוני בתושבי

העיר מרב ובנוסף הרס את מערכת ההשקיה. בשנת 1370 טימור לנג (איש הברזל הפיסח) מקים את האימפריה הטימורית. מאות שנים נמשכו המלחמות הבין-שבטיות. במאה ה-18, הטורקמנים אורבים לשיירות, שודדים ומוכרים את השבויים לעבדים. רוסיה החלה לשלוח כוחות צבאיים לטורקמניסטן בחצי השני של המאה ה-19. משנת 1863 ועד 1868 הרוסים ניהלו מלחמה באזור וכבשו את הח'אנות של בוכרה, חיוה וקוקנד. משנת 1890 ועד שנת המהפיכה 1917 טורקמניסטן הייתה חלק מרוסיה הצארית במסגרת טורקסטן הרוסית במרכז אסיה. עד אביב 1920 הצבא האדום כבש את טורקמניסטן ובשנת 1924 טורקמניסטן הייתה לרפובליקה במסגרת ברית המועצות. בתקופה הזו נקבעו הגבולות המודרניים של טורקמניסטן. ב 27 באוקטובר 1991 טורקמניסטן הכריזה על עצמאותה מברית המועצות.

ערים מרכזיות בטורקמניסטן

אשח'אבאד - ASHKHABAD (משמעות השם בפרסית: 'עיר האהבה')

אשחאבאד היא בירתה של טורקמניה ומתגוררים בה כ-700,000 נפש. הכובשים הסובייטים שינו את שמה בשנים 1917-1924 לפול'טור'צק. היא נמצאת במרחק 40 ק"מ צפונית לגבול האיראני. העיר צעירה יחסית. היא הוקמה בשנת 1818 לא הרחק מבירתם של הפרתים 'ניסה' (Nisa) ולא הרחק מחורבות קונג'יקאלה (Konjikala) העתיקה, שכנראה נחרבה ברעידת אדמה במאה ה-1 לפני ספירה. במאה ה-13 כבשו אותה המונגולים והחריבו ומחקו בה כל זכר לסלג'וקים הטורקמנים, שבירתם הייתה בקוניה אורגנג'. הרוסים כבשו אותה בשל קרבתה לגבול הפרסי ובשל רצונם לנטרל את ההשפעה האנגלית על פרס. העיר בנויה בסגנון רוסי-אירופי. היא עברה תיעוש מהיר בעיקר בתחום הכותנה והמתכת. העיר מהווה תחנה מרכזית לרכבת הטרנס-כספית. אשח'אבאד מועדת לרעידות אדמה.

בשנת 1897 מנתה הקהילה היהודית 310 נפשות. בשנת 1992 היה ניסיון להתכנס לתפילה בבית פרטי אולם אנשי הקג"ב פיזרו את ההתכנסות. בשנת 1993 חיו כאן כ-100 בתי אב אשכנזיים ועוד 5-6 בתי אב יהודים איראנים.

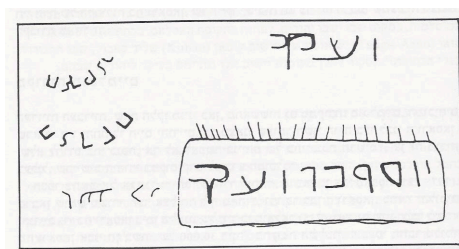
מֶרְוּ, מֶרְוּ, מֶרְוִי (Mary Merv ,)

לאחר שאלכסנדר (מאה רביעית לפני הספירה) כבש את האזור הוא העשה הלניסטי בשליטה סלווקית והעיר נקראה 'אלכסנדריה' וגם 'אנטיוכיה מארגיאנה'. העיר שימשה בסיס אסטרטגי כלכלי, צבאי ומרכז לחילופי תרבות לשיירות על דרך המשי. תחת שלטון הסאסאנידים הייתה במרן פתיחות דתית והדתות פעלו זו לצד זו ללא הפרעה. סבורים כי הייתה מן הערים הגדולות בעולם במאה ה-12. האתר עליו ישבה העיר בימי קדם אומץ על-ידי אונסק"ו כאתר של המורשת העולמית. היא ממוקמת בנאת מדבר על גדת נהר

המורגאב שבמדבר קארה קום (המדבר השחור). תושביה כיום – כ-125,000 נפש – ברובם מוסלמים שיעים. האזור מהווה מרכז לגידולי כותנה וגפנים ולגידולי צאן. העיר הייתה מיושבת כבר בימי קדם. בשנת 1221 נכבשה על ידי המונגולים שהרגו את כל תושביה למעט אמנים שאותם העבירו למונגוליה. בשנת 1787 נכבשה על ידי האמירים של בוכרה. בשנת 1884 נכבשה על-ידי הצאר הרוסי.

באיראם עלי (Bairam-Ali) – כתובות עבריות קדומות

25 ק"מ מזרחית-צפונית ממרו, בדרך העולה לבוכרה, נמצא היישוב באיראם עלי. באמצע שנות ה-50 של המאה ה-20 חפרו במקום ארכיאולוגים מהאקדמיה למדעים הטורקמנית וגילו בית עלמין יהודי קדום. הם גילו גלוסקמאות ובהן עצמות מגזע ים-תיכוני. על המצבות התגלו הכתובות 'יעקב, 'יעקב בר-יוסף' ו'אשר בר'.

כתובות עבריות שנתגלו בבאיראם עלי מן המאות ה-5-7

בעיירה התגוררו כ-20 אלף נפש. בשנת 1993 נמצאו במקום כ-200 יהודים פליטים מאיראן שברחו מאיראן לאחר עליית חומייני לשלטון וכן יהודים אפגניים שברחו מאפגניסטן בעקבות הפלישה הרוסית. בין היהודים היו מעט אשכנזים. לפרנסתם עסקו היהודים במסחר. הצאר האחרון בנה כאן ארמון אך המהפכה מנעה ממנו להגיע למקום המשמש כיום כסנטוריום.

סְרַכְסִי (Serakhs) [= "שלושת הריקודים"]

סרכ'ס נמצאת על הגבול עם איראן, כ-230 ק"מ דרומית למרו וכ-160 ק"מ צפונית מזרחית למשהד. נודעה כנווה מדבר שבו נחו נוסעי השיירות על דרך המשי בין נישאפור למרו במאות ה-10-12, כיום בטורקמניה. נודעה בימי קדם בארכיטקטורה המופלאה שלה. שרידים מיופיה הם המוזוליאונים של המורה הצופי אבו-פאזי, יארטי גומבז (כיפה) ושייח' לוקמן. סרכ'ס נמצאת כ-100 ק"מ דרומית למרו. היא כיום כפר חקלאי בו חיים כ-6,000 נפש. נוסדה במאה ה-4 לפני הספירה. הכיבוש הערבי של המאה ה-7 הביא לביצורה בחומה ובמצודה, אך הכיבוש המונגולי הביא לחורבנה ממנו לא התאוששה עד היום.

צ'אהר-ג'ו (Chohr-Dju) – "ארבעה מעיינות" או "צומת דרכים" העיר נמצאת על אם הדרך בין מרו לבוכרה (239 ק"מ ממרו ו-146 ק"מ מבוכרה). בעיר חיים כ-300 אלף נפש. בשל קרבתה לבוכרה גרו בה יהודים בוכרים. העיר קיימת כאלפיים שנה. לא הרחק מכאן זורם האמו-דאריה. כאן עברה הדרך המקשרת בין השווקים הפרסיים והמשלוחים הסיניים. נראה ששמה של העיר שובש מצ'אהר-סו (צומת דרכים). העיר הייתה שייכת לאמירות בוכרה אבל הרוסים העבירו אותה לשליטה טורקמנית. האוכלוסייה כיום רובה אוזבקית והם עוסקים בסחר של לבוש אתני - מעילי פרווה, כובעי פרווה ולבוש ארוך לנשים. העיר היא תחנת הרגעות בדרך שבין אוזבקיסטן לטורקמניסטן מאחר והמעברים נמצאים כאן. בשלהי המאה ה-19 חיו בעיר כ-30 סוחרים בוכרים. בשנת 1993 חיו בעיר כ-20 בתי אב בוכרים שמנו כ-70 נפש ועור כ-40 אשכנזים. בעיר לא היה בית כנסת ובימי חג ומועד התפללו בביתו של ראש הקהילה.

יולוטאן (Yolotan).

ממוקמת 60 ק"מ דרומית למרי (מרו) כ-270 ק"מ צפונית לגבול האפגני ועוד כ-100 ק"מ עד העיר הראת. נוסעים ועולי רגל עברו את העיירה יולוטאן, משם המשיכו למרו, לבוכרה לבאקו באזרביג'ן ומשם לקוטאיסי בגיאורגיה ובספינה דרך קושטא, בירות ויפו, ממנה הגיעו ברכבת לירושלים. הייתה זאת עיר מסחרית. ברבע האחרון של המאה ה-19 חיו כאן כ-20 יהודים. בתחילת המאה העשרים התגוררו בה כ-40 משפחות שעברו אליה מהראת. בשנת 1991 לאחר עצמאותה של טורקמניה עלו כל היהודים לארץ או היגרו לארה"ב. שומר מוסלמי בשכר משגיח על בית העלמין.

קוניה אורגנז' (Konya Urgenj – אורגנז' העתיקה)

עיר עתיקת יומין בחלק הטורקמני של חורזם. מיקומה של העיר השתנה בהתאם לאפיק הנווד של נהר האמו דאריה. ממוקמת 480 ק"מ צפונית לאשח'באד. נמצאת לא הרחק מהעיר חיוה בחורזם האוזבקית. העיר חרבה על-ידי תימור לנג בשנים 1370 ובשנת 1380 ולא שוקמה מאז. בשטח נותרו מבנים בודדים מימי תפארתה והמדבר השתלט עליה. במאה ה-6 לפני הספירה כבשו הפרסים את האזור ובמאה ה-8 הביאו לכאן הערבים את האסלאם. ימי תפארתה של העיר החלו כשמאמון הצליח לאחד את חורזם בשנת 995 לספירה. באותם ימים אפיקו של האמו דאריה חצה את העיר. חורזם נפלה בידי הסלג'וקים ושבחה ונבנתה

במאה ה-12 תחת שליטתה של השושלת הסלג'וקית החורזמית ועשו אותה לבירת האימפריה שלהן, שהשתרעה מצפון הסיר דאריה עד לצפון איראן ואפגניסטן. המסגדים שלה, המדרסות והשווקים הססגוניים, עשו אותה בראשית המאה ה-13 ללב עולם האסלאם עד שמוחמד ה-2 העביר את בירתו לסמרקנד בשנת 1210. ג'ינגיז ח'אן שם מצור על קוניה אורגנז' והסיט את האפיק של האמו-דאריה אל העיר עד שנשטפה כולה למוות. הוא גם הרס את כל מערכת ההשקיה בתעלות והאזור שנחשב לסל הלחם של מרכז אסיה נעשה מדבר. בשנת 1388 הקיץ הקיץ על העיר על-ידי תימור לנג ולאחר שהאמו דאריה שינה את אפיקו, העיר חיוה הייתה לבירת ח'ורזם החל משנת 1592. בקוניה אורגנז' נותרו כמה שרידי אתרים ומוזוליאונים מימי תפארתה של העיר.

קרקִי (Karki, Kerki)

קרקִי נמצאת במרחק של 57 ק"מ מהגבול האפגני ו-210 ק"מ דרומית לצ'אהר-ג'ו ו-356 ק"מ דרומית לבוכרה. ברבע האחרון של המאה ה-19 נמצאו במקום מעט יהודים. בשנות ה-30 של המאה ה-20 העיר קרקִי הייתה עיר צבאית בשליטה רוסית, שנחלקה לרובע רוסי ורובע אסיאתי. בעיר התקיימו חיים יהודיים ועברו בה פליטים שעמדו לקבל דרכונים או לגנוב את הגבול לאפגניסטן בהדרכת מורי דרך טורקמנים.

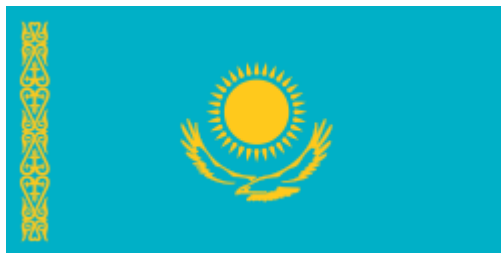
תכת-י-באזאר (Takht-i-bazar)

עיר מערות הנמצאת 230 ק"מ דרומית למארי על אם הדרך לקושקה. נמצאת על הגדה של נהר המורגאב. המעבר הצר איפשר מעבר לגמל טעון. הדרך נסללה על-ידי חיילי אלכסנדר הגדול בדרכו להודו. 'עיר' המערות נוסדה על-ידי הנוצרים הנוסטריאנים, שנמלטו מפני הכובשים הערבים שביקשו להשליט את האסלאם. המערות נפגעו במהלך השנים ורק חלק מהן נותרו לפליטה. כפי שמעיד שם המקום התקיימו בו ימי שוק, שסוחרים יהודים מן הארצות השכנות לקחו בהם חלק.

הרפובליקה של קזחסטן

Қазақстан Республикасы

הדגל והסמל של קזחסטן

דגל קזחסטן – מקרא: הרקע הכחול בהיר מייצג את העמים הטורקו-מונגולים ומסמל את השמים, החופש ואת האמונה הקדומה. מתחת לשמש בעלת 32 הקרניים נמצא בז, סמל לאימפריה המונגולית של ג'ינגיס ח'אן.

סמל קזחסטן - מקרא: התכלת מסמלת את השמים, האמונה והחרות. הצהוב מסמל את עבודת האדמה. משני צידי הסמל חדי-קרן מסוגננים, המוטיב מופיע גם בסמל הבריטי. במרכז ה'שאנגרק' – הכתר הקזחי. למטה באותיות קיריליות נכתב 'קזחסטן'.

משמעות השם 'קזחסטן' היא 'ארץ הנוודים' או 'ארץ בני החורין'.

קווי רוחב ואורך – $51^{\circ}10'$ צפון $71^{\circ}30'$ מזרח

שטח המדינה - 2.717.300 קמ"ר.

גבולות – אורך הגבולות – מעל 12,000 ק"מ.

רוסיה בצפון ובמערב, סין במזרח, קירגיזסטן ואוזבקיסטן בדרום, טורקמניסטן בדרום-מערב והים הכספי במערב.

נקודה נמוכה: **ואפאדינה קאונדי (132) – Vapadina Kaundy (-) מתחת לפני הים.**

נקודה גבוהה: **ח'אן טנגירי (6,995) – Khan Tangiri מ' מעל פני הים.**

הבירה – אסטנה. **עד לא מכבר הבירה הייתה אלמאטי (מקודם נקראה אלמא-אטא).**

הבירה הועברה לאסטנה (Astana) שבמרכז המדינה.

משטר – רפובליקה נשיאותית.

הנשיא – נורסולטן נזרבייב

תאריך עצמאות – 16.12.1991

חוקה – שילוב של השריעה המוסלמית עם החוק הרומאי. מעוררת מחלוקת במדינה.

נוף הארץ – אורך הגבולות – מעל 12,000 ק"מ. בגבולה המזרחי והדרומי רכסי אלטאי (4,506 מ'), טרבאגטאי (2,991 מ'), אלטאו (4,660 מ') והשלוחות הצפוניות של הרי טיין שאן, המתנשאות מעל 4,000 מ'. הנקודה הגבוהה היא ח'אן טנג'ירי (Khan Tengiri) שפסגתה מתנשאת ל-6,995 מ' מעל פני הים. 10% משטחה נמצאים באירופה והיא נחשבת למדינה טרנס-יבשתית המשתרעת על שתי יבשות. בבאיקאנור (Baykonur) יש קוסמודרום (Kosmodrome) בסיס המראה לחלל בשליטה רוסית. שטח של 6,000 קמ"ר בהחכרה לרוסיה עד שנת 2025.

בשל גודלה מחולקת הארץ ל-14 פרובינציות ולשלוש רמות של זמן.

אקלים – האקלים במדינה משתנה ונוטה לקיצוניות. בחורף קר ומושלג ובקיץ חם.

דמוגרפיה

אוכלוסייה – מונה כיום רק 15.285 מיליון (53.4% קזחים; 30% רוסים; 3.7% אוקראינים; 2.5% אוזבקים; 2.4% גרמנים; 1.7% טטרים; 1.4% אויגורים ו-7% עממים אחרים. תנועת ההגירה היא שלילית – הרוסים חוזרים לרוסיה, הקוריאנים חוזרים לקוריאה והיהודים עלו לארץ או היגרו לאמריקה או לגרמניה. (צפיפות של 5.6 לקמ"ר). 22.5% מן האוכלוסייה מתחת לגיל 14. גידול שנתי של האוכלוסייה 0.352%.

תוחלת חיים – גברים – כ-62 שנים; נשים – כ-73 שנים.

דתות – 47% מהם מוסלמים סונים ו-44% רוסים אורתודוקסים, 2% נוצרים פרוטסטנטים ו-7% דתות אחרות.

שפות – השפה הלאומית היא קזחית אך הרוסית שלטת בחיי היומיום. 64.4% דוברי קזחית, אך בחיי יומיום ובעסקים שולטים כ-95% ברוסית. 99.5% יודעי קרוא וכתוב מעל גיל 15 שנים.

כלכלה

מבחינה כלכלית ותרבותית קיים קשר הדוק עם טורקיה, אך יש כוחות המושכים לאיראן המסייעת למדינה. סיוע ניתן לה גם על-ידי סין, פולין, קוריאה ויפאן. הקזחים אימצו את שיטת ה'ברטר' – סחורות תמורת מחצבים. קזחסטן בעלת עתודות נפט גולמי,

מינרלים רבים ומתכות שונות. למדינה גם פוטנציאל חקלאי גדול המצוי בערבות העצומות שלה שבהן מגדלים תבואה וגם צאן. בהרים בדרום מגדלים תפוחים ואגוזים. הסקטור התעשייתי של קזחסטן נשען על כריית מינרלים ועל בניית מכונות כמו טרקטורים, מכונות חקלאיות, ציוד ומכשירים לצורכי צבא.

תל"ג – עומד על 143.4 מיליארד דולר.

הכנסה לנפש – מגיעה ל-9,400 דולר בממוצע. עם זאת, 19% מן האוכלוסייה חיים מתחת לקו העוני.

תקציב המדינה – 18.66 מיליארד דולר.

אוצרות טבע – קזחסטן עשירה במחצבים: נחושת, פחם, ברזל, פוספטים, מנגן, ניקל, ברומ, קובלט, כסף, זהב, אורניום ועוד. חופי הים הכספי משופעים בנפט. בשנת 1996 נחתם חוזה להנחת צינור נפט משדה 'טנגיז' שבמערב קזחסטן לים השחור. התעשייה הולכת ומתפתחת בהתאם למחצבים השונים. במדבריות למחצה מגדלים צאן ובקר, גמלים וסוסים. בבקעות ובעמקי הנהרות מגדלים חיטה, כותנה, טבק, ירקות, סלק סוכר ועצי פרי ובעמק סיר-דאריה מגדלים גם אורז. מומחים ישראלים בחקלאות מסייעים לקזחסטן. שטח מנוצל – 8.28%.

מקורות הכנסות המדינה

חקלאות – דגנים, כותנה ובעלי-חיים

תעשייה – מבוססת על עיבוד של מוצרי נפט ומינרלים וכן ייצור של טרקטורים ומיכון חקלאי.

ייצוא וייבוא – מייצאים כמיליון חביות נפט ביום ומייבאים 113,600 חביות (כנראה דלק מזוקק). מייצאים 7.269 מיליארד קוב גז טבעי ומייבאים 11.09 מיליארד קוב.

הייצוא מסתכם ב-38.76 מיליארד דולר והייבוא מסתכם בסך 24.12 מיליארד דולר.

כוח עבודה – מעל 8 מיליון עובדים – 5.7% בחקלאות; 39.8% בתעשייה ו-54.4% בשירותים.

אבטלה – 7.4%

מטבע – טנגה (Tenge), שסימנו Kzt. שער המטבע לדולר. הטנגה בשער של התחזקות והוא עומד על 129.09 טנגה לדולר.

אינפלציה – 8.6%

צבא (כל הזרועות) – 340,000 מתגייסים בכל שנה, מתוכם 173,000 גברים ו-169,000 נשים. תקציב הצבא הוא 0.9% מן התקציב הלאומי.

קידומת בטלפון בינלאומי +7 סיומת באינטרנט - kz

היסטוריה

הקזחים הם תערובת טורקו-מונגולית של שבטים נודדים שהגיעו לאזור במאה ה-13. לערבות קזחסטן נמלטו פליטים מן השבטים הטורקיים ומנדפי הפלישה המונגולית. במאה ה-16 קמה שם ברית-רועים. פלישות לתחומי קזחסטן במאה ה-17 פוררו את הברית והחל מראשית המאה ה-18 החלו פלישות של רוסים ושל סינים.

רוסיה הצארית פלשה לקזחסטן במאה ה-19 והחל משנת 1824 יישבו הרוסים איכרים רוסיים ואוקראיניים. ההתיישבות הזאת נתקלה בהתנגדות קזחית, שדוכאה באכזריות על-ידי הרוסים. 300,000 קזחים ברחו להרים או לסין וקרוב למיליון קזחים נהרגו או מתו מרעב כבד. בשנות ה-60 של המאה ה-19 השתלטו הרוסים על כל קזחסטן בגבולותיה הנוכחיים. בשנת 1906 עברה הרכבת מאורנבורג לטשקנט בקזחסטן. בשנת 1920 התחוללה מלחמת אזרחים והוקמה הרפובליקה האוטונומית של קירגיזיה שכללה גם את קזחסטן. בשנת 1925 שונה שמה ובשנת 1936 היא הייתה לרפובליקה סובייטית של העם הקזחי. ביום 16 בדצמבר 1991 הכריזה קזחסטן על עצמאותה. במהלך תקופת שלטונו של סטלין הייתה ידועה בעיקר בשל היותה מושבת עונשין שאליה נשלחו אסירים פוליטיים לגולאגים – מחנות לעבודת פרך. עמים 'בעייתיים' הוגלו לשם ממקומות מושבותיהם, כמו גרמנים וקוריאנים ולא מעט יהודים. על אדמת קזחסטן ניהלו הרוסים כמה פרויקטים בעלי השלכה עולמית, כמו מעבדות הגרעין ואתרי הניסויים בסמיפלטינסק ובסיס החלל (קוסמודרום) ב-בייקנור.

במדינה מתנהלים מאבקים על השליטה במדינה בין הרוסים והאוקראינים, שהיו אדוני הארץ לפני עצמאותה, לבין הקזחים הרוצים את ארצם נקייה מזרים. רוסיים, אוקראינים ומיעוטים אחרים, שאינם דוברים קזחית אינם מתקבלים לאוניברסיטאות. כלל זה אינו חל על קזחים, שמחציתם אינם שולטים בקזחית. המדינה מעודדת הגירתם של לאומים אחרים וכיום יש הגירה שלילית.

היהודים בקזחסטן

פעילות אנטישמית על-ידי ארגון מוסלמי בשם Hizb ut-Tahrir, שניסה לפגוע ביהודים. מספרם של יהודי קזחסטן וזכאי עלייה מוערך כיום ב-12,000 (רובם אשכנזים). שהם פחות מאחוז אחד באוכלוסיית קזחסטן. אלפי יהודים הגיעו לקזחסטן בעקבות מסעות ההגלייה של סטלין של גרמנים וקוריאנים, שהובאו באלפיהם למושבות עונשים. בתקופת השואה כ-8,000 יהודים מצאו מקלט בקזחסטן. כ-2,000 מיהודי קזחסטן הם בוכרים ויהודים הרריים מן הקווקז. ישנם בתי-כנסת וקהילה יהודית גדולה באלמאטי ובערים

אסטנה ופאבלדור, שבהן חיים כ-10,000 נפש. מעט יהודים חיים גם בקהילות: קרגנדה, שימקנט, סמי, קוקצ'טאב, ז'מבול, אורלסק, אקטיובינסק ובפטרובלוסק. בקזחסטן פועלים כ-20 אירגונים יהודיים, ביניהם, : חב"ד-לובביץ', 'אור אבנר', 'מצווה', 'הג'וינט, הסוכנות היהודית והקונגרס הכל-קזחי ועוד. כ-700 תלמידים לומדים ב-14 מוסדות חינוך יהודיים.

ערים מרכזיות בקזחסטן

אלמאטי (ALMA-ATI) – 'שפע תפוחים'

העיר שוכנת למרגלותיהם הצפוניות של הרי זאיליסקי אל-טאו והיא ממוקמת על גדות הנהרות בולשיה ומליה אלמה אטינסקי. האקלים בעמקים מתון, אך בחורף קר בהרים. לפי נתונים רשמיים חיים בעיר שנקראה קודם 'אלמא-אטא' כמיליון ורבע תושבים – 8% מן האוכלוסייה של המדינה. סבורים כי האוכלוסייה מונה פי שניים מנתון זה. היא היתה בירת המדינה בשנים 1927-1998. לפני כן הבירה היתה בקיזיל-אורדה (Kyzil Orda). בשנת 1920 התחוללה בה מלחמת אזרחים שבעקבותיה הוקמה הרפובליקה האוטונומית. לאחר העברת הבירה לאסטנה בשנת 1997, בהוראת הנשיא, העיר נותרה כבירת המסחר והכלכלה של קזחסטן. 43% בלבד הם קזחים; 42% הם רוסים ואוקראינים ומיעוטים של אויגורים, קוריאנים וגרמנים, שהוגלו בהוראת סטלין.

ראשיתה של העיר במצודת ורני (Verniy), שהוקמה על-ידי הרוסים. העיר הוקמה כמושבה לעבריינים. סביבה התפתחה העיר, אולם ביום 28 במאי 1887 נהרסה העיר ברעש אדמה ושבה ונבנתה מחדש. בשנת 1921 הוסב שמה מ-ן-רני לאלמא-אטא ('סבא של תפוחים'). בשנת 1993 הוסב שמה לאלמאטי ('שפע תפוחים'). בשנת 1997 החליט הנשיא נוריסולטן נאזארבאייב על העברת הבירה ל-אסטנה וזה מן הטעם שאלמאטי סמוכה מדי לסין ולאוזבקיסטן. בשל קרבתה לאזורי הניסויים של סין יש בעיר קרינה גבוהה.

מאז מלחמת העולם השנייה התפתחה בה תעשייה צבאית ותעשיית מזון וטקסטיל. לא הרחק מן העיר נכרו מכרות נחושת, עופרת וזהב. העיר מחוברת למסילה הטרנס-סיברית. בעיר חיי תרבות ואקדמיה. פועלים בה אוניברסיטה ועשרות מכוני מתקר ופיתוח בתחומי הרפואה והחקלאות. שבעה תיאטראות ואולפני קולנוע. בהרים שמורות טבע ופעילות עניפה של ספורט חורף.

יהודים

בשנת 1897 חיו בה פחות מ-300 יהודים ובשנת 1994 מנתה האוכלוסייה היהודית האשכנזית כ-13 אלף נפש. חלק מן היהודים נישאו לרוסים ולקזחים. בעיר חיים מעט יהודים בוכרים, גיאורגים וקומץ יהודים איראנים.

אסטנה (Astana) – 'הבירה'

אסטנה, שפירושה הבירה, היא העיר השנייה בגודלה אחרי אלמאטי ובה 577,000 תושבים. הבירה הכפילה תוך זמן קצר את תושביה. ראשיתו של המקום במצודת אקמולינסק, שהוקמה בשנת 1924. שמה הוסב ל'אקמולה', שמשמעו 'המצבה הלבנה'. במקום היה גולאג אלז'יר (Alzhir). לאחר הפלישה הנאצית לברית המועצות הועברו הגרמנים שחיו בטרטוריה סובייטית למרכז אסיה. בעיר מעט יהודים.

שימקנט, צ'ימקנט (Chimkent)

העיר נוסדה במאה ה-12 כתחנה בדרך המשי מאירופה לסין. העיר ידעה תקופות של פריחה אך לא אחת נחרבה על ידי הכובשים השונים ושובה ונבנתה מחדש. במאה ה-12 נכבשה על-ידי הסלג'וקים ובמאה ה-13 נכבשה ונהרסה על-ידי המונגולים. בימי התימורידים היא היתה צומת מסחרי משגשג. עד 1810 נשלטה על ידי האנות קוקנז, ואחר כך עברה לחאנות בוכרה. ב-1864 הגיעו הרוסים לאזור וכבשו את העיר בצרפם אותה לחבל טורקסטן. ב-1814 שונה שמה ל'צ'רנייב', אך ב-1924 חזרה לשמה הישן צ'ימקנט. ב-1993 שונה שמה ל'שימקנט', לפי הכתיב הקזחי.

העיר שוכנת 138 ק"מ צפונית-מזרחית לטשקנט וכ-700 ק"מ דרומית-מערבית לאלמה-אטי, בעמק סאיראם למרגלות רכס 'אוגאם'. היא ממוקמת על דרך המסחר בה עברו שיירות ממרכז אסיה לסין. היא המרכז המינהלי של מחוז דרום קזחסטאן. האקלים בה מתון. בשנים 1941-1943 גבר בה זרם העקורים מרוסיה, רוסיה הלבנה, אוקראינה ופולין, שמצאו בה מקלט בעקבות התקדמות הצבא הנאצי והעברת התעשייה רוסי ומוסדות התרבות למרכז אסיה בימי מלחמת העולם השנייה. בעיר מוסדות להשכלה גבוהה – מכון פדגוגי, מכון טכנולוגי ומכון לכימיה ומכללות לרפואה, למוסיקה ולאמנות. בעיר גם תיאטרון רוסי ותיאטרון קזחי. נותרו מעט יהודים מתוך 2,000 בשנות ה-80 של המאה ה-20.

אוטיראר (Farab, Otrar, Utrar, Otyrar)

150 ק"מ צפונית-מערבית משימקנט נמצאות חורבות העיר העתיקה אוטיראר (Otyrar). העיר היתה נקודת ציון מרכזית באימפריה הח'ורזמית. ראשיתה במאה ה-5. עיר משגשגת על דרך המשי, שבה נולד הפילוסוף והמתמטיקאי הנודע בימי הביניים אל-פאראבי. העיר נחרבה על-ידי שני בניו של ג'ינגיז ח'אן - צ'אגאטאי ואוגדיי. ששה חודשים צרו על העיר הבצורה עד שהצליחו לכבוש אותה. הם הרגו את כל תושבי העיר, חוץ מהמושל אינאלצ'וק

ואשתו שהובאו לסמרקנד ושם נרצחו לעיני כול. אינלצ'וק רצח בדם קר את משלחת הסוחרים, שמנתה כמה מאות סוחרים, שג'ינג'יז ח'אן שלח לאוטיראר משום שחשד בכוונותיהם.

טורקסטן (Turkestan)

טורקסטן שוכנת כ-160 ק"מ צפונית-מערבית לשימקנט. הכובשים הרוסים של מרכז אסיה במאה ה-19 קראו לכל ארצות הכיבוש באזור בשם 'טורקסטן'. העיר זכתה לקדושה וכאתר עלייה לרגל משום שכאן טמון המורה הצופי ת'וג'ה אחמד יאסאוי (Qozha Akhmed Yasau). העיר נוסדה במאה ה-5 ונודעה בשמות 'יאסי' (Yasy) או שאווגאר (Shavgar). העיר זכתה למעמד של נקודת סחר על דרך המשי וכאתר מקודש למוסלמים. כאן נפגשו החקלאים היושבים על אדמתם והנוודים שהגיעו לימי שוק. העיר הייתה חלק מח'אנות קוקנד עד לכיבוש הרוסי בשנת 1864. עד ימינו העיר נושאת אופי קזחי. בשנות ה-90 של המאה ה-20 עדיין היה קומץ של יהודים בעיר.

קאראגאנדה (Karganda)

בירת הפרובינציה קאראגאנדי בקזחסטן. העיר הרביעית במניין האוכלוסייה שלה במדינה עם 446,000 תושבים (2006), לאחר הערים אלמאטי, אסטאנה ושימקנט. בשנת 1940 כ-70% מן האוכלוסייה היו גרמנים מאזור הוולגה, שהוגלו על-ידי סטלין לסיביר ולקזחסטן, כשהנאצים פלשו לפולין. עד שנות ה-50 רבים מהם היו במחנות עבודה. בשל הגירה שלילית פחת מספר תושבי העיר ב-14% מאז השנים 1989-1999. כ-100,000 גרמנים היגרו לגרמניה. במחוז התעשייתי הזה כ-1.5 מיליון תושבים, רובם בערים. העיר הוקמה בשנות ה-20 של המאה ה-20. ראשיתה עיירת כורי פחם באזור קרגנדינסקי. בשנת 1932 הייתה לעיר ושנים אחדות לאחר מכן הייתה לבירת המחוז. במלחמת העולם ה-2 הועברו לאזור מפעלי התעשייה הצבאית הרוסית. גלים של יהודים הופנו לתעשייה באזור זה. במקום התפתחה תעשייה כימית ופטרוכימית וכן תעשיית מתכת, ציוד מכרות וחומרי בניין. בעיר פועל כיום מרכז חינוכי 'אור אבנר' המעניק לילדים חינוך יהודי מסורתי.

סֵמֵי (Semey). בעבר: סמיפלטיןסק (Semipalatinsk)

סמיפלטיןסק - 'שבעה ארמונות' זכתה לשם הציורי בשל שבעה מקדשים בודהיסטים שנתגלו בתחומה מן התקופה הקדם-מוסלמית. כיום היא חזרה לשמה הקודם 'סמי'.
שנתגלו בתחומה מן התקופה הקדם-מוסלמית. כיום היא חזרה לשמה הקודם 'סמי'.

כאן עבר המסחר בין רוסיה לקירגיזיה, לאמירות בוכרה ולסין. כאן עברו שיירות ממונגוליה לעבר אירופה. העיר הוקמה בשנת 1718 ליד המצודה אך הועברה למקומה הנוכחי בשנת 1778. במאה ה-19 הייתה העיר למקום גלות של האסירים הפוליטיים. לכאן הוגלה דוסטויבסקי בעוון הדפסת תעמולה סוציאליסטית. העיר שוכנת כ-1,000 ק"מ צפונית-מזרחית לאלמה-אטי – לא הרחק מן הגבול הרוסי-סיני. זהו אזור של ערבות וגבעות נמוכות. האקלים במקום יבשתי מתון. המחוז מונה פחות ממיליון נפש, מתוכם כ-342,000 בעיר סמי. העיר זכתה לתנופה גדולה כשהרכבת הטורקו-סיבירית החלה לעבור בה. מחנות העבודה הרבים שהוקמו בתחומה לאסירים פוליטיים תרמו לגידול האוכלוסייה במקום. בעיר ארבעה מוסדות להשכלה גבוהה ובתי-ספר טכניים וכן שלושה תיאטראות. העיר סובלת ממפגעים אקולוגיים בשל הניסויים הגרעיניים שערכה בסביבה ברית המועצות. לאחר עצמאותה של קזחסטן בשנת 1991 נסגר שדה הניסויים, אך בעיות הקרינה נותרו.

בשנת 1890 התגוררו בעיר כ-250 יהודים בתוך אוכלוסייה שמנתה כ-25,000 נפש. על אף מספרה הזעום הקימה הקהילה בית-ספר יהודי שבו למדו 10 תלמידים בלבד. בשנת 1992 חיו בה כ-500 יהודים. בשנים 1941-1943 הגיעו לכאן יהודים רבים כדי להציל חייהם מידי הנאצים שהתקרבו למקומות מגוריהם ובשל התעשייה הרוסית שעברה לאזור בשל ההפצצות הגרמניות על מפעלים סובייטים במלחמת העולם ה-2. בעיר פועל מרכז תרבות יהודי.

הרפובליקה של טג'יקיסטן

THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

סמל טג'יקיסטן – במרכז: כתר עם 7 כוכבים, שמש המזרחה והרי פאמיר. 'טג'יקיסטן' גזורה מהמילה טאג' – כתר, המרמזת לתרבות הפרסית. האסלאם מסומל בבסיס שעליו מונח הקוראן.

המסגרת עשויה שתי אלומות – אחת של שיבולי חיטה והשנייה של כותנה.

דגל טג'יקיסטן – שלושה פסים – האדום מסמל את העבודה ואת אחדות הדם של האומה. הלבן מסמל את הכותנה ואת אחדות העם. הירוק מסמל את טבע הארץ ואת האסלאם. במרכז – כתר (טאג') ומעליו 7 כוכבים.

קו אורך וקו רוחב – N, 71 00 E 00 39

שטח - 143,100 קמ"ר.

גבולות – בצפון – קירגיזסטן; בצפון-מערב – אוזבקיסטן; במזרח – סין; בדרום – פקיסטן ואפגניסטן.

אורך הגבולות - 3,651 ק"מ.

הבירה – דושנבה ('יום שני')

פרובינציות – ח'אלטון (קורגאנטאפה), סוגד (ח'וג'נד) ופרובינציה עצמאית: באדאכ'שאן.

תאריך עצמאות - 9.9.91.

אוכלוסייה (2007) – מעל 7 מיליון נפש.

נשיא – אמונאלי רחמאן (Emonali Rahmon).

נוף – הרי פאמיר והרי אלאי (Alay) דומיננטיים בנוף. בצפון המדינה עמק פרגאנה והעמקים קאפארניח'ון (Kafarnihon) ו-וואכ'ש (Vakhsh) בדרום-מערב המדינה. בשנת 1911 התחוללה רעידת אדמה שגרמה לגלישות קרקע אדירות שסכרו את נהר המורגאב וכך נוצרה ימת סאָרז (Sarez) על אפיק המורגאב, שאורכה 130 ק"מ. בשנת 1989 שבה ורעשה הארץ. כפרים נהרסו וכ-1,500 בני אדם קיפחו את חייהם. לרגלי ההרים משתרעים אזורים צחיחים, מעליהם ערבות וצמחייה תת-טרופית, ומעליהן רצועת חורשות ויערות. פסגות ההרים מכוסות בשלג עד.

נקודה נמוכה – סיר-דאריה – 300 מטר מעל פני הים.

נקודה גבוהה – פסגת קולאי איסמאעילי סאמאני (Qullai Ismoil Somoni).

שטח מנוצל – 6.52%.

אוצרות טבע – אנרגיה הידרו-אלקטרית, נפט (כמות מוגבלת), אורניום, כספית, פחם חום,

עופרת, אבץ, אטימוניום, טנגסטן, כסף וזהב

אקלים – בשל ריחוקה מהים הם בקיץ ומתון בחורף. צחיח למחצה בהרי פאמיר.

דמוגרפיה

האוכלוסייה מונה מעל 7 מיליון נפש (2007), 35% הם מתחת לגיל 14.

גידול האוכלוסייה – 1.895%

הגירה שלילית – 1.33% (-)

תוחלת חיים – גברים 61.6 שנים; נשים כ-68 שנים.
קבוצות אתניות – 79.9% טג'יקים; 15.3% אוזבקים; 1.1% קירגיזים ו-2.6% מיעוטים אחרים.

כלכלה

כלכלתה ירודה בשל מלחמת האזרחים הארוכה. ההכנסה לנפש היא הנמוכה ביותר בין כל מדינות חבר העמים. כשני שלישים מן האוכלוסייה חיים מתחת לקו העוני. הכותנה היא המוצר החקלאי המרכזי שגם מייצאים אותו. אוצרות הטבע הם בכמויות מוגבלות. התעשייה עוסקת בייצור אלומיניום ותעשייה קלה.

תל"ג – 9.521 מיליארד דולר.

הכנסה לנפש – \$ 1,300

תקציב המדינה – 519.3 מיליון דולר.

כוח עבודה – 3.7 עובדים, לפי החלוקה: 67.2% חקלאות; 7.5% תעשייה; 25.3% שירותים.

מובטלים – 12%.

חיים מתחת לקו העוני (2004) – 64%.

אינפלציה (2006) – 11.9%.

מוצרי חקלאות – כותנה, דשנים, פירות, ענבים, ירקות, בקר וצאן.

מוצרי תעשייה – אלומיניום, אבץ, עופרת, כימיקלים ודשנים, מלט, שמנים מהצומח, מתכות, מקררים.

סך הייצוא – 1.512 מיליארד דולר.

סך הייבוא – 1.955 מיליארד דולר.

סיוע אמריקאי – 241.4 מיליון דולר.

מטבע – סומוני (Somoni). שער הסומוני לדולר – 3.3000.

אנרגיה

ייצור חשמל – 4.508 מיליארד קוט"ש.

הפקת נפט – 252 חביות ליום.

גז טבעי – 39.32 מיליון קוב.

ייבוא גז – 1.333 מיליארד קוב.

תקשורת

משתמשים באינטרנט – 19,500 (קוד tj).

מכשירי טלפון – 280,200 (רמת תקשורת נמוכה).

טלפון סולולרי – 265,000.

צבא

כוחות קרקע וחיל אוויר. מגויסים מדי שנה כ-175,000 חיילים, מתוכם 50% נשים.
עלות הצבא – 3.9% מן התקציב הלאומי.

היסטוריה

טג'יקיסטן משמע השם ארץ הטג'יקים. יש סבורים כי מקור המילה ב-Taj - כתר בפרסית. נמצאו עדויות ארכיאולוגיות להתיישבות באזור כבר 4,000 שנה לפני הספירה. הטג'יקים הם עם איראני הדובר ניב פרסי. בראשיתם הם היו חלק מממלכת סוגדיאנה, שהשתרעה בין האמו-דריה והסיר-דריה – טריטוריה הנמצאת היום בידי הקזחים, האוזבקים והטג'יקים. תחילה הם היו זורואסטרים, בודהיסטים ונוצרים נוסטריאנים אך לאחר הכיבוש הערבי הם התאסלמו. כשאיראן קיבלה את עול האסלאם השיעי הטג'יקים נותרו סונים. עד המאה ה-18 הם היו תחת שלטונו של אמיר בוכרה. בראשית המאה ה-18 האפגנים כבשו את כל האזור הטג'יקי שמדרום מזרח לאמו-דריה וחלק גדול מהאוכלוסייה הטג'יקית הפך לאפגני. הטג'יקים, כמו הסוגדיאנים לפניהם, הצטיינו כסוחרים על דרך המשי בין סין, הודו ופרס למערב. הם נחשבו למובילי תרבות, שכן במסעותיהם העבירו דפוסי תרבות מן המזרח למערב. הרבה אימפריות פלשו לטג'יקיסטן ושלטו עליה. היא הייתה חלק מאימפריית בקטריה (כיום אפגניסטן). האימפריות הפרסיות שלטו עליה. הערבים הביאו את האסלאם במאה ה-7. הסמנידים בנו את סמרקנד ואת בוכרה, שהיו למרכזי התרבות הטג'יקית. המונגולים כבשו אותה במאה ה-13. אחריהם הגיעו יורשיהם טימור לנג וצאצאיו הטימורידים.

באמצע המאה ה-19 כבש צבא הצאר את טג'יקיסטן וסיפח אותה לטורקסטן הרוסית של מרכז אסיה עד למהפכה של שנת 1917. בשנים 1929-1991 היא הייתה אחת מ-15 המדינות של ברית המועצות. רק כשליש מן הטג'יקים חיים בארצם. טריטוריות טג'יקיות על אוכלוסיותיהן נקרעו מטג'יקיסטן וסופחו למדינות השכנות – אפגניסטן, איראן, סין, אוזבקיסטן (בוכרה וסמרקנד), קזחסטן ופזורים בעולם. בשנת 1991 היא הכריזה על עצמאותה. בשנים 1992-1997 התנהלה במדינה מלחמת אזרחים עקובה מדם בין הקומוניסטים לבין הפונדמנטליסטים האסלאמיים.

ערים מרכזיות

דושנבה (DUSHANBE) – "יום שני"

דושנבה היא בירת טג'יקיסטן. ימי השוק שהיו במקום בימי שני העניקו לה את שמה 'דו-שנבה' – 'יום שני'. בעיר מתגוררים כיום כ-600,000 נפש. היא ממוקמת במיפגש הנהרות וארזוב (Varzob) וקאפרניח'ון (Kafernihon). העיר נוסדה במאה ה-5 לפני הספירה, אך עד שנות ה-20 של המאה ה-20 היא הייתה עיירה קטנה, בעוד שח'וג'נד הייתה הבירה. בשנת 1920 נמלט אליה האמיר האחרון של בוכרה עלים ח'אן, בדרכו לארץ המקלט אפגניסטן, כשהצבא האדום בעקבותיו. בשנת 1929 הגיעה אליה הרכבת והיא הופכת לבירה ושמה הוסב לסטלין-אבאד. בשנת 1961 ח'רושצ'וב מחזיר לה את שמה הקודם 'דושנבה'.

העיר נעשתה מרכז לייצור ולסחר בכותנה ובמשי. גלי הגירה מגיעים אליה מרחבי ברית המועצות ובעיקר טג'יקים שנמלטו מן השלטון האוזבקי בבוכרה ובסמרקנד. הרוסים העבירו לכאן אלפי פליטים ארמנים, שעוררו תסיסה לאומנית נגדם. בשנים 1992-1997 העיר ניזוקה במלחמת האזרחים והיא שיקמה את עצמה. כיום היא עיר ירוקה ובנויה בסגנון מזרח אירופי ניאו-קלאסי. בעיר וסביבותיה נופים מרהיבים של הרים גבוהים עם שלג עד, נהרות שוטפים וצמחיה עשירה. האביב והקיץ הם עונות פריחה המוסיפים נוי לעיר המשופעת בפארקים.

יהודים

הייתה זאת קהילה אמידה. יהודי דושנבה ניצלו את קרבתם לסין, לאיראן ולאפגניסטן, ייבאו וייצאו סחורות. במקביל המשיכו לעסוק במלאכות המסורתיות סנדלרות, חייטות, ספרות, שענות וצילום. היו ביניהם עיתונאים, סופרים, רופאים, אחיות, מהנדסים, עורכי דין, כלכלנים ומורים. גם בימי השיא של הקומוניזם ליהודים לא חסר דבר. הם לא הפסיקו לרגע מלעסוק במסחר, כמו אבות אבותיהם לפניהם. לרבים היה 'חאוולי', חצר רחבת ידיים שסביבה עשרות חדרים ובתווך עצי פרי וגינות ירק וכמובן פרות, כבשים, ברווזים ותרנגולות ושובכים מלאי יונים.

ה'וג'נד (Khujend)

בשנים 1939-1992 שמה הוסב ללנין-אבאד. היא העיר השנייה בגודלה אחרי דושנבה עם כ-150,000 תושבים. העיר היא גם בירת הפרובינציה הצפונית ששמה כיום Sughd. מן העיר הזו יצאו כמה מן המשוררים הידועים ומדענים בעלי שיעור קומה. רוב תולדותיה היא הייתה חלק מן האימפריה הפרסית ותולדותיה משולבות בתולדות פרס. ח'וג'נד הייתה לתל חורבות על ידי הכובשים הערבים במאה ה-8 ועוד יותר התנכלו לה המונגולים חמש מאות שנה מאוחר יותר. קודם שהיא הייתה חלק מהח'אנות של קוקנד היא הייתה כבושה על-ידי תימור לנג ויורשיו התימורידים ששלטו על כל טג'יקיסטן. בשנת 1866 מרכז אסיה נכבש

על-ידי הרוסים. ליד העיר זורם נהר הסיר דאריה, שמעליו מתוחים שני גשרים מודרניים. הטמפרטורה בחורף יורדת אל מתחת לאפס ובקיץ מעפילה ל-40 מעלות. בעיר יש הגירה שלילית לאחר הגירת הטטרים לחצי האי קרים והגירה של רוסים ואוקראינים לארצותיהם. מרבית האוכלוסייה טג'יקית (55%), אוזבקית (30%) והשאר רוסים ואוקראינים. העיר היא מרכז תעשייה, תחבורה ומינהל. יש בה מפעלים לעיבוד כותנה, משי, צמר ומוצרי עור. מסביב לעיר שטחי מזרע גדולים של כותנה, ירקות ופירות. בגדה השמאלית של הסיר-דאריה נמצאים שרידים של מצודה הלניסטית ושרידי עיר עתיקה שנוסדה במאה ה-4 לפני הספירה ונקראה 'נובה-אלכסנדריה' או 'אלכסנדריה אסק'אטה' (המרוחקת ביותר). במשך דורות נאבקו על ח'וג'נד הח'אנים של בוכרה ושל קוקנד עד שנכבשה בידי הצארים בשנת 1866. בעיר יש התעוררות אסלאמית, הכוללת הקמה ושיקום של מסגדים ועלייה למכה.

יהודים

בית הכנסת הגדול, שבו התפללו כמאתיים איש, הוחרם בשנת 1937. במקומו הוקם בית-כנסת צנוע יותר, שבו התפללו מדי שבת 20-25 מתפללים. בשנת 1993 היו בעיר כאלף יהודים (200 בתי אב), מהם כמה מאות אשכנזים. יהודים בוכרים ואשכנזים הגיעו לעיר בעיקר לאחר הכיבוש הצארי. בשנים 1941-1943 הגיע לעיר גל של עקורים ממזרח אירופה, שברחו מפני הנאצים. האשכנזים התגוררו בישוב צ'קלוב ליד ח'וג'נד.

הקווקז – בין הים הכספי לים השחור

מאת

בו-ציון יהושע

סופר וחוקר מרכז אסיה והקווקז

מחבר הספר: "דרך לבנה – מסע במרכז אסיה" בהוצאת משרד הביטחון

הקווקז גירה תמיד את הדמיון, **אורביג'אן** עם סיפוריהם של הכוזרים שהתגיירו והיהודים ההרריים ששמרו על המסורות המיוחדות להם. **גיאורגיה (גרוזיה)** היא קולכיס - ארץ גיזת הזהב במיתולוגיה היוונית, בגרוזינית: Sakartvelo - ארץ של נופים מרתקים וכנסיות עתיקות בצד קהילה יהודית עתיקת יומין. **ארמניה**, ארץ של מנזרים עתיקי יומין, הצופה אל פני האררט וסיפור תיבת נח, ארץ שמלכיה הראשונים נמנו על בית הורדוס. מסע מרתק

אל ערש התרבות האנושית. נפגוש כאן את היהדות ואת הכוזרים הבאים בשעריה, את הנצרות שעשתה דריסת רגל ראשונה במרחבי הקווקז ואת האסלאם שנבלם על-ידי הכוזרים שמנעו את התקדמותו לאירופה. ארצות על דרך המשי, שכל הכובשים הגדולים בהיסטוריה באו בשעריהן וכפו את מרותם.

הקווקז הוא אחד האזורים הצבעוניים ביותר הן במראות הטבע שלו והן בנוף האנושי. שטחו 440,000 קמ"ר. הים האזובי והים השחור נמצאים במערב והים הכספי נמצא במזרח ובין שניהם הקווקז.

בהיסטוריה האנושית הקווקז היה נקודת מיפגש בין מזרח למערב - בין אסיה לאירופה. דרכו נדדו עמים ושבטים ורובם השפיעו על הקווקז או הושפעו ממנו. בגלל מיקומו והסובלנות הדתית שלו, הקווקז שימש מקום מקלט לשבטים ולקבוצות נרדפים. המדינות הקיימות בקווקז מתחלקות למדינות נוצריות (גיאורגיה וארמניה), שקיבלו ראשונות את הנצרות, לבין הערבים מובילי האסלאם שבכוחה החרב השתלטו על הקווקז והצליחו להשליט את האסלאם על חלקים מן הקווקז (אזרבייג'אן). צפונה מהרי הקווקז הגדול, בין הים הכספי במזרח לבין הים השחור במערב, שולטת למעשה רוסיה, שבשליטתה דאגסטאן (המוסלמית), שהיא מדינה אוטונומית רוסית, צ'צ'ניה (המוסלמית), שאינה מצליחה לקבל עצמאות אוטונומית, אינגוּשְׁטִייה, אוּסְטִייה הצפונית (נוצרים אורתודוקסים אמני גילוף עץ וכסף), קְבֵרְדִינֵו-בֵּלְקָרְיָה (מוסלמים), קרצ'ב-צ'רקסיה (המוסלמית). האוטונומיה של אַבְחַזְיָה (רוב מוסלמי) - בקרן הצפונית-מערבית של גרוזיה לחופי הים השחור.

הקווקז מתחלק לשלושה חלקים: 1. קדם קווקז - המרגלות הראשיים של הרכס הצפוני והמישורים והגבעות שמצפונן; 2. הקווקז הגדול - הרכס הראשי שהוא עמוד השדרה לחבל כולו; הוא מתמשך לאורך של 1,200 ק"מ מצפון מערב לדרום מזרח. רובו מתנשא לגובה של 4,000 מ' מעל פני הים. השיא בהרי אֶלְפְרוּס, שגובהם 5,633 מ' מעל פני הים. רוחב הרכס המרכזי 180-32 ק"מ; 3. הרי עבר הקווקז - מדרום לקווקז הגדול - כוללים את הקווקז הקטן ואת הרי ארמניה. הקווקז הקטן ממשיך במקביל לקווקז הגדול. הוא בנוי מערכת קמטים ושברים מסובכת. שיאו (הר גֶנְמִיש) מגיע רק ל-3,724 מ'. רמת ארמניה היא געשית והר אראגאץ', שגובהו 4,090 מ'.

הנהרות (קובאן, ריוני, אינגורי) הנשפכים לים האזובי וליים השחור הם שופעי מים וזאת מן הטעם שהרי המערב משופעים בגשמים רבים מ-2,500 מ"מ - 3,000 מ"מ בשנה. שיאי ההרים מכוסים בקרחונים ובשלג עד. במזרח הפונה לים הכספי כמות המשקעים אינה עולה על 300-350 מ"מ בשנה. הנהרות הנשפכים לים הכספי מן הקווקז הם קומה, טֶרְק וקוֹרָה. מפלי המים מאפשרים להשתמש בהם להקמת מפעלים הידרו חשמליים. הגדולה בימות היא ימת סוון (1,400 ק"מ) ומימיה משמשים לשרשרת של תחנות חשמל.

מחצבים

הקווקז עשיר במחצבים שהחשובים בהם הם הנפט והגז הטבעי והמנגן. הנפט מרוכז בעיקר באזור בקו, גרוזני ומיקופ. יש גם מרבצים של נחושת, אלומיניום, פחם, מלח וחומרי בנייה (שיש). במורדות הצפוניים של הקווקז הגדול יש מקורות עשירים של מים מינרליים ולידם מקומות מרפא נודעים (פיטיגורסק, קיסלובודסק ועוד). הים הכספי הוא אחד ממאגרי הנפט הגדולים בעולם. באקו נחשבה מאז ומתמיד לעיר הנפט שסיפקה בעיקר את הצרכים של ברית המועצות. תוך כמה שנים אזרבייג'אן תעבור את כוויית הודות לרווחים מהנפט לאחר שתניח צינור נפט באורך של 1,730 ק"מ עד לחופי טורקיה והים התיכון.

העמים

הקווקז נחשב למקום המורכב ביותר מבחינה אתנית ולשונית. עמים רבים הותירו בקווקז את שרידיהם. בהיסטוריה האנושית הקווקז היה נקודת מפגש בין מזרח למערב - בין אסיה לדרום מזרח אירופה. דרכו נדדו עמים ושבטים ורובם השפיעו על הקווקז או הושפעו ממנו. בגלל מיקומו והסובלנות הדתית של תושביו, הקווקז שימש מקום מקלט לשבטים ולקבוצות נרדפים. כל כובש שביקש להיכנס למרכז אסיה, להודו ולסין עבר את הקווקז והשאיר בו את רישומו. האוכלוסייה המקורית מתחלקת לשלוש קבוצות עיקריות: **קבוצה איג'רית-קווקזית**, שאליה משתייכים הגרוזינים, האבחזים, האדיגאים, הצ'רקסים, הקאבארדינים, הצ'צ'נים והאינגושים. הטיפוס הגזעי הנפוץ בקבוצה הזאת נחשב לטיפוס המקורי של הגזע הלבן. **הקבוצה ההודו-אירופית** המיוצגת על-ידי הארמנים, האוסטינים, הכורדים, הטלשים, הטאטים ומספר נוסף של עמים קטנים אחרים; **קבוצת העמים הטורקיים**, שאליה משתייכים האזרים, הקומיקים, הנוגאים, הבלקרים, והקוצ'איבים. במאה וחמישים השנים האחרונות נוספו גם מיעוטים גדולים של רוסים ואוקראינים.

לשונות

הלשונות הקווקזיות – כ-50% דוברים בהן – קיימות רק בקווקז כגון צ'רקסית, צ'צ'נית, אבחאזית. השאר דוברים בלשונות הודו-אירופיות. אומרים שהחלוקה בין החלק המזרחי לחלק המערבי של השפות ההודו-אירופיות עברה בקווקז, כנראה במסגרת של נדודי עמים לאורך ההיסטוריה הקדומה.

היסטוריה

מעצמות גדולות ביקשו תמיד להשתלט על הקווקז בגלל חשיבותו האסטרטגית כמדינת מעבר לפרס, להודו ולסין. תכופות נמחץ האזור על ידי הכובשים. תושבי הקווקז שמרו על זהותם ועל הרגשתם הלאומית ומרדו תכופות בכובשים. רק שתיים מן המדינות – גיאורגיה וארמניה – שמרו לאורך זמן על ישותן (שפה, כתב ועוד), גם בהיותן רפובליקות בכרית המועצות.

כבר במאה ה-8 לפנה"ס ייסדו מתיישבים יוונים יישובים בחופי הים השחור של הקווקז, שעליו הילכו אגדות במיתולוגיה היוונית הקשורות בפרומיתאוס והארגונאוטים. לאחר מכן שלטו בקווקז הפרסים. אחריהם אלכסנדר מוקדון (מאה רביעית לפני הספירה) ובעקבותיהם הסלווקים והרומאים. ב-65 כבש אותה פומפיוס. 700 שנים נמשך המאבק בין הרומאים לביזנטים על השליטה בקווקז ובין הביזנטים לפרסים ולפרתים. במאות ה-7-8 היה הקווקז זירת מאבק בין הערבים לבין הכוזרים.

הדת שרווחה בקווקז הייתה הזורואסטרית. לאחר מכן חדרה לקווקז הנצרות – הארמנים והגיאורגים התנצרו לפני רומא וביזנטיון. נראה שבהשפעת הכוזרים התייחדו קבוצות בקווקז. כיבושי הערבים והפרסים הביאו את האסלאם לאזרביג'אן ולדגסטן ויותר מאוחר לצ'רקסיה ולאבחזיה. בשנת 1063 המלך הסלג'וקי אלפ ארסלאן פלש לקווקז בניסיון לכבוש את המדינות הנוצריות – ארמניה וגיאורגיה – ומשם את אסיה הקטנה. ב-1071 יצא למלחמה נגד הפאטמים, בדרכו לכבוש את דמשק נודע לו שהביזנטים פלשו לארמניה. אלפ ארסלאן יצא נגדם והיכה אותם מכה ניצחת ולקח בשבי את הקיסר הביזנטי. הניצחון פתח את אסיה הקטנה בפני שבטים הטורקמנים, עד שהפכו את אסיה הקטנה לטורקיה המוכרת בימינו. הכיבוש המונגולי ושל יורשיו במאות השלוש עשרה והארבע עשרה ולאחר הפגיעה הקשה שלהם בפרס ובבגדד, גרמה לכך שיהודים רבים מצאו מקלט בקווקז. המונגולים שהיו "שְׁמָנִים" (מאמינים ברוחות) ובודהיסטים נהגו תחילה בסובלנות כלפי דתות אחרות, אך בסוף המאה השלוש-עשרה וראשית המאה הארבע-עשרה עברו מרביתם של השליטים המונגולים לדת האסלאם והם הובילו מהלכים של כפיית האסלאם על יהודים ועל נוצרים. פלישת המונגולים במאה ה-13 וקודמיהם הסלג'וקים הביאו להרס רב. במאות ה-14 וה-15 סבל האזור מכיבושיו של תימור לנג וממשיכיו שהשאירו אחריהם אדמה חרוכה. במאות ה-15 וה-16 נכבש הקווקז חליפות על-ידי העות'מנים ועל-ידי הפרסים.

עם התפוררות הקיסרות הרוסית במלחמת העולם הראשונה קמו בקווקז מדינות עצמאיות, אולם לאחר כיבוש האזור על ידי הצבא האדום הוקמו רפובליקות סובייטיות של ארמניה, גרוזיה ואזרביג'ן. עמים קטנים יותר כמו דגסטן, בלקריה, קיבלו מעמד של אוטונומיות. הצ'צ'נים הפכו לחלק מרוסיה ועל כך יצא רוגזם. בשנת 1942 פלשו הנאצים לקווקז והגיעו עד לגרוזני בצ'צ'ניה. כמה מעמי הקווקז – לרבות הצ'צ'נים – שיתפו פעולה עם הנאצים. לאחר הזיפת הגרמנים הגלו הרוסים מאות אלפים של משתפי פעולה קווקזים.

יהודים בקווקז

האידייליה של היהודים באזרביג'ן הייתה קצרה יחסית והמצב השתנה לרעה לאחר עלייתו לשלטון של עזאן ח'אן (1295-1304) שקיבל את האסלאם. מאז התחילו תקופות של רדיפות ויהודים רבים מהאליטה החברתית והתרבותית של אזרביג'ן התאסלמו. בגרוזיה חלקים מן העם התאסלמו בלחץ הכובשים. זאת גם הסיבה שיהודים חיפשו מקלט בערוצי ההרים הגבוהים. היהודים התפזרו בכפרים זעירים ולא היה קשר כמעט בין הכפרים ובין היהודים לבין עצמם. במאה ה-16 היו פגיעות קשות ביהודי דרבנט שבדגסטן וביהודי קובה שבאזרביג'ן. נאדיר שאה (1686-1747) הכובש האכזר נלחם באימפריה העות'מנית בקווקז. נגד מושלים שסירבו לקבל את שלטונו הוא ערך מסע עונשין שהצטיינו באכזריות, חורבן ורצח. עשרות כפרים נהרסו עד היסוד, שדות נשרפו, כרמים ומטעים הועלו באש, המסחר והמלאכה פסקו.

מיהו יהודי הררי? – מסורת בפי יהודי הקווקז, שמוצאם מעשרת השבטים שהוגלו בשנת 720 לפני הספירה על-ידי שלמנאסר אל 'לחלח ולחבור לנהר גוזן ולערי מדל'. המסורת הזאת שמורה בידי יהודי דגסטן, חַדִּיב אזרביג'ן, גרוזיה וארמניה – על אף השוני וההבדלים שבין השבטים הללו – בלשונם, במראה הפיזי שלהם ובאורח חייהם. היהודים שהיו קרבן של כל כיבוש ברחו מאזור השפלה אל אוכפי ההרים המבודדים כדי למצוא מסתור מפני הכובשים. הניתוק ממרכזים יהודיים שמחוץ לקווקז הביא להידרדרות רוחנית של היהודים ההרריים ולניתוקם ממצוות הדת. היהודים הגיעו לקווקז על ידי הכובשים השונים. במערב הקווקז התגבשה יהדות גיאורגיה ובמזרח הקווקז התגבשה אחת מעדות ישראל שנהוג לכנותה "יהודים הרריים". יהודי הקווקז המזרחי כינו את עצמם "דז'והור" (יהודים) והאוכלוסייה המקומית הלא יהודית כינתה את היהודים בשמות גנאי "יהוד" או "דז'והות", או כינו אותם בשם הטורקי "דאג צ'ופוט (יהודי ההרים)". הרוסים שכבשו את הקווקז בתקופה הצארית כינו את היהודים, מטעמים פוליטיים, בכינוי "טאטים", כדי לטשטש את הקשר של יהודי הקווקז לעם היהודי. פירוש השם "טאט" לא ידוע בבירור, אבל השם הזה מוזכר כבר במאה השמינית. יש הסבורים שהוא ניתן על ידי דוברי טורקית ככינוי למי שמוצאו פרסי או דובר בשפה הפרסית או כינוי לעבד או לאדם משועבד.

ב-6 ביוני 1917 התכנסה בעיר גרוזני ועידה של כלל יהודי הקווקז ובראשם המהנדס היהודי אליהו אניסימוב. הוועידה תמכה בשלטון הקומוניסטי. דובר על דרכים לקידום רמתם התרבותית והכלכלית של היהודים ההרריים, דנו בבתי ספר יהודיים, בעבודה חקלאית ובמעמדה של האישה. הלשון הטאטית-יהודית קיבלה הכרה כאחת הלשונות הרשמיות של הרפובליקה הדגסטנית. הפלישה הגרמנית גרמה לכך שאלפי פליטים מאוקראינה ומרוסטוב ומפעלים סובייטיים על עובדיהם הועברו לקווקז. יהודים רבים באו עם הפליטים מבסרביה, חצי האי קרים ואודסה. היהודים ההרריים פתחו את ביתם בפני

הפליטים. ביולי אוגוסט פלש הצבא הגרמני לקווקז. הוא כבש את מחוז קובאן והתקדם מערבה לכיוון הים השחור, ומזרחה לעבר מרכזי הנפט החשובים של גרוזני ובאקו. הצבא הרוסי נסוג ורק הודות לעזרה וסיוע נבלם הצבא הגרמני. לאחר הניצחון הרוסי בסטלינגרד נכשלו התוכניות הגרמניות לכיבוש הקווקז.

נתונים על היהודים – בשנת 1897 חיו באזורים הכפריים של הקווקז למעלה מ-12,000 יהודים הרריים – כ-5,500 בדגסטן, כ-3,400 באזרביג'ן והשאר באזורים אחרים. באותו זמן חיו בערים למעלה מ-19,000 יהודים – באזרביג'ן – כ-9,500 יהודים (7,000 בקובה והשאר בבאקו); בדגסטן – כ-4,500 יהודים והשאר בערים אחרות. בשנת 1926 היו בקווקז כ-26,000 יהודים הרריים בדגסטן כ-12,000; באזרביג'ן 10,300. השאר גרו באזורים הצפוניים של הקווקז. בשנת 1993 היו באזרביג'ן כ-30,000 יהודים, כ-40% יהודים הרריים והשאר אשכנזים. בשנים 1989-1992 עלו לארץ כ-21,000 יהודים.

האשכנזים הראשונים שהגיעו לקווקז היו חיילים שהגיעו לאזור בתוקף שרותם הצבאי או מהגרים מתחום המושב. הנישואים הבינעדתיים מאשרים יותר מכל את הקרבה בין שתי העדות. בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, עלו לארץ ראשוני יהודי הקווקז, שזכו בארץ לכינויים הבאים: 'יהודי ההר', 'צ'רקסים', 'קווקזים', 'יהודי מזרח הקווקז'. יהודי מערב הקווקז היו הגורג'ים, הידועים אצלנו כיום בשם גרוזינים. מאז שנות ה-90 עלו מהקווקז למעלה מ-50 אלף יהודים, וזאת בנוסף ל-12,000 שעלו לארץ בשנות ה-70.

יהודי גיאורגיה

הם שנתנו דחיפה לפתיחת השערים של מסך הברזל. באיגרת הידועה שלהם משנת 1969 כתבו 18 משפחות מגיאורגיה בקשה לאפשר להן לעלות.

הרפובליקה של אזרבייג'ן

Azərbaycan Respublikası

הסמל – תערובת של מוטיבים מסורתיים ומודרניים. במרכז מוטיב האש בעל תצורה של המילה: **الله** (אללה). צבעי הסמל לקוחים מן הדגל. כוכב בן 8 צלעות מקיף את הלהבה ומסמל 8 חטיבות של העמים הטורקיים. בתחתית הסמל – חיטה ואלון.

הדגל – שלושה פסים: כחול, אדום וירוק. הכחול ו-8 צלעות הכוכב מסמלים את הגזע הטורקי. האדום מייצג עבודה וקידמה. הירוק והסהר מסמלים את האסלאם. דגל באותה מתכונת קדם לצירופה לברית המועצות והיא חזרה אליו לאחר עצמאותה.

אזרבייג'ן שוכנת לחופי הים הכספי. הנפט הוא מוצר הייצור הראשון במעלה. יש לה הסכמי ייצוא ארוכי-טווח על סך 60 מיליארד דולר. כיום היא מפיקה כחצי מיליון חביות נפט ביום. בעלות של 4 מיליארד דולר הונח צינור נפט מבאקו לצייח'אן בטורקיה. התל"ג שלה אמור להכפיל את עצמו בשנה הקרובה. בעייתה המרכזית היא השליטה הארמנית על נאגורנו קאראבאך (כ-16% משטחה) ובעיות של שחיתות.

בירתה – באקו, שהיא גם העיר הגדולה ביותר במדינה.

קווי אורך ורוחב – $40^{\circ}22'$ צפון $49^{\circ}53'$ מזרח

שטח – 86,600 קמ"ר

גבולותיה – בצפון – הקווקז שבשליטה רוסית. במערב – גיאורגיה וארמניה. בדרום – איראן. באזור נחצי'בן יש לאזרים גבול עם טורקיה. **אורך גבולותיה** – 2,013 ק"מ.

נקודה נמוכה – הים הכספי – 28 (-) מטרים מתחת לפני הים.

נקודה גבוהה: באזרדוזו דאגי (Bazarduzu Dagi) מטרים מעל פני הים. 4,485 –

משטר: רפובליקה נשיאותית.

הנשיא: אילהם אלייב.

מבנה: המדינה מחולקת ל-50 אזורים ול-11 ערים ולרפובליקה אוטונומית אחת – מח'תאר (Maxtar).

תאריך עצמאות: 31 באוגוסט 1991

אוכלוסייה: כ-8 מיליון נפש. **צפיפות:** 90 נפש לקמ"ר

מטבע: מאנאט אזרבייג'ני (AZM). שערך חליפין לדולר – 0.8934 מאנאט (5,000 מאנאט ישנים שווי ערך למאנאט חדש אחד).

תקשורת: 1.2 מיליון טלפונים קוויים; 3.32 מיליון סולולריים; 830,000 משתמשים באינטרנט. סיומת אינטרנט: az. קידומת לטלפון בינלאומי: +994

ממשל: אזרבייג'ן היא רפובליקה נשיאותית. הנשיא נבחר לכהונה בת 5 שנים ואחראי, בין השאר, על מינוי השרים בממשלה. בית המחוקקים האזרי מונה 125 חברים אשר נבחרים בבחירות כלליות. הנשיא וראש הממשלה אינם חברים בבית המחוקקים. אזרבייג'ן הכריזה על שוויון זכויות ללא הבדל דת, גזע ומין.

מפת אזרבייג'ן

כלכלה

אזרבייג'ן היא יצואנית של נפט. יש לה הסכמים על סך 60 מיליארד דולר. בעלות של כ-4 מיליארד דולר הונח צינור מבאקו לנמל צ'ייח'אן (Ceyhan) בטורקיה, האמור להכפיל את התל"ג בשנת 2010. אזרבייג'ן היא בעיקרה ארץ חקלאית ומעל 40% מתושביה הם כפריים. כ-20.62% משטח המדינה מעובדים. החקלאות באזרבייג'ן היא חקלאות שלחין שברובה מבוססת על השקיה. החקלאות מהווה כשליש מהתמ"ג (תוצר מקומי גולמי). באזור השפלה, חקלאי אזרבייג'ן מגדלים, בין השאר, כותנה, פירות, חיטה, תה, טבק ומינים רבים של ירקות. תולעי המשי מגודלות באזרבייג'ן לייצור משי טבעי לתעשיית הטקסטיל. כן מגדלים בקר, כבשים ועזים, בקרבת האזור ההררי במדינה. הדייגים האזרבייג'נים נהנים מדייג בים הכספי ובין השאר גם מפיקים קוויאר מדג החזקן.

מוצרי התעשייה העיקריים הם מוצרי הנפט, דשנים, כימיקלים, מלט, מוצרי בשר, טקסטיל וקוויאר. באזרבייג'ן ישנם שדות גדולים של נפט וגז טבעי, אבל בשל חוסר יציבות פוליטית הניצול הוא חלקי. עם זאת, כ-70% מההכנסות של אזרבייג'ן מיצוא מקורם במוצרי נפט. לאזרבייג'ן משאבי טבע, ובהם גם גז, ברזל, בוקסיט, נחושת, עופרת, אבץ ומלח.

תל"ג – כ-60 מיליארד דולר (7.5% מחקלאות; 63.5% מתעשייה בעיקר נפט; שירותים – 28.9%.

תקציב שנתי – 4.775 מיליארד דולר.

כוח עבודה – 5.165 מיליון (41% מועסקים בחקלאות; 7% מועסקים בתעשייה ו-52% מועסקים בשירותים).

מוצרים – חקלאות: דגנים, אורז, ענבים, פירות, ירקות, תה, טבק, בקר וצאן. תעשייה – נפט ומוצרים, גז טבעי, פלדה, ברזל, מלט וטקסטיל.

אבטלה – 1.2%.

חיים מתחת לקו העוני – 49% (ויוצר פער חברתי עצום בין עשירים לעניים)

גידול שנתי – 34.5%.

הכנסה שנתיית לנפש – \$ 7,500

תפוקה של אנרגיה – חשמל – ייצור – 20.1 מיליארד קוט"ש. לצריכה מקומית 19.08 מיליארד קוט"ש; ייצוא 880 מיליון קוט"ש; ייבוא – 2.082 מיליארד קוט"ש. **נפט –** תפוקה של חצי מיליון חביות ביום. **גז טבעי –** תפוקה של 5 מיליארד קוב. ייצוא – מעל 13 מיליארד קוב. ייבוא – מעל 5 מיליארד קוב.

גיאוגרפיה

אזרבייג'ן ממוקמת על הרי הקווקז, כמחציתם במרכז המדינה. במזרח מישור רחב היורד לעבר הים הכספי. כ-11% משטח המדינה מכוסים ביערות. ימת מינגאצאור ונהר קורה ויובליו, בעיקר אראקס, הם מקורות המים העיקריים.

האקלים באזרבייג'ן הוא צחיח בכל חלקי המדינה, פרט לאזור הדרום-מזרחי, שבו הטמפרטורה היא 6 מעלות בחורף ל-26 מעלות בקיץ (ממוצע). באזורי ההר הטמפרטורה נעה בין 12 מעלות בקיץ ל-9(-) בחורף. כמות המשקעים השנתית בצפון-מזרח נעה בין 200 ל-400 מ"מ בשנה ו-1,300 מ"מ בדרום-מזרח. העונות הגשומות ביותר הן באביב ובסתיו.

דמוגרפיה

אוכלוסיית אזרבייג'ן מונה מעל 8.12 מיליון נפש (2007), לפי החלוקה הבאה: 90.6% - אזרים; 2.2% - דגסטנים; 1.8% רוסים; 1.5% ארמנים; 3.9% לאומים אחרים. לאחר עצמאותה היגרו ממנו הרבה רוסים. 25.4% מכלל האוכלוסייה הם מתחת לגיל 14. הגידול השנתי הוא 0.68%. ההגירה היא שלילית 2.25 (-). המלחמה במובלעת של נגורנו-קאראבאך הביאה לטרנספר של 800,000 אזרים שגורשו לאזרבייג'ן ובתגובה גורשו ממנה 230,000 ארמנים.

תוחלת חיים – גברים – 62 שנים; נשים 71 שנים.

דתות – 93.4% מן האזרים הם מוסלמים, רובם הגדול שיעים. 2.5% פרבוסלבים; 2.3% ארמנים אורתודוקסים. 1.8% דתות אחרות.

שפות – 90.3% דוברי אזרית (ניב טורקי); 2.2% לזגי (1.8%); Lezgi) רוסית; 1.8% ארמנית ו-1.5% שפות אחרות. 98.8% יודעי קרוא וכתוב מעל גיל 15.

היסטוריה

עד ימי הביניים המאוחרים ציין השם 'אזרבייג'ן' את אזרבייג'ן הפרסית, שבצפון איראן. ואילו הרפובליקה של אזרבייג'ן בימינו נקראה בשם 'אלבאניה'. האזור היה מיושב בעיקר בארמנים אולם אלה סולקו ואת מקומם תפסו שבטים טורקיים (בני שושלת סלג'וק) החל מן המאה ה-11. עד לפני דורות אחדים אוזכר האזור עדיין בשם 'ארמניה הפרסית'. בימי קדם היו השבטים האזרים כפופים לממלכות אשור ומדי ואחר כך לפרס הקדומה. מעיינות הנפט הטבעיים של באקו נתקדשו אצל עובדי האש עד לדורות האחרונים בשל אש התמיד העולה מן האדמה. פרס הזורואסטרית גילתה עניין דתי ומדיני כאחד באזור.

אלכסנדר הגדול ויורשיו הסלוקים קראו לאזור אטרופאטנה ששימשה איזור גבול לפרתיה ולארמניה ואחר כך הייתה חלק מן הממלכה הפרסית הסאסאנידית. עיקר שטחה של אזרבייג'ן סופח לפרס ושימש כבסיס למלחמה בכוזרים. אלבאניה, כאמור, הייתה נסיכות בשליטה פרסית שחלקים ממנה נודעו בשם כזריה – ממלכת הכוזרים.

לאחר נפילת האימפריה הצארית של רוסיה בשנת 1917 הכריזה אזרבייג'ן על עצמאותה והקימה את הרפובליקה הדמוקרטית של אזרבייג'ן. היא הייתה לרפובליקה האסלאמית הראשונה אולם רק לזמן קצר. בשנת 1920 כבש אותה הצבא האדום והיא סופחה לברית המועצות. בשנת 1936 היא הוכרזה כרפובליקה סובייטית. בשנת 1991 בעקבו התפוררותה של ברית המועצות היא הכריזה על עצמאותה. בינה לבין ארמניה פרצו קרבות על נאגורנו קארבאך, שרוב אוכלוסייתה היא ארמנית. בשנת 1994 נחתם הסכם הפסקת אש בין המדינות מבלי שנמצא פתרון טריטוריאלי. המלחמה גרמה לטרנספר של מאות אלפי פליטים אזרים אל תחומי אזרבייג'ן וממנה גורשו מאות אלפי ארמנים.

אזרבייג'ן הפרסית הייתה איזור השפעה רוסי החל משנת 1907 וצבאות רוסיים נכנסו לתוכה בשתי מלחמות העולם לשם פעולות נגד גרמניה והמדינות התומכות בה. לאחר מלחמת העולם השנייה ויציאת הצבא הרוסי, שוב היה האזור בשליטה פרסית.

יהודי אזרבייג'ן

במערב הקווקז התגבשה יהדות גיאורגיה (גרוזיה) ובמזרח הקווקז התגבשה אחת מעדות ישראל שנהוג לכנותה "יהודים הרריים". יהודי הקווקז המזרחי כינו את עצמם "דז'והור" (יהודים) והאוכלוסיה המקומית הלא יהודית כינתה את היהודים בשמות גנאי "יהוד" או "דז'והות", או כינו אותם בשם התורכי "דאג צ'ופוט". הרוסים שכבשו את הקווקז בתקופה הצארית כינו את היהודים, מטעמים פוליטיים, בכינוי "טאטים", כדי לטשטש את הקשר של יהודי הקווקז לעם היהודי. פירוש השם "טאט" לא ידוע בבירור, אבל השם הזה מוזכר כבר במאה השמינית. יש הסבורים שהוא ניתן על ידי דוברי טורקית ככינוי למי שמוצאו פרסי

או דובר בשפה הפרסי. החוקר ז'וז'ה סבור כי "טאט" הוא כינוי לעבד או לאדם משועבד, או לאדם שמוצאו פרסי. האנתרופולוגים דחו את ההנחה שהיהודים בקווקז הם צאצאים של הכוזרים, שבטים טורקיים שכבשו את הקווקז.

היו שביקשו לזהות הקווקז עם גן העדן המופיע במקרא. היו שציינו כי בקווקז נחתה תיבת נוח לאחר המבול. היו שציינו כי אברהם אבינו יצא לכנען ממקום זה. היו שציינו את הקווקז כמקום מגוריו של איוב. היו שראו בהם את צאצאי עשרת השבטים שגלו בשנת 722 לפני הספירה בגלות נבוכדנאצר, יש סברו כי גלו בגלות אשור בשנת 586 לפה"ס ופירשו את הפסוק במלכים ב יז, ו: "וישב אותם בחלח ובחבור, נהר גוזן וערי מדי" וראו בקווקז כמקום גלותם של עשרת שבטי ישראל במאה השמינית לפני הספירה. כידוע שבטי ישראל שגלו במאה השמינית לפני הספירה לא היו בקרבם כוהנים ולוויים, משום שהם היו קשורים למקדש בירושלים. כך היה אצל יהודי הקווקז גם בדורות האחרונים. עדות לקיומו של יישוב יהודי בקווקז כבר בימי בית שני נמצאת באוסף הכרוניקות "תולדות גרוזיה" ("כארטליס צ'חורק'רה") מהמאה השתים עשרה. הכרוניקות מבוססות על מסורות עממיות עתיקות. בכרוניקה נאמר כי צבאות אלכסנדר מוקדון כשהגיעו למזרח גרוזיה (במאה ה-4 לפנה"ס) מצאו בה ערים מאוכלסות ביהודים. יש סברה, כי רדיפות היהודים בפרס גרמה לבריחתם לקווקז שבה הייתה סובלנות דתית. הלשון שבפי יהודי הקווקז היא אכן ניב פרסי ולא טורקי. הם בחרו לגור באוכפי ההרים שהיו מוגנים מפני צבאות של פולשים ששלטו על אזורי המישור. מכאן דבק בהם הכינוי "יהודים הרריים".

הכוזרים

ברבע האחרון של המאה השמינית השתלטו הכוזרים על הקווקז במקומות שבהם היה ריכוז יהודי גדול. הכוזרים היוו משקל נגד לכיבוש המוסלמי שבכוח החרב אילץ את העמים שכבש לקבל את דת האסלאם. היהודים הצטרפו לכוזרים במלחמתם במוסלמים. נראה שליהודי הקווקז היה חלק בגיורם של הכוזרים וכנראה גם התחתנו איתם לאחר גיורם. הממלכה הכוזרית ירדה מבימת ההיסטוריה במאה העשירית.

במאה ה-13 נכבש הקווקז על-ידי המונגולים שהיו תחילה סובלניים עד שקיבלו את עול האסלאם ובכוח הזרוע דרשו גם מן היהודים להתאסלם. במשך שנים רבות היה הקווקז זירת מלחמות בין פרס לטורקיה. רוסיה ביקשה גישה לים הכספי. בשנת 1722 יצא פטר הגדול למסע כיבוש והקווקז נפל לידי הרוסים. גם הכיבוש הרוסי לא הטיב את מצבם של היהודים. הם עדיין נשפטו לפי החוקים המוסלמיים שפגעו ביהודים. הכיבוש הסובייטי גרם לפוגרומים נגד יהודים שהיו מעורבים בהם חיילים רוסיים וקוזאקים. גם המוסלמים פגעו ביהודים. בשנות השלושים הועבר האלף בית העברי ללטינית ולאחר מכן לקירילית.

הפלישה הגרמנית לקווקז במלחמת העולם השנייה והתקדמותו לעבר הים השחור בישר רעות. רק לאחר הניצחון הרוסי בסטלינגרד התוכניות הגרמניות לכיבוש הקווקז השתבשו. ערב הפלישה הגרמנית לקווקז הוציא ראש משטרת הביטחון הנאצי חוברת הדרכה מיוחדת על הקווקז ובה נאמר כי יש לראות ביהודים ההרריים וביהודים שמקרום באו - האשכנזים - כיהודים לצורך השמדתם.

ערים ואתרים לביקור

הים הכספי, ים הכוזרים

זאת הימה הגדולה ביותר בעולם. שטחה כ-403,000 קמ"ר – פי שניים משטחה של בריטניה הגדולה. היא מפרידה בין דרום מזרח אירופה לבין גבולה המערבי של אסיה. היא גובלת עם המדינות הבאות: הרפובליקות רוסיה, אזרבייג'ן, טוקרמניסטן וקזחסטאן. חלקו הדרומי שייך לאיראן. הימה עשירה מאוד בדגה והמפורסם בדגים הוא הסטרינה – החדקן – שמביצו מפיקים את הקוויאר השחור. הים הכספי מחובר לים השחור באמצעות הנהרות וולגה ודון וכן דרך הוולגה ומערכת תעלות עם הים הבאלטי והים הלבן. ליד חצי האי אפשרון (Apsheeron) יש מרבצי נפט מן הגדולים בעולם. הערים החשובות לאורך חופיו הן: אסטראחאן בדלתא של הוולגה ליד השפך לים הכספי; מחצ'קאלה בדגסטאן, באקו באזרבייג'אן ובנדאר שאה ופהלווי באיראן.

באקו BAKU, BAKI –

40.22 צ. 49.53 מז'. כ-2 מיליון תושבים.

באקו ממוקמת על החוף הדרומי של חצי האי אפשרון, שלחוף הים הכספי או ים הכוזרים. אורכו של חצי האי הוא כ-60 ק"מ ורוחבו כ-25 ק"מ. הבירה נוסדה לפני כ-1500 שנה. אזכור ראשון עליה מופיע בשנת 885 לספירה, למרות שארכיאולוגים מצאו שרידים של יישוב מכמה מאות שנים לפני הספירה. באקו נבנתה מחורבנה של הבירה הקדומה שמאח'ה (Shemakha) שנהרסה ברעידת האדמה ושאה שירוואן עשה את באקו לבירתו החדשה. יש כמה תיאוריות שמתייחסות למקור השם BAKU. החשובה שבהן אומרת שמקורו פרסי BOD KUBE – עיר הרוחות. באקו היא בדרך כלל שטופת שמש אך פוקדות אותה רוחות סערה. באקו ממוקמת על החוף המערבי של הים הכספי והיא העיר הגדולה של אַזְרְבַּאיג'אן, על חופיה היפהפיים עם מעיינות מרפא המושכים את תשומת הלב לחופיו המלוחים (30%) של הים הכספי. בבאקו ובים שלידיה כאלף בארות נפט, כ-60% מתפוקת הנפט של ברית המועצות.

הבסיס הכלכלי של באקו הוא הנפט. כבר במאה השמינית נתגלו כאן סימני נפט. במאה ה-15 נשאב נפט ממעינות לצורך תאורה. מה הפלא שעובדי האש הקימו את מקדשיהם על בארות נפט עם לפיד נצחי שדלק בכל מזג אוויר. השימוש המסחרי בנפט החל בשנת 1872 ובראשית המאה ה-20 שדות הנפט של באקו היו הגדולים בעולם! לקראת סוף המאה ה-20 מרבית הבארות התרוקנו והים הכספי התמלא בחרגולי קידוח. באקו היא אחת מתעשיות הנפט הגדולות בעולם לייצור מוצרי נפט.

בעיר העתיקה הקסומה על חומותיה בעלי החותם האוריינטאלי מגדל 'מאידין' (או בשמו האזרי GYS GALASSY וסיפור הנערה שהקריבה את חייה למען אהבתה, ארמון שירווארן שאה (מאה ה-15-16), סימטאות מרתקות שבהן הוסרט אחד מסרטי ג'ימס בונד. מראה מיוחד לרובע המפואר האירופי של ברוני הנפט. מרשים במיוחד מוזיאון השטיחים שבאריגתם מצטיינים האזרים. לא פחות ממנו מרשים מקדש עובדי האש. בין האתרים הראויים לביקור: ארמון החתונות, כיכר 26 הקומיסרים, מידרחוב לאורך חוף הים הכספי, בית הממשלה, בית האופרה ותיאטרון, מוזיאון ניזאמי ומוזיאון השטיחים.

קובה QUBA, GUBA, KUBA

העיירה קובה, שהרוסים העניקו לו את השם הכפר האדום – קראסניה סלובודה – ולפני ימיו של סטלין נקראה גם 'ייברסקאיה סלובודה', שוכן במרחק 14 ק"מ מגבול דגסטאן וכ-100 ק"מ מצ'צ'ניה. 165 ק"מ צפונית מערבית לבאקו. בעיירה 22,000 תושבים. העיירה נעימה. ממוקמת על הרכס הצפוני מזרחי של ה-שאה-דאג, חלק מהקווקז הגדול, בגובה של 600 מטרם מעל פני הים, על הגדה הימנית של נהר KUDYAL. בחזית של היישוב קראסנאיה סלובודה. קובה חולשת עם המצודה שלה מן המאה ה-16, רבים באים לקובה כדי לראות את מאות מטעי התפוחים. האביב מבושם מריח התפוח.

ראשיתה של קובה בכפר קודיאל (על שם הנהר הסמוך). היא התפרסמה החל מהמאה ה-18 כבירתו של החאן שמדינתו הייתה קטנה אבל מאוד אמביציוזית. החאן פאטאלי חאן ניסה לאחד את אזרביג'אן במאה ה-18 על-ידי השתלטות על החאנים השכנים. הרוסים פתרו את המלחמות המקומיות כשבשנת 1806 השתלטו על האזור. קובה משמרת עדיין דפוסים רוסיים וסימנים חקלאיים שנוצרו על ידי הרוסים. בין אתריה JUMA MOSQUE המסגד של יום שישי מהמאה ה-19, המסגד של SAKINE KHANUMM, THE ARDABIL MOSQUE - שבמקורו היה כנסייה ומרחצאות בעלות שתי כיפות ומוזיאון היסטורי. אפשר להשקיף משם על הנהר. ראויים לביקור בית העלמין העתיק שבו כמה מצבות בעלות עניין ובבתי הכנסת.

מחוץ לקובה ישנה שמורה, מפורסמת בציד עזי בר. בתקופה הסובייטית אפשר היה לקבל רשיון לציד דובים. בסביבה קניון 'טנגין', מפל מקסים ביופיו עם פסלים שהטבע חצב. לאורך הרחוב הראשי יש טראסות מקורות בעץ או באבץ עם פיתוחים נאים של המרזבים העשויים כ'מנורה' או 'מגן דוד'. יש הסבורים שאלה אחרוני הכוזרים. בשנים 1972-1981 הגיעו לארץ 10,2705 יהודים מהקווקז. רבים אחרים היו מסורבי עלייה. אט אט נפתחו השערים ויהודים עולים בהתמדה לארץ.

שאמהא - Shemakha, Samaxi

העיירה SHEMAKHA בירתה הקדומה של אזרביג'אן. 130 ק"מ מערבית לבאקו. ממוקמת למרגלות רכס הקווקז הגדול. העיר ממוקמת בגובה של 800 מ' מעל פני הים. אחת מערי המסחר העתיקות ביותר. היא אמורה להיות היישוב KMAKHIA, המאוזכרת על ידי הגיאוגרף היווני פטולומיוס בספרו 'גיאוגרפיה'. לאורך תקופה ארוכה היא נודעה בחיי המסחר הערניים שלה ונחשבה לנקודה חשובה על דרך המשי שעברה בה. לא רק פולשים הרסו אותה אלא גם רעידות אדמה שתקפו אותה לעתים מזומנות. זאת הסיבה שהבירה הועברה לבאקו. הרעידה האחרונה אירעה ב-25 בנובמבר 2000 גרמה לנזקים ופצעה תושבים. למרות רעידות האדמה כמה מן המבנים העתיקים עודם שורדים וכדאי לבקר בהם. DJUMA MOSQUE שב ונבנה כמה פעמים. המבנה בעיקרו הוא מן המאה ה-10. המסגד הקדום ביותר בכל הקווקז. במקורו היה במקום מקדש של עובדי השמש – עכו"מ – עובדי כוכבים ומזלות. מבנה אחר הוא EDDI GYUMBEZ מוזוליאון בעל שבע כיפות. כאן קבורים כמה מן המשפחה המלכותית של שושלת השירוואנים, ששמאחה היתה בירתם במשך כמה מאות שנים. המקום מפורסם בכרמים וביין המיוחד שלו ובמסורת באריגת שטיחים. מעט יהודים התגוררו במקום.

שאקי - SHEKI, SAKI, SHAKI, NUKHA

ממוקמת כ-380 ק"מ צפונית מערבית לבאקו. קרובה מאוד למעבר הגבול ההררי לגיאורגיה. העיר נמצאת בגובה 700 מטר מעל פני הים. היא בנויה כאמפיתיאטרון מוקפת בהרים ויערות של עצי אלון. היא נישאת מעל נופי טבע ציוריים, שדות מרעה. בעיר, תראה בתי לבנים, רחובות מוצלים בעצי ערבה בוכייה ותעלות המובילות מי מעיין זכים. העיר ממוקמת בגדה השמאלית של נהר KISH. במקורה הייתה ממוקמת העיר במורד הגבעה. העיר הועברה למקומה העכשווי בעקבות שיטפון הרסני בשנת 1772. ההתיישבות

המקורית החזירה את היישוב לתקופת הברונזה המאוחרת. המיקום החדש היה בסמוך לכפר NUKHA.. העיר קיבלה את שמה המקורי 'שאקי' בשנת 1960, שם שציין את השבט SAKI, שהתגורר במקום.

שקי הייתה מפורסמת מאז ומתמיד כמרכז לייצור משי וכתחנה חשובה על דרך המשי. שאקי עודנה תעשייה ענקית שהייתה פעם חלק מברית המועצות בגידולי המשי. המפעל נקרא בשעתו בשם 'לנין'. בימי הזוהר של מפעלי המשי הועסקו בו כ-7,000 עובדים מתוך כ-100,000 תושבים. כיום תעשיית המשי עודנה קיימת בבתי מלאכה פרטיים. הגידולים החקלאיים החשובים באזור הם טבק, ענבים, גרעינים, אגוזים, צאן ומשקי חלב.

שאקי התפרסמה במאה ה-18 כמקום ארמון הקיץ של החאן. בארמון תמשיחי קיר מקסימים. אחד מהם באורך של 24 מטרים וויטראז'ים מקסימים. לצד הארמון אפשר לצפות במצודה ובכנסייה שהפכה למוזיאון לשטיחים, שלושת המסגדים והקרואן סאראי המשוחזר. הרוסים אהבו את המקום ורכיבים מן הבתים היו שייכים לאצולה הרוסית שגם היו לה כאן מפעלי משי. העיר גאה במסורת ייצור ה'חלונה' שאין טובה ממנה. כדאי לראות את מצודה GELERSEN-GERESEN והכנסייה האלבנית בכפר קיש, צפונית לשאקי.

הרפובליקה של גיאורגיה (גיאורגיה)

הדגל – מורכב מסמלו של ג'ורג' הקדוש. במרכז צלב גדול ובארבע פינותיו צלבים קטנים – וריאציה לדגל ירושלים של הצלבנים. הדגל היה בשימוש אצל המלך וח'טאנג גורגאסאלי ואצל המלכה תמרה. הדגל מסמל את 5 פציעותיו של ישו.

הסמל – מבוסס על סמל בית המלוכה באגראטיוני (Bagrationi). צמד אריות חורצי לשון משני צדדיו של גורג' הקדוש, הפטרון המיתולוגי של גיאורגיה הנלחם בדרקון. בכתובת למטה נכתב: 'הכוח באחדות'

גיאורגיה נקראת על שמו של הפטרון שלה ג'ורג' הקדוש שנלחם בדרקון. היא נקראת בגיאורגית: סאקארטאוולו. ברוסית: גיאורגיה. במיתולוגיה היוונית היא נקראת קולכיס – ארץ גיזת הזהב. באנגלית: Golden Fleece. מסופר על גיזת צמר של איל קדוש בעל כנפיים. לאתאמאס מלך תבאי ולאשתו הראשונה נולדו שני ילדים פריכסוס וקלה. אשתו השנייה – אינו – שנאה אותם וזממה להמיתם, אולם הם נמלטו וחצו את הים על גבו של איל זהב. משהגיעו לקולכיס הקריבו את האיל לזאוס ואת גיזתו תלו במערה המקודשת לאַרְס, שם נשמרה על-ידי דרקון. משימת השבתה הוטלה על יסון והארגוֹנאוטים. לפי מסורת עתיקה קולכיס היא ארץ גיזת הזהב והיא ממוקמת ברפובליקה של גיאורגיה.

באגדות יוון ואצל הרומאים ידועה היא בשם 'איברקה', 'קולחיקה'. האגדות מספרות כי על סלעיה ריתק זאוס את פרומתאוס שמרד בו. קיסרי רומא פומפיאוס, אספסינוס ואדריאנוס קיימו יחסים מדיניים עם מלכי גיאורגיה.

מיקום – במערב – הים השחור; בצפון – רוסיה; בדרום – טורקיה, ארמניה ואזרבייג'ן.

קו' אורך ורוחב – N, 43 30 E 00 42.

שטח: 69,700 קמ"ר, מתוכן האוטונומיה של אבחזיה – כ-8,000 קמ"ר. כ-600,000 תושבים. בירתה סוחומי. והאוטונומיה של דרום אוסטיה, ששטחה 3,900 קמ"ר וגרים בה כ-120,000 תושבים. שתיהן נהנות מחסות רוסית.

אורך גבולותיה: 1,461 ק"מ (ארמניה – 164 קמ"ר; אזרבייג'ן – 322 ק"מ; רוסיה – 723 ק"מ; טורקיה – 252 ק"מ).

מבנה המדינה – המדינה מחולקת גיאורגיה מחולקת ל-9 אזורים, יש בה 9 ערים ושתי אוטונומיות.

משטר: רפובליקה נשיאותית.

נשיא: נינו בורז'אנדאזה (25.11.07). (Nino Burjandaze).

גיאוגרפיה – בצפון הרי הקוקוז הגבוה ובדרום הקוקוז הקטן. במערב הים השחור וחורצים אותה נהר מטקוארי (Mtkvari) על שלוחותיו. בעמק הנהר אדמה פורייה. **שטח מנוצל** – 11.51%.

נקודה נמוכה – הים הכספי – 0;

נקודה גבוהה – מט'אשח'ארה (5,201) – Mt'a Shkhara מטר.

אקלים – חמים ונעים עם המאפיינים של הים התיכון והים השחור.

דימוגרפיה

אוכלוסייה – 4,646,000 נפש (2007). מתחת לגיל 14 – 16.7%. האוכלוסייה קטנה ב-0.32% (-). הגירה שלילית 4.45 (-) למרות הטרנספר של כרבע מיליון גיאורגים

פליטים מאבחזיה (Avkhazia) ומדרום אוסטיה (Ossetia).

קבוצות אתניות – גיאורגים – 83.8%; אזורים – 6.5%; ארמנים – 5.7%; רוסים – 1.5%; 2.5% לאומים אחרים.

תוחלת חיים – גברים 73 שנים; נשים – 80 שנים.

דתות – 83.9% נוצרים אורתודוקסים; 9.4% מוסלמים; 3.9% ארמנים-גיאורגים; 0.8% קתולים; 0.7% חסרי דת.

שפות – 71% גיאורגית; 9% רוסית; 7% ארמנית; 6% אזרית; 7% שפות אחרות. באבחזיה דוברים אבחזית. בכל המדינה אין אנאלפביתים מעל גיל 15.

כלכלה

חקלאות – גידולים עיקריים - ענבים, פרי הדר ואגוזים. במורדות ההרים מגדלים תה ופרי הדר ובעלי חיים. בעמקים מגדלים פירות וירקות. הים הכספי מספק שפע של דגה ופירות ים, כולל דג הסטרינה – החדקן – ממנו מפיקים קוויאר.

תעשייה – מיצרת פלדה, מטוסים, כלי עבודה, מכונות וכימיקלים, משקאות קלים ואלכוהוליים, בעיקר יינות. צנרת הנפט והגז העוברת דרכה מבאקו לים התיכון היא מקור הכנסה ותעסוקה.

אוצרות טבע – יערות, תחנות הידרואלקטריות לייצור חשמל, מגנזיום, ברזל, נחושת, פחם, נפט וגז.

אנרגיה – מיצרת חשמל על-ידי ניצול המפלים (7.142 מיליארד קוט"ש), מייצאת 122 מיליון קוט"ש אך נאלצת לייבא חשמל 1.468 מיליארד קוט"ש, גז 14.39 מיליון קוב ומייבאים 1.4 מיליארד קוב), נפט (כ-2,000 חביות ביום), ומוצריו.

תל"ג – 18.16 מיליארד דולר.

גידול ריאלי – 9.4%.

הכנסה לנפש – 3,910 דולר (15% חקלאות, 28.3% תעשייה; 36.7% שירותים).

תקציב – 2.331 מיליארד דולר.

סה"כ ייצוא – 1.667 מיליארד דולר;

סה"כ ייבוא – 3.686 מיליארד דולר;

מטבע – לארי – (Lari (GEL). שער חליפין לדולר: 1.78 לארי לדולר.

כוח עבודה – 2.04 מיליון (40% חקלאות; 20% תעשייה; 40% שירותים).

אבטלה – 12.6%.

חיים מתחת לקו העוני – 54.5%.

אינפלציה – 9.2%.

תקשורת

553,000 טלפון קווי; 1.7 מיליון טלפון סולולרי; 332,000 משתמשים באינטרנט.

צבא – (כל הזרועות) 77,000 מתגייסים בשנה מתוכם 38,000 נשים. תקציב הצבא: 0.59% מהתקציב הלאומי.

היסטוריה

מדענים מצאו באזור שרידים של האדם הקדמון מלפני 5-6 אלפים שנים. סבורים שגיאורגיה הייתה ערש האדם הקדמון. נמצאו שרידים של התיישבות נאוליטית. בשנת 1300 לפני הספירה - שבט הקאקֶטְלי הגדול והחזק בין השבטים הגיאורגיים התיישב כאן. ממתבעות עתיקים שנמצאו יש הוכחות שבמאות 2-3 לפה"ס סחרו השבטים

הגיאורגיים עם הפרתים. הרומאים כבשו אותה במאה הראשונה והנצרות הגיעה בשנת 330. הגיאורגים היו זוראסטורים לפני שקיבלו את הנצרות. לאורך תולדותיה היא נשלטה על-ידי הפרסים, הערבים, הטורקים. במאות ה-11-13 נהנתה מתור הזהב עד לפלישה המונגולית בשנת 1236. לאחר הכיבושים של טימור לנג והטימורידים נאבקו עליה הפרסים מול הטורקים ואחר כך הצטרפו למאבק גם הרוסים. במאה ה-19 נכבשה על-ידי צבא הצאר. במשך שנתיים (1918-1921), עד שהמהפכה הגיעה לשעריה, היא הייתה עצמאית והיא צורפה לברית המועצות. בשנת 1991 הכריזה על עצמאותה.

מפת גיאורגיה

בשלהי שנות ה-80 של המאה ה-20 גברה בה הלאומנות והתפרצו הפגנות למען עצמאותה של גיאורגיה, שהוכרזה באופן חד-צדדי בשנת 1990. האופוזיציה לשלטונו החד-צדדי של זביאד גמסחורדיה הביאה לבסוף לידי הדחתו בינואר 1992 והשלטון עבר לידי מועצה צבאית. עצמאותה של גיאורגיה הוכרה במאסר 1992 ובאוקטובר נערכו בחירות חופשיות. בעקבותיהן פרצו קרבות בין צבא גיאורגיה ובין תומכי גמסחורדיה ובדלנים מהחבלים אבחזיה ואוסטיה הדרומית שביקשו להתמזג ברוסיה. משנת 1996 כוח שיטור רוסי נותר באבחזיה ובדרום אוסטיה ומבטיח למעשה את עצמאותן.

יהודים

יש היסטוריונים גיאורגנים המקדימים את היישוב היהודי ליישוב הגיאורגיני. הגיאורגנים, לדבריהם, הגיעו במאה ה-3 לפה"ס ואילו היהודים התיישבו בה במאה ה-6 לפה"ס - אחרי חורבן בית ראשון – 586 לפה"ס ואף אפשר שחלקם הוגלו בגלות שלמנאסר בשנת 720 לפה"ס. בין עתיקות גיאורגיה מצויות מצבות אבן קדומות, כמו כתובת מצחט, המעידות על ישוב יהודי רצוף. נותרו שרידי חורבות של בתי כנסת ומצבות. ידוע כי בטיפליס היא טיביליסי, היה יישוב קראי ויהודי במאה ה-10 לספירה. על הישוב היהודי בגיאורגיה מספרים שני הנוסעים ר' פתחיה מרגנסבורג ור' בנימין מטודלה, שניהם בני המאה ה-12. ר'

פתחיה האשכנזי קורא לבני הארץ גורגאן, גורגנין או גרגשים. היישוב היהודי היה בתחום סמכותו של ראש הגולה שישב בבגדאד, בירת העבאסים בזמן ההוא.

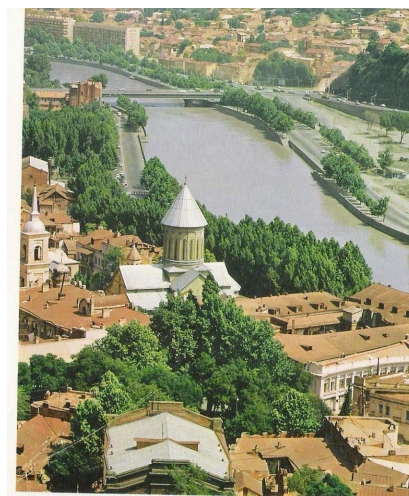
היהודים שועבדו לכנסייה כעבדים והיו רכוש הכנסייה. הם שועבדו כאריסים לקתדרלות של מצחטא, גאלאטי, אללאווארדי, ציון וכן לכנסיות קטנות יותר. כך זכו היהודים להגנה של הכנסייה. היהודים העלו למשעבדיהם מדי שנה: חיטה, תירס, יין, דונג, דבש, חוטי אריגה ועוד ועשו הכול כדי להוכיח את נאמנותם. היהודים היו פטורים מגיוס לצבא ושילמו מס מיוחד כתחליף לשירות. באמצע המאה ה-15, כשגיאורגיה התפצלה לממלכות ולנסיכויות, מצבם של היהודים הורע והם מצאו את עצמם תחת משטרים שונים. כשנחלשה הכנסייה ולא יכלה להגן עוד על היהודים הם ביקשו להיות משועבדים לנסיכים ולאצילים, כדי שאלו יגנו עליהם. רק במאה ה-19 כששוחררו האיכרים ברוסיה ובגיאורגיה קיבלו היהודים את חרותם. סבלם של היהודים גרם לכך שהיהודים נטמעו בגיאורגיה הנוצרית מאונס או מרצון וקיבלו עליהם את עול הנצרות ומספרם של היהודים הלך ופחת במאות השנים האחרונות. מרכז ההתיישבות היהודית היה במקצחטא, עיר הבירה של מלכי גיאורגיה הקדמונים, כ-50 ק"מ צפונית לבירה טביליסי-טיפליס. יהודים רבים גרו בשורה ארוכה של כפרים. פלישות חוזרות ונשנות לתחומי גיאורגיה פגעו גם ביהודים. רבים מהם הושמדו או נדדו לארצות השכנות כדי להבטיח את חייהם. עד לפני כשבע שנים היו עדיין בגיאורגיה לא פחות מ-17,000 יהודים כ-10,000 מהם בטביליסי, והשאר פזורים בגורי (עיר הולדתו של סטלין), בקוטאסי ובערים אחרות ברחבי גיאורגיה. מאז כמחציתם הגרו לארץ ולמקומות אחרים בעולם. כיום נותרו כ-8,000 יהודים וזכאי עלייה (ביניהם עולים שלא נקלטו בארץ והעדיפו לחזור 'הביתה').

אתרים וערים בגיאורגיה

טביליסי, טיפליס – עיר המעיינות החמים

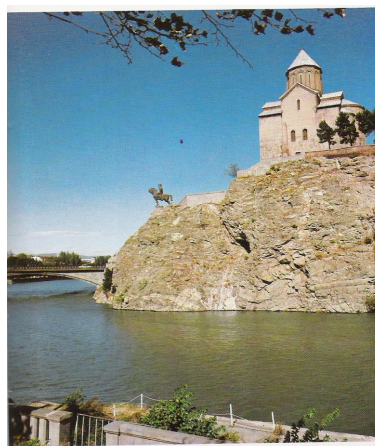
טביליסי כובשת אותך מייד. עיר של מיליון וחצי תושבים. 100 לאומים שונים מתגוררים בה. עיר של מצודות, ארמונות, כנסיות, מסגד וכיפות של מרחצאות העושות שימוש בחמישים מעיינות של מי מרפא. טביליסי הרים סביב לה ונהר מטקווארי (קורה ברוסית) עובר לאורך 36 ק"מ בתחומה. גם מאגרי מים גדולים מוסיפים לה צבע. שפע של צמחייה בגן הבוטני ששימש גן מלכותי במאות 17-18. שטחו של הגן 1,280 דונם והוא מכיל את כל צמחיית הקווקז, צמחי מרפא, עצי פרי וכ-5,000 צמחי תבלין לצד צמחייה מהמזרח

התיכון, דרום אמריקה, סין, יפאן וההימלאיה, טורקסטאן וסיביריה. בימיו הטובים היו בגן גם כ-950 זני ורדים. המקום סובל כיום מהזנחה בשל היעדר סיוע.

ממראות העיר טביליסי

ממרומי ההר נשקפת מצודת 'נאריקאלה' (מצודת האור), שבראשיתה הייתה מצודה פרסית זורואסטרית מהמאה ה-4. רובה מתקופת הכיבוש הערבי במאה ה-8. בשנת 1827 התפוצץ כאן מחסן תחמושת רוסית, שפגע קשות במצודה והרס כליל את כנסיית סנט ניקולה, ששוקמה מחדש. לא רחוק משם מביט פסלה המונומנטלי של 'אימא גיאורגיה' עשוי פסל אלומיניום וחרב בידה. במרומי ההר פארק על שם סטלין. גן פסלים מרהיב שבו קבורים אהובי האומה – משורריו, סופריו ואמניו. בכניסה לפנתיאון קבורה הגברת ג'וגשווילי, אשת הסנדלר העני וגם... אימו של יוסף סטלין. המונים עולים על קברו של מייסד הרומן הריאליסטי הגיאורגי איליה צ'אוואצ'וואדזה (1838-1907), שנרצח על ידי שליחי הצאר בזמן שליחותו הדיפלומטית בפרס. לאחר מותו הקימה אשתו פסל המבטא את אהבתה המופלאה של אישה לבעלה, שהפכה לסמל בעיני זוגות צעירים המניחים כאן זר ביום חתונתם.

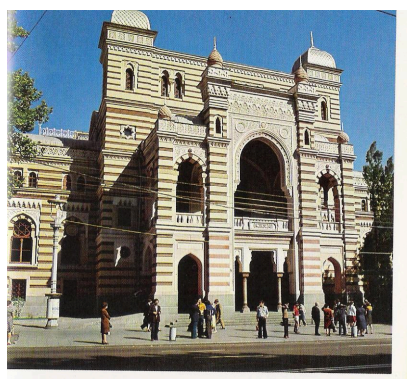

מטחה – כנסיית הבתולה ולידה פסלו של מייסד העיר ואכטאנג גורגאסאלי (מאה רביעית). המקום שימש בית כלא לאסירים פוליטיים

משמעות השם טביליסי (טיפיליס) הוא "מקום המעיינות החמים". מלכה של גיאורגיה ואכטאנג גורגאסאלי בחר בה במאה הרביעית לבירתו במקום הבירה הקדומה מצחטא, וזאת בשל חמישים מעיינות המים המינרליים החמים, בעלות סגולות מרפא. אגדה מספרת כי המלך ואכטאנג גורגאסאלי ירה חץ אל בז מעופף. הבז הפצוע נפל אל המים ופצעו נרפאו מייד. העמדנו במבחן את אחת המרחצאות בשכונה האזרית המוסלימית של טביליסי. המקום נקי ומטופח. ניתן לשכור חדר רחצה פרטי ובו בריכה חמה של מי גופרית ומיטת שיש, שעליו בלן או בלנית (לפי המקרה) מעסה, מסבן ומקרצף ושופך על הגוף דליים של מי גופרית חמים. פסלו של המלך המייסד גורגאסאלי הרכוב על סוסו משקיף על נופי טביליסי העתיקה ממרומי פתח כנסיית 'מֶטְהָא של הבתולה', שהוקמה בשנת 1278 על יסודות כנסייה ביזנטית, שנחרבה בפלישה המונגולית במאה ה-13. הרוסים הפכו את הכנסייה והמצודה שלידה לבית כלא לאסירים פוליטיים שפעל במקום עד 1937. בשנת 1898 הוגלה לכאן הסופר מקסים גורקי.

מרפסות העץ של העיר העתיקה מן המאה ה-19 הפונות אל הנהר מזכירות את סגנון המרפסות בדרום ספרד ומשוות לעיר יופי מיוחד. המרפסות משתלבות היטב בכיפות האבן שמעל המרחצאות המפורסמים של טביליסי, בהר הקדוש 'מטאטסמינדה'.

שדרות שוטא רוסטוולי מזכירות את הבנייה המונומנטלית של פאריס ולונדון בסגנון הקלאסי המאוחר. בית האופרה 'פאליאשווילי' שהוקם לפני למעלה ממאה שנים, מזכיר את בית-הכנסת של פירנצה. הוא שכיית חמדה מבחוץ ומבפנים על חמשת היציעים שלו.

בית האופרה 'פאליאשווילי' בשדרות שוטא רוסטוולי

בתום הצגת האופרה "כרמן" ההמונים משתערים על דוכני ה'חאצ'אפורי', מאפה בצק קווקזי ממולא בגבינות צאן ומקנחים במי סודה תוססים עם מיצים טבעיים, שרק בשוטא רוסטוולי יודעים את סוד הכנתם. במרומי המצוק שמעל הנהר בתי קפה ומסעדות בתוך

ורגדות. יפהפיות צחות עור לבושות היטב יושבות בבתי הקפה ובמסעדות המגישות את המזון הטעים להפליא, את הלחם הנימוח בפה ואת היין המקומי המשובח. מקהלת גברים שרה בהרמוניה קולית ומנעימה בבריטון ובבס לסועדים. בשבת וראשון עשרות רבות של ציירים מציגים את ציוריהם לאורך הרחוב ומצפים ללקוחות. טביליסי מציעה פעילות תרבותית עשירה – לבד מביקור באתריה הרבים – הבולטים בהם הם המוזיאון לאמנות ומוזיאון האיקונין העשויים זהב, מדהימים ביופיים ומעידים על עולם אמנותי עשיר. העיר משופעת בהצגות תיאטרון, בקונצרטים סימפוניים, באופרה ובבלט.

יהודים

טביליסי - בהיותה עדיין כפר קטן יש עקבות להתיישבות יהודית ברובע הישן של העיר. לרגלי ההר יש רחוב הנקרא רחוב 'בית חיים'. לפי מקורות גיאורגיים היה ישוב יהודי במקום ולצידו בית קברות. כיום עומדת שם כנסייה ארמנית הנקראת 'כנסיית בית-חיים'. הגיאורגים התייחסו בכבוד ליהודים בארצם משום שבית המלוכה האהוב עליהם - הבגרטיונים – היה מזרע היהודים. הם ידעו שאבות הכנסייה, כולל ישו, הם ממוצא יהודי. בספר "כארתליס צחורבא" (חיי גיאורגיה) מאת ההיסטוריון הגיאורגי טשיטשינאנה, נאמר: 'אז החריב נבוכדנאצר מלך בבל את ירושלים והיהודים אשר הוגלו משם, באו לכרתלי (גיאורגיה), ביקשו מראש המטה, אשר במצחטא [עיר הבירה הקדומה של גיאורגיה], אדמה במס (חרג'ז בגיאורגית) להתיישב עליה, וראש המטה, ראש ראשי בתי אב, אשר במצחטא נתן להם את מבוקשם והושיבם על גדות אראגווי (נהר במזרח גיאורגיה, קרוב למצחטא ומתאחד עם הנהר קוֹרָה ויורד לים הכספי).

מצחטא - Mtskheta

בימי קדם היא הייתה בירתה של גיאורגיה והיא מרכז דתי מרכזי. היא ממוקמת במפגש הנהרות מטקווארי ואראגבי. במקום כמה אתרים ארכיאולוגיים בעלי חשיבות דתית. מצחטא הוכרזה כמורשת עולמית של אונסקו. ההתיישבות החלה במאה ה-3 לפנה"ס והיה זה מקדש של עובדי הירח. החל מן המאה ה-4 היא הייתה למרכז דתי נוצרי של גיאורגיה. החל מן המאה ה-4 חדרה לגיאורגיה, בחסותו של המלך מיריאן. אישה צעירה בשם נינו הגיעה מקפדוקיה והטיפה למען הדת החדשה. משפחת המלך התנצרה תחילה ובשנת 337 ניתנה ההצהרה שהנצרות היא דת המדינה. כאן הוקמה כנסיית עץ בארמון המלכותי. ממרכז דתי המקום הפך למרכז הפוליטי של המדינה. עד המאה ה-12 היה זה מקום מושבו של הפטריארך הגיאורגי.

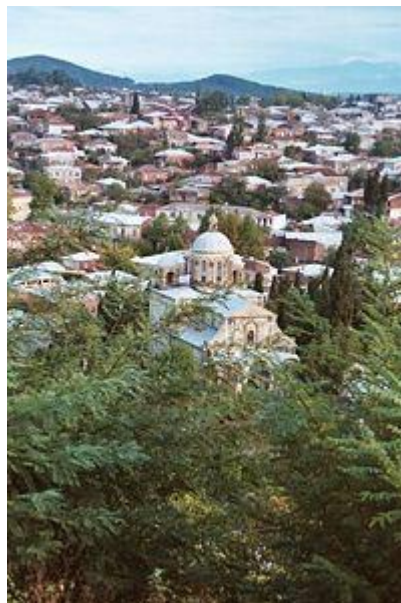
ימי הביניים היו תקופות של חוסר שקט, מלחמות ופלישות והרס של גיאורגיה, בה בעת במצחטא נבנו מנזרים חשובים ומוסדות.

במאה ה-4 הוקמה כאן הכנסייה הגיאורגית הראשונה, שהפכה לקתדרלה הגדולה בכל גיאורגיה - ה-SVETI-TSKHOVELI (סוטי-טצחובלי), 'העמוד שנותן חיים'. החל מן המאה ה-6 הלכה טביליסי והתפתחה ומרכז החיים עבר אליה. מצחטא נותרה מרכז רוחני והוקמו בה עוד כמה כנסיות ומנזרים. אגדה גיאורגית מספרת על אליעזר, שחי בזמן צליבתו של ישו בירושלים. הוא הגיע למצחטא עם הגלימה של ישו. צידוניה, אחותו של אליעזר, נטלה את הגלימה ממנו ומייד מתה. אף אחד לא יכול היה לקחת את הגלימה מאחיזתה של צידוניה והיא והגלימה נקברו יחד. עץ צמח על הקבר והבונים הראשונים של הכנסייה כרתו את העץ אבל הוא לא נפל. נינה הקדושה באה והתפללה והעץ שב ופרח וסיפק שמן מרפא. הקתדרלה מקושטת בפרסקו מרשים ביופיו. במצחטא חיים כיום כ-10,000 נפש. היא הייתה מרכז התיישבותי כבר במאה ה-3 לפני הספירה. הדת הדומיננטית בתקופה הזאת הייתה הדת הפנטאיסטית, שסגדה לירח. במקום נבנה אקרופוליס לכבוד הירח. בשנת 65 לפנה"ס יצא צבא פומפיי לעבר האזור הזה ושדד את אוצרותיו. לאחר השתלטותה של רוסיה על גיאורגיה בשנת 1801, מצחטא ירדה ממעמדה. הרוסים הקימו כאן את מפעל ההידרואלקטרי הראשון.

קוטאיסי (גיאורגית: კუთაისი)

עיר במחוז אימרתי שבמערב גיאורגיה. שוכנת בחלקו הצפוני של מישור קולחתי, סמוך להרי הקווקז הגדול, על שתי גדותיו של הנהר ריוני, ומרוחקת 221 ק"מ מערבית לטביליסי ממזרח ומצפון-מזרח משתרעים הרי הצפון של אימרתי. מצפון מתנשא רכס סמגורלי וממערב ומדרום מישור קולחתי.

קוטאיסי זכתה למעמדה בזכות היותה סמוכה ל-עיר המערות אופליסטיחה (Uplistsikhe). במאה ה-13 היא הותקפה על-ידי המונגולים ובעקבותיהם הפרסים והעות'מנים וזאת בשל מיקומה האסטרטגי. קוטאיסי שוכנת כ-120 ק"מ מהים השחור. היא העיר השנייה בגודלה בגיאורגיה ובה כ-240,000 תושבים. העיר ידועה כבר במאה ה-6 לפה"ס. היו כאן תושבים הרבה לפני כן. לראשונה היא מאוזכרת בכתבי הפולניוס מרודוס במאה ה-3 לפה"ס. בשירו על הארגונאוטים וסיפור גיזת הזהב, הוא קורא למקום Kutala. קוטאיסי הייתה העיר העיקרית בממלכת קולאחיס ומאוחר יותר של Egrisi.

מראה כללי של העיר קוטאיסי

העיר הייתה במוקד המלחמה במאה ה-6 בין הפרסים לביזנטים. העיר החליפה ידיים פעמים אחדות. בשנת 730 נכבשה על-ידי הערבים. בסוף המאה ה-8 ליאון השני, דוכס אבחזיה, החזיר לה את מעמדה כווסאל של הביזנטים והתמנה למלך אבחזיה, שאותה איחד עם Egrisi. הוא העביר את בירתו מאנאקופיה לקוטאיסי, שאותה עשה לבירתו ובנה ארמון על גדת הנהר ריאוני. המלך דויד הבונה הוכתר כאן. עדות למפעלי המלכים נמצאת בקתדרלה. עד לשחרורה של טביליסי מעולם של הערבים בשנת 1122, על-ידי המלך דויד הבונה, קוטאיסי הייתה המרכז הפוליטי, הכלכלי והתרבותי של גיאורגיה. בכיבוש המונגולי של המאה ה-13 שוב הייתה קוטאיסי מהבירה המאוחדת לבירת המדינה השסועה – כלומר בירת החלק המערבי. בשנת 1510 שרפו העות'מנים את העיר. במאה שלאחריה הייתה תחייה מסוימת לעיר כאשר גיאורגי השלישי פיתח את הגדה המערבית של נהר הריאוני. אבל הכול נמחק ב-101 שנות הכיבוש העות'מאני שהתחיל בשנת 1669. בשנת 1770 שוחררה העיר על-ידי צבא גיאורגי בסיוע כוחות רוסיים, מאז ידעה העיר שנות שלווה. במחצית השנייה של המאה ה-19 מילאה תפקיד חשוב בתוכניות לרפורמה. לאחר הכיבוש הקומוניסטי היא הייתה למרכז תעשייתי השני בגודלו במדינה.

יהודים

קהילת קוטאיסי הייתה הגדולה ביותר בגיאורגיה, שעד גל העלייה הראשון בשנות ה-70 של המאה ה-20 מנתה למעלה מ-20,000 נפש, מהם נותרו כמה עשרות משפחות בלבד. מתוך שלושה בתי כנסת נותר פעיל בית-הכנסת המפואר של הקהילה, שנחנך ב-1887.

יהודים התיישבו בקוטאיסי עוד במאה ה-19 ועסקו בעיקר במסחר ומלאכה. בשנת 1871 היו באיזור 4,702 יהודים. במיפקד אוכלוסין שנערך בשנת 1897 נמנו בקוטאיסי עצמה 4,843 יהודים, ובכל המחוז 8,864 יהודים ו-46 קראים. שלא כמו בטביליסי ובבטומי, שבהם היה רוב אשכנזי, הקהילה בקוטאיסי לא הייתה אשכנזית כלל.

בשנת 1878 התנהל בבית הדין המחוזי בקוטאיסי משפט עלילת דם ראשון ברחבי רוסיה הצארית. יהודי רוסיה התגייסו להגנתם של הנאשמים וביום 13 במארס 1879 הנאשמים זוכו מכל אשמה. למרות זאת לא פסקה רדיפת היהודים בקוטאיסי ובשנת 1895 התחוללו מהומות בין נוצרים ליהודים. מהומות אלו הביאו ליציאת המשוררים סרגיי מסחי ואנטון פורצלדאזה להגנת היהודים, תוך הבעת גינוי נגד רודפי היהודים.

בית כנסת בקוטאיסי

בשנים 1937-1938, החלו בקוטאיסי, כמו בשאר ברית המועצות, מאבק כנגד היהדות והתרבות היהודית. ראשי הקהילה היהודית ורבניה נעצרו. במיתקפה האנטישמית בברית המועצות בשנים 1948-1953 נעצרו יהודים רבים. בינואר 1953 נסגר בית הכנסת של קוטאיסי. יהודי קוטאיסי מילאו תפקיד מכריע במאבקם של יהודי גיאורגיה לעלייה לישראל. על מכתב 18 המשפחות, שנשלח לאו"ם היו חתומות 13 משפחות מקוטאיסי. בשנים 1969-1984, עזבו אלפי יהודים את קוטאיסי ועלו לישראל. מתחילת העלייה המסיבית לישראל, משנת 1989, עלו לישראל מקוטאיסי 1,945 יהודים ובינואר 2001 עלו 49 יהודים. על פי נתוני הסוכנות היהודית היו בקוטאיסי בשנת 1993 – 2,300 יהודים ועד סוף שנת 1999 נותרו בה כ-600 יהודים בלבד.

באטומי (גיאורגית: ბათუმი, עד שנת 1936 נקראה בַּטוּם)

באטומי היא עיר נמל לחוף הים השחור ברפובליקה האוטונומית אג'ריה שבגיאורגיה, ומשמשת כבירתה. באטומי שוכנת על חצי אי ליד הדלתא של נהר טגורוצ'י הנשפך לים השחור. מסביבה שרשת הרים תלולים בקידמת הקווקז הקטן. באטומי היא התחנה

האחרונה בקו הרכבת הטרנס-קווקזי והיא נמצאת בקצה הסופי של צינור הנפט באקו-באטומי. העיר ממוקמת כ-20 קילומטרים מגבול גיאורגיה-טורקיה. בסביבת באטומי ישנם מטעי הדרים ושדות תה. ענפי התעשייה בעיר הם זיקוק נפט, בניית ספינות, תעשיית המזון ותעשיית מנורות. באטומי הוכרזה כעיר בשנת 1878, עם סיפוחה לאימפריה הרוסית, ואוכלוסייתה מונה כ-120,000 נפש. באטומי הוקמה לראשונה, בידי פומפיוס, על חורבות הקולוניה היוונית העתיקה קאטיס. בימי הקיסר אדריאנוס העיר בוצרה. במאה ה-6 סופחה העיר לאימפריה הביזנטית ונקראה בשם ואטי (Vati). נמל באטומי קישר בין הקווקז לשאר חלקי הקיסרות. בימי הביניים היא הייתה חלק מהממלכה הגיאורגית. בשנת 1547 נכבשה העיר על ידי העות'מאנים מאז החליפה ידיים. רוסיה כבשה את העיר במהלך מלחמת רוסיה-טורקיה של 1877-1878, ובשנת 1878 סופחה לרוסיה. בשנת 1899 גורש יוסיף סטלין מן הסמינר לכמורה, לאחר שלא התייצב למבחן, והחל בפעילות מחתרית קומוניסטית בבאטומי.

מנמל זה ייצאו צמר, כותנה, עץ ולאחר שנת 1883 נמל למיכליות נפט. הנמל משמש כיום כנמל עיקרי של גיאורגיה. לנמל יכולת קיבול של 80,000 טון של מכליות נפט. הנפט מגיע מבאקו שבאזרבייג'ן, מזוקק ליד הנמל ומשם הוא מובל על פני כל העולם. כמויות קטנות יותר של נפט ליצוא מגיעות מקזחסטן ומטורקמניסטן. בנוסף לכך מייצאת העיר מוצרים חקלאיים אזוריים. בעיר גן בוטני ומוזיאון ממלכתי ובו מוצגים מהתקופה היוונית, דולפינריום וקרקס. כ-10 ק"מ מן העיר נמצאת מצודת גוניו. 🏰

יהודים

הקהילה היהודית בבאטומי נוסדה בשנת 1878, עם הגעת האימפריה הרוסית ובשנת 1879 התגוררו בבאטומי 1,179 יהודים. בשנת 1889 גורשו רבים מיהודי באטומי למעט 31 משפחות. בשנת 1897 היו בה כ-1,200 יהודים. עד היום אחד מבתי הזיקוק בעיר נמצא בבעלות משפחת רוטשילד. בשנת 1923 התגוררו בבאטומי 3,700 יהודים. בשנת 1926 2,954 יהודים, לרבות 1,917 אשכנזים; בשנת 1939 1,778 יהודים; בשנת 1959 1,139 יהודים; בשנת 1970 1,334 יהודים. בשנת 1922 סגרו השלטונות הסובייטיים בית כנסת, מאז הוא נפתח ונסגר חליפות. בסוף שנות ה-80 עלו רוב יהודי באטומי לישראל או היגרו לארצות הברית ולמדינות אחרות. בשנת 2001 היו בבאטומי פחות ממאה יהודים.

גורי (GORI) – עיר הולדתו של סטלין

גורי היא עיר עתיקה שהמבצר שלה 'גורי צ'יקה' בנוי בראש הגבעה. הרבה כבשו אותה – אוסטרים, פרסים, מונגולים, עות'מאנים. גורי מושכת תשומת לב בשל היותה עיר הולדתו של יוסיף ויסארינוביץ' ג'וגה שווילי הידוע יותר בשמו המחתרתי סטלין, העיר העתיקה של גורי נוסדה על-ידי המלך דויד הבונה במאה ה-12. היא ממוקמת בין שני הנהרות קוֹרָה ליֶאֶקוֹי בעמק קארֶטְלִי, שהתפרסמה בשל בוסתניה. בחפירות שנערכו במקום נתגלו ממצאים מתקופות הברונזה והברזל, שכללו אבנים, עצמות וכלי נשק עשויים ברונזה וברזל.

בעיר 64,000 תושבים. גורי היא עיר עתיקה בת למעלה מאלפיים שנים. אגדה מספרת כי במאה ה-7, הדוכס סטפאנוס, בנו של המלך ארצ'יל (ARCHIL) קבר כאן את הירושה שלו. האוצר שלו היה ידוע בשם OKROS MTA, כלומר: גבעת הזהב. השם 'גורי' עצמו קשור במילה הרוסית Gora (הר) ואכן המצודה ממוקמת על גבעה. בשנות ה-20 של המאה העשרים היא התפרסמה בזכות שני דברים: רעידת אדמה עזה בשנת 1920 והולדתו של סטלין בעיר הזאת בשנת 1879, למרות שסטלין בילה במקום רק 15 שנים מחייו. לאחר שגיבש את מעמדו בברית המועצות המקום זכה לתנופה.

יוסיף ויסארונוביץ' ג'וגהשווילי – סטלין

סטלין הוא גיאורגיה. הוא נחשב כאן גיבור ומנהיג שניצח את המלחמה. יש הטוענים כי התנכר למולדתו.

סטלין בחברת אמו. מוזיאון סטלין ליד ביתו בעיר גורי

סטלין היה בילדותו אחד התלמידים הטובים בבית הספר של הכנסייה בגורי והוא נתקבל לסמינר לפרחי כהונה. באותו זמן הוא הצטרף לתנועה הסוציאליסטית דמוקרטית של גיאורגיה. הוא שילב את לימודי הכמורה עם פעילות מפלגתית. עד מהרה הוא נחשב לתעמלן ולאיש ארגון ונבחר למזכיר הכללי של המפלגה. לאחר מותו של לנין הוא כרת ברית עם מנהיגים שונים נגד טרוצקי. כבר בשנות ה-20 היה למנהיג המובהק של כל ברית המועצות. תוכניתו

לקולטיוויזציה של החקלאות גרמה למותם של מיליונים מרעב. תוכנית התיעוש שלו הצליחה יותר והפכה את רוסיה למעצמה תעשייתית. בשנות ה-30 הפעיל את ה'טרור הגדול'. מיליונים נאסרו והוגלו או נורו. ההסכם שחתם סטלין עם היטלר בשנת 1938 עיכבו את הצטרפותה של רוסיה למלחמה בשנתיים וכפלוש הגרמנים, המדינה לא הייתה ערוכה למלחמה. הוא הנהיג את ברית המועצות למלחמה במחיר מותם של 26 מיליון רוסים. הוא השתתף בוועידות טהראן, יאלטה ופוטסדום במעמד שווה למנהיגי בריטניה ואמריקה. רוסיה הייתה למעצמת על. הוא היה מעורב במלחמה הקרה במערב, במדיניות מסך הברזל. לאחר מותו ב-5 במאוס 1953 נתגלו על-ידי חרושצ'וב מעלליו של סטלין. תהליך זה נמשך עד לעלייתו של גורבצ'וב והרפורמות שעשה בשלהי שנות ה-80.

סמוך לחורבות המצודה, בראש גבעה שמתנשאת במרכז העיר, יש בית לבנים קטן בעל שני חדרים מוגן על ידי ביתן עשוי שיש וזכוכית. בבית הזה נולד יוסף סטלין (ג'וגהשווילי). הבית הוא חלק ממוזיאון לתולדות סטלין. ביתו של סטלין צנוע. דירת שני חדרים. כאן חי עד גיל 15. אביו ניהל את הסדנא שלו במרתף הבית. אימו מתה בשנת 1937. היא קבורה בטביליסי בפנתיאון שבמרומי ההר. המוזיאון כולל צילומים רבים, ריהוט, מסמכים ומתנות שניתנו לסטלין. במוזיאון גם מסיכת המוות של הדיקטטור. מחוץ למוזיאון קרון הרכבת שבו נסע סטלין לוועידות השונות. לאורך דורות ארוכים גורי הייתה מרכז מסחרי גדול ומלא חיים שקישר בין מזרח למערב ונודעה כמקום בעל חשיבות אסטרטגית, כפי שמעידות תעודות עתיקות. כיום היא הפכה למרכז תעשייתי גדול בכל גיאורגיה ומרכז חקלאי גדול לפירות וירקות. יש בה תיאטרון דרמטי נודע בשם Eristavi, שנוסד בשנת 1865 והיא נושאת את שמו של דרמטורג גיאורגי שחי ופעל במאה ה-19. המקום משמש גם אולם קונצרטים. במקום פועלת מקהלת בנות ששרה שירים גיאורגיים עתיקים וקוראליים. במקום קתדרלה וכנסיות עתיקות ומאירות מן המאה ה-6, שחלקן נהרס על ידי המונגולים במאה ה-13.

ATENIS SIONI

במרחק 12 ק"מ מגורי בכפר דידי אטני נמצאת כנסיית ATENIS SIONI (מהמאה ה-7). הפרסקו האמנותי במקום הוא מן המאה ה-11. הכנסייה נמצאת על מצוק מעל גדת הנהר טאנא. היין הלבן באזור הוא מן המשובחים בגיאורגיה. הגפנים סוככים על הדרך לכנסייה.

אופליסצ'יחה (UPLISTSIKHE)

אופליסצ'יחה היא אחת מערי המערות העתיקות בקווקז. המקום היה אתר פולחן פגאני קודם התנצרותה של גיאורגיה. ההרס שזרעו בה הכובשים הערבים והכובשים המונגולים לא חיסל את כוחה של העיר. מלכי גיאורגיה עשו את אופליסצ'יחה למקום מושבם, כשטביליסי נכבשה על ידי הערבים. חשיבותה הכלכלית הייתה בשל היותה על דרך המשי – דרך השיירות והמסחר – ממרכז אסיה לאירופה. עם אתריה הגדולים נמנו מנזרים רבים וכנסיות חשובות. שגשוגה של טביליסי מן המאה ה-12 ואילך גרם לירידת קרנה של אופליסצ'יחה. כשני ק"מ מכאן עברה דרך השיירות והמשי שהפכו את האזור למרכז מסחרי. בימי הביניים התגוררו כאן כ-20,000 תושבים. מתוך 700 מערות נותרו 150. במאה ה-13 המונגולים לא רק פגעו בה אלא גם בסביבתה. תימור לנג פגע בה במאה ה-14 ורעידות אמה מוטטו את המקום. מן העיר שהשתרעה על פני 95 דונם נותרו רק כ-40 דונם וכן כמה כנסיות. השרידים שנותרו כוללים: קבוצה גדולה של מערות חצובות בסלע; תיאטרון; מערכות ניקוז; אתרי פולחן קדומים שבהם הקריבו קורבנות לישויות שמימיות פרה-נוצריות.

בקרבת מקום פארק שנוסד בשנת 1929 כדי להגן על יערות העמק התלול של בורג'ומי (BORZHOMI), שבו מוצא מקלט האייל הקווקזי. יש מיגוון גדול צמחים ובין עצי היער הטבעי צומח הערער, האשור, האשוח והאגוז. חיים פה להנאתם הדוב החום, עז הבר, היחמור, חתול הבר, הגירית, הסמור, לוטרה – כלב הנהר - ועופות רבים ומגוונים. במקום 'דאצ'ות' – מעונות הנופש של האצולה הגיאורגית.

בורג'ומי - BORZHOMI

היא אחת ממרכזי המרחצאות המינרליים הגדולים בחבר המדינות. היא ממוקמת בגובה 750 מ' מעל פני הים בערוץ שבין שני רכסים ואחאני וטריאלהטי במקום המפגש של נהר הקורה עם שני יובליו. לפני המהפכה בני משפחת המלוכה הצארית באו לכאן למעיינות המרפא. כך נפגשו גם מנהיגי המפלגה הקומוניסטית. הטמפרטורה של המים היא בין 18 ל-38 מעלות חום. באיכויות הרפואיות שלה היא דומה למעיינות וישי בצרפת והמים המינרליים מיוצאים למדינות שונות בעולם. במקום פארק ענק בגובה של 1000 מטר מעל פני הים. זאת שמורת טבע ענקית בשטח של 143 קמ"ר. שמורת הטבע נוסדה בשנת 1929. היא חוצה בין מזרח גיאורגיה למערבה. הנוף והאקלים הוא סוב אלפיני והחורש עשיר בעצי ערער, עוזרד, אלמון, ליבנה, טקסוס, ערמונים ומפל (אדר בעברית). בין בעלי החיים נמצא כאן את הצבי האדום, הדוב החום, זאבים, צבאים, חתולי פרא, יעלים, גיריות והמוני סוגים של ציפורים.

באקוריאני

אתר נופש פופולרי לחובבי סקי. גובהו מעל 1700 מטרים. לידו הר קוחדא-גורא המתנשא לגובה 2,100 מ' אליו אפשר להגיע ברכבל.

גאלאטי

לגיאורגים יש תמיד כישרון לבחור את המיקום הטוב ביותר למיקום הכנסיות והמנזרים שלהם. גאלאטי ממוקמת בגבעה מיוערת 11 ק"מ צפונית מזרחית לקוטאסי. גאלאטי נוסדה על-ידי המלך דויד בשנת 1106. הכנסייה והאקדמיה במקום הוקמו באותו זמן. הקשר בין גאלאטי לבית המלוכה היה חזק ביותר. במאות 12-15 הוקמה כאן האקדמיה של גאלאטי שהייתה מיועדת למלך ולאצולה. הנזירים היו חלק מן החצר המלכותית. הרבה ממושליה של גיאורגיה קבורים כאן, לרבות המלך דויד הבונה, דימיטרי הראשון, גיאורגי השלישי והמלכה תמר (העניין נתון בוויכוח) וברגאט השלישי. בשנת 1510 העלו העות'מנים את המקום באש, אבל המלך באגראט השלישי מאימרטי בנה מחדש את המנזר והמקום הפך למקום מושבו של הבישוף ומקום מגוריו של הפטריארך של מערב גיאורגיה. לאחר כניסת הרוסים לגיאורגיה איבדה גאלאטי מחשיבותה ולא שימשה כמקום מושבה של הבישופות.

בשנת 1922 סולקו הנזירים על ידי המפלגה הקומוניסטית. בשנת 1988 שוחזרו הכנסיות ושוקם הקשר עם העבר. לא כל הבניינים המקוריים שרדו. אין כאן רובעי מגורים או מקומות עבודה, אבל הכנסיות עומדות על תילן. בניין האקדמיה הוא העתיק במכלול הבניינים במקום, הוא תוארך לשנת 1106. המלך דויד הבונה הזמין למקום מלומדים שלימדו כאן. הוא ביקש ליצור במקום אתונה שנייה וירושלים שנייה. בצוואתו הורה המלך דויד, שמת בשנת 1125, שייקברו אותו מתחת למרצפת אבן של בית השער הדרומי. לאחר מותו הכניסה הזאת הפכה לכניסה המרכזית של המכלול, וכל מי שנכנס דורך על קברו של המלך דויד.

בגאלאטי היו אוצרות בעלי ערך רב, לרבות אוסף של כתבי-יד והאיקונין המפורסם של הבתולה מריה מקאח'ולי. האיקונין מצוי כיום במוזיאון הממלכתי לאמנות בטביליסי.

תל-אבי - TEL AVI

בעיר 28,000 תושבים. זאת העיר הגדולה בחבל קאחתי (Kakheti). תל אבי ממוקמת בעמק אלזאני (Alazani), צפונית מזרחית להרי גומבורי (Gombori). מכאן יש תצפית יפה על הרי הקווקז. העיר נוסדה בעת העתיקה. השם גזור מ-TELA - עץ הבוקיצה (בוק). טלדה (Teleda) מאוזכרת בספר גיאוגרפיה מהמאה השנייה של קלאודיוס

פטולימאוס. האזכור הראשון של תל-אבי הוא בספרים מימי הביניים של סופרים גיאורגיים. הם מזכירים אותה כבירתה של הנסיכות קאחת-הרתי (Kakhet-Hereti) במאות ה-8-10. במאה ה-12 היא הייתה מרכז מסחרי וייצור של גיאורגיה כולה, כשהמלך דויד איחד את הנסיכויות קאחתי ו-קארתלי. תל-אבי איבדה את מעמדה לטובת טביליסי. באמצע המאה ה-13 היא נכבשה על ידי המונגולים. במאות ה-15-16 היא זכתה לתחייה מחודשת ולמרות שבמחצית הראשונה של המאה ה-17 היא נכבשה פעמיים על-ידי שאה עבאס הראשון ונחרבה – בשנת 1672 ארצ'יל השני, מלך קאחטיה העביר לכאן את כס מלכותו מהעיר גרמי (Germi). זה היה מקום מושבם של מלכי קאחטיה במאות ה-18-19. **Batonistsikhe Castel** הוא המונומנט האדריכלי וההיסטורי העיקרי בתל-אבי. בחצר יש ארמון בסגנון פרסי, שנבנה בשנת 1660. עם תוספות מהמאה ה-18. בקירות תמשיחי קיר של המלך ארלקה השני שצוירו על ידי צייר איטלקי לא ידוע. במצודה שרידי שתי כנסיות ששימשו את המלכים ארצ'יל וארלקה. הן יוצאות דופן בכך שיש בקירות גומחות לכלי נשק. יש במקום גם חמאם מזרחי. מאוחר יותר נוספו למקום מוזיאון היסטורי ואתנוגראפי.

'בין ההרים' SHUMATA

שני מנזרי נשים. מהם נשקף מראה יפה של העמק.

מנזר איקאלטו IKALTO MONASTERY

כאן חיו שני מלומדים שלמדו פה בימי הביניים. אחד מהם היה המשורר הלאומי שוטא רוסטאוולי, מחבר 'עוטה עור הנמר', הקבור בעמק המצלבה בירושלים. כאן לימד גם הפילוסוף ארסן איקאלטואלי, שלימד את התורה הניאו-אפלטונית שהייתה נערצת על הערבים. בשנת 1616 המקום נחרב על-ידי הכובשים הפרסיים. הכנסייה PRISTVALEVA (טרנספיגורציה-השתנות דמותו של ישו מאדם לאל) הוא במקורו מהמאות ה-8-9 אבל במאה ה-19 שונה מראהו כשהוסיפו לו כיפת לבנים וטייחו בלבן בסגנון רוסי.

שוטא רוסטאוולי הוא גדול משורריה וסופריה של גיאורגיה, שחי במאה ה-12. הוא בעל האפוס 'עוטה עור הנמר' בתרגומו העברי של דב גפנוב ובעריכתו של אברהם שלונסקי.

רוסטאוולי הגיע לירושלים במאה ה-12 וחי זמן מה במנזר המצלבה שם גם יש פסיפס של דיוקנו. בכל חבר העמים סוגדים לדיוקנו ושדרות רחבות ידיים נקראות על שמו. בפואמה 11,600 בתים. בכל בית ארבע שורות מחורזות ובכל שורה 16 הברות. עלילתה מספרת על מאבקו של אביר להצלת אהובתו, על מסעות אביריים ועל תבונת השליטים. רוסטאוולי כיהן כנראה בתפקיד ממלכתי ובמעמד הזה הוא מבקר בירושלים ומת בה.

הקתדרלה של אלאוורדי ALAVERDI CATHEDRAL

ממוקמת 20 ק"מ מתל-אבי. נוסדה במאה ה-6 על-ידי יוסף אלאוורדי. בראשית המאה ה-11 כשגיאורגיה הייתה בשיא תפארתה התרבותית והרוחנית והפוליטית, המלך קוויריקה (KVIRIKE) מממלכת קאחתי (KAKHETI), בנה את הקתדרלה הקסומה הזאת, שגובהה 50 מ', אחד המבנים הגדולים של זמנו והגבוהה ביותר בכל גיאורגיה. חיצוניות המבנה בנויה בפרופורציות מתאימות לקשתות. זאת כנסייה קאחטיאנית טיפוסית בסגנונה. בפנים המבנה התאורה המיוחדת מגיעה מ-16 חלונות הכיפה העליונה. פעמים אחדות המקום נפגע ברעידות אדמה במיוחד במאות ה-15 וה-18. במאה ה-19 המקום נפגע פעם נוספת כשטייחו אותו בסגנון הרוסי. בדלת המערבית תמונת ג'ורג' הקדוש – פטרון הכנסייה – והדרקון. מעל המזבח הבתולה והילד מהמאה ה-11. עד המאה ה-16 אלווארדי היה מנזר לגברים, מאז הוא היה מנזר לנשים. כמה מבני המשפחה המלכותית היו במנזר הזה. זהו המרכז הרוחני החשוב ביותר בקאחתי ומקום נערץ על תושבי האזור. בספטמבר נערכים כאן פסטיבלים ומכל האזור מגיעים ההמונים לחגוג כאן. השיא הוא ביום 14 בספטמבר. המקום מוגן על-ידי חומות בצורות, מן המאה ה-18. שאר הבניינים כוללים את חורבות ארמון הקיץ של המושל המקומי, שנחרב על ידי שאה עבאס, החמאם, מגדל הפעמון ומאראנטי – מרתף יין.

UPLISTILUS EKSLESIA

כנסיית הנסיך - במרומי המצוק יש בזיליקה עם 3 כנסיות מהמאות 9-10. כאן היה מקדש פאגאני שהוסב לכנסייה. מגדל הפעמון הוא מן המאה ה-18. מעבר תת קרקעי זה בא לאפשר מעבר של מים בצנרת קרמיקה, המשמשת עד היום.

BAGRATI CATHEDRAL

קתדרלה מן המאה 11. ממוקמת מעל הנהר. מראה יפה של העיר מתחת. כאן הייתה מצודה ומגורי המלכים. המצודה החשובה במערב גיאורגיה במאה ה-6. אפילו במאה ה-17 דיווחו עליה נוסעים צרפתיים ורוסיים על התרשמותם מהם. בשנת 1769 המלך סלומון הראשון

מאימרטי והרוסים הפציצו את המצודה. לאחר מכן נכבשה על-ידי הפאשה הטורקי וחייליו. מה שנותר מן המצודה עודנו מרשים ביותר. נותרו חלקי חומה, הארמון, מרתפי היין והכנסייה. המקום נבנה בימי מלכותו של המלך בארגאט השלישי. בשנת 1510 המקום נשרף על-ידי הטורקים. בשנת 1692 הטורקים פוצצו את הכיפה.

שמורת הטבע של סטאפליה – מלקטי הדבש - SATAPLIANATURE RESERVE
נמצאת 6 ק"מ דרומית מערבית מקוטאסי. שטחו 500 הקטאר – 5,000 דונם רבועים. זהו מקום משכנם של שפנים, זאבים ודובים. במקום הרבה טביעות רגל של דינוזאורים, שנתגלו בשנת 1933. מערות נטיפים בסביבה נתגלו בשנת 1925. שטח המערה 330 מ"ר.

וּאֵנִי VANI

אתר עתיק השוכן 40 ק"מ דרומית מקוטאסי. ואני קשורה בסיפור המיתולוגי היווני על קולאחיס וגזת הזהב, כשמדיאה בת המלך ממלאת תפקיד מרכזי. היא פרחה במאה ה-4 לפה"ס ובמאה ה-1 היא הייתה מקום מושבו של מושל סקפטוח'יה. מתקופה זו נתגלו קברים עשירים מאוד, שכללו תכשיטים וקרמיקה. נחשפו גם מקדש ומזבח. לדעת חוקרים המקום היה עיר מקדש פגאנית המוקדשת לאלה לבסוטיה ולדיוניסוס.

גִּזְת הַזֶּהָב – מַהִי?

גִּזְת הַזֶּהָב היא גִּזְת צמר של איל קדוש בעל כנפיים. לאתמאס מלך תיבאי ולאשתו הראשונה נולדו שני ילדים פריפסוס וקהלה. אשתו השנייה של המלך שנאה את ילדיו מאשתו הראשונה וזממה להמית אותם, אולם הם נמלטו וחצו את הים על גבו של איל הזהב. משהגיעו לקולאחיס – היא גיאורגיה – הם הקריבו את האיל לזאוס ואת גִּזְת הַזֶּהָב הם תלו במערה המוקדשת ל-אַרְס, שם נשמרה על-ידי דרקון. יאזון מלך תסאליה, מטיל על דודו פליאס לנסוע לקולאחיס, שבחוף המזרחי של הים השחור כדי למצוא את גִּזְת הַזֶּהָב. יאזון בנה למטרה זאת אונייה בשם ARGO כדי שתוכל לשאת עוד 49 לוחמים ארגונוטיים. לאחר מסע הרפתקאות הם מגיעים לממלכת קולאחיס וממשיכים לנסוע על נהר פאסיסי, עד שהם מתקבלים על-ידי המלך AEETES. הוא מוכן לתת להם את גִּזְת הַזֶּהָב בתנאי שהם יחסלו את שני הפרים בעלי שני דרקון היורקים אש. יאזון הסכים לאתגר, אך בסתר הבטיח למידאה בת המלך המאוהבת בו, שיישא אותה לאישה. בתנאי שמידאה בעלת יכולות כישוף וקסם תסכים לעזור לו. היא

העניקה ליאזון יכולות להתמודד במבחן שהעמיד אביה המלך ולחלץ את גיזת הזהב מיד הדרקון.

אין ספק שלממלכת קולאחיס היה קשר חזק עם יוון ומקור גיזת הזהב, מרמז על הזהב הרב שהיה בנהרות שבהרי סוואן, שבהם רעו רועי צאן. עם גיזת הצמר היו לוכדים את פיסות הזהב שזרמו בנהר. חוקר אירי בשם סורין שיחזר בשנת 1984 את המסע של האוניה 'ארגו' והראה שהיה זה אפשרי להגיע מיוון לקולאחיס באוניות העתיקות.

באקוריאני (BAKURIANI)

אתר נופש פופולארי בגיאורגיה לחובבי סקי. הכפר נמצא בגובה 1,700 מטרים מעל פני הים. בחורף קר ומושלג בחודשים דצמבר-סוף מארס. הקיץ חם. לא הרחק משם נמצא ההר קוצ'ה גורה (KOCHA GORA) בגובה 2,100 מטרים. אפשר לעלות אליו ברכבל סקי.

וארדזיה (VARDZIA)

עיר מערות מימי הביניים, שהיא לא רק אחת האטרקציות בגיאורגיה אלא גם סמל תרבותי בליבו של כל גיאורגי. היא ממוקמת בדרום-מערב גיאורגיה - 10 ק"מ מהגבול הטורקי, 250 ק"מ מטביליסי. גיאורגי השלישי ביצר אותה בגלל היותה סמוכה לגבול הטורקי. בתו המלכה תמרה הסבה את המקום מיישוב צבאי ליישוב דתי. היא הקימה כאן מנזר. המקום הזה הפך להיות ליישוב של 50,000 תושבים.

המאפיין המרשים של המקום בימי מלכותה של המלכה תמרה שהתושבים גרו בשלושה עשר מפלסים עם כנסייה במרכז. בצד המזרחי 79 בתים עם 244 חדרים ועוד 6 כנסיות. אגדה אומרת כי למלכה תמרה עצמה היו 366 חדרים כדי להביך כל אויב שמחפש אותה. בפנים פרסקו של המלכה תמרה קודם נישואיה. תמרה היא חומת המגן הרוחנית של גיאורגיה. המקום נפגע מרעידת אדמה בשנת 1283. בשנת 1283 גיאורגיה הובסה בידי הפרסים, שבזזו גם את וארדזיה.

הדרך העבאית הגיאורגית

דרך עתיקה העוברת לאורך הרי הקווקז. מאוזכרת על-ידי נוסעים רבים וסופרים ידועים שראו בה מקור השראה - כמו פושקין, לרמונטוב, טולסטוי, גורקי ומאיאקובסקי, כולם עברו בדרך המסוכנת הזאת שבימיהם עדיין היה זה שביל צר על פי תהום. הדרך עברה מטביליסי לוולאדי-קווקז, לאורך 206 ק"מ. בדרכה עברה את הנהרות מטקווארי ונהר

אראגווי ולאורך הגדה השמאלית של האגם המלאכותי ז'ינוואלי ולבסוף נהר טרגי המגיע עד לתחומי רוסיה. לאורך ההיסטוריה הייתה זאת הדרך העיקרית שחצתה את הקווקז מצפון לדרום ונחשבה לגשר המחבר את אירופה עם אסיה. הייתה זאת דרך אסטרטגית ממדרגה הראשונה ששירתה כובשים

מנזר השילוש הקדוש על פיסגת הר קזבגי ממנו נשקף הקרחון קזבג, שגובהו 5,047 מטרים, עליו נקשרו אגדות פרומוטיאוס בגירסה הגיאורגית

וסוחרים. ההשתלטות הרוסית על גיאורגיה במאה ה-18 עוררה מחדש את חשיבותה של הדרך שחיברה בין רוסיה לגיאורגיה. בשנת 1801 הרוסים הרחיבו את הדרך. סלילת מסילת הברזל לאורך חופי הים השחור פתרה למעשה את הצורך החיוני בדרך הצבאית. במלחמות העולם הראשונה והשנייה הדרך שבה והייתה בעלת חשיבות מן המעלה הראשונה. אלפי שנים נשמר המשעול ההררי הצר והנטוי מעל התהומות, על ידי שבטים נאמנים למלכי גיאורגיה ומגדלי שמירה היו פזורים לאורכה.

גודאורי (GUDAURI)

אתר נופש על הדרך הצבאית, בגובה 2,197 מ'. נוף כמו אלפיני עם מעט צמחייה. עיירת סקי בניהול אוסטרי.

דוויט גראז'ה (DAVIT GAREJA)

קומפלקס מרשימים של מנזרים בתוך מערות, המכסים שטח גדול באזור חצי מדברי. מקום זה הוא גולת הכותרת של הביקור באזור קאחאטלי (KAKHATELI). קשה להאמין אבל אזור זה היה בימי קדם יער עבות. נאמר שיש כאן 12 מנזרים, אבל בשנים האחרונות נתגלו בחפירות ארכיאולוגיות עוד ועוד מנזרים באזור ומספרם מגיע כיום ל-19 ועוד היד נטויה. דויד גארז'ה הוא אחד מ-13 אבות סוריים במאה ה-6. המנזרים נעשו על-ידי הרחבת המערות הטבעיות העשויות אבן גיר. הם הפכו לאתרי עלייה לרגל משום שנאמר ששליש מאוצרות הרוח של ירושלים נמצא במערות הללו. הסיפור החל בכך שדויד גראז'ה עלה לירושלים אבל גבר עליו הרגש מבלי יכולת להיכנס לעיר. הוא התחיל לחזור לעבר גיאורגיה, עם שלוש אבנים שאותן ליקט. באותו לילה חלם מלך ירושלים שמישהו לקח את כל רוח השלווה והשלום מירושלים. הייליו רדפו אחרי הנזיר דויד ונטלו ממנו שתיים משלוש האבנים והותירו בידו אבן אחת שאותה הביא עמו לגיאורגיה. האבן הזאת שמורה

כיום בקתדרלה 'ציון' בטביליסי. היא נלקחת מדי שנה בטקס גדול למערת דוויד גארז'ה לטקס מיוחד ומוחזרת לקתדרלה בטביליסי בתום הטקס. לאט לאט האזור כולו התמלא במערות מנזרים. כאן ישבו הנזירים והעתיקו טקסטים ותרגמו טקסטים לגיאורגית. נפתח במקום בית ספר לציירי פרסקו והנזירים שימשו מחנכים לנסיכי גיאורגיה. בשנת 1265 הרסו המונגולים את המנזרים, אולם במאה ה-14 גיאורגי החמישי 'המבריק', שיחזר את רוחו של המקום והחזיר לו את השפעתו הפוליטית. במאה ה-14 תקף את המקום טימור לנג. בפסחא של שנת 1615 חיילי שאה עבאס הפרסי הרגו כ-6000 נזירים והרסו את רוב אוצרות האמנות במקום. עד 1675 פסקו התפילות במקום עד שהמלך ארצ'יל ערך במקום שיפוצים ושילם שכר לנזירים, אבל המקום לא חזר מעולם למה שהיה בתקופות השיא שלו. המלך גיאורגי ה-12, גר כאן במגדל במשך שנתיים. המנזרים פעלו עד סוף המאה ה-19.

בתקופת השלטון הסובייטי המקום שימש כשדה אמונים לצבא הסובייטי ואחת ההצהרות הראשונות של הפרסטרויקה הייתה להפסיק את הוונדליזם במקום. למרבה האירוניה, הצבא הגיאורגי השתמש במקום לאחר העצמאות כשטח אימונים. בעקבות חוק שנחקק בפרלמנט הופסקו אימוני הצבא במקום ונזירים שוב חיים במנזרים.

הקווקז הגבוה - תצפית

הרפובליקה של ארמניה

הדגל הוא בעל שלושה קווי רוחב זהים: **האדום** מסמל את הדם הארמני שנשפך, **הכחול** מסמל את השמים ואת הצדק והאמונה, **הכתום** מסמל את עבודת האדמה

הסמל הוא שילוב של אריה ונשר הפונים לאחוריהם ותומכים במגן. בסמל מוטיבים עתיקים ומודרניים. המוטיבים בסמל הם מימי הממלכה הארמנית. במרכז הסמל – הר ארטט ועליו נחה תיבת נוח וכן סמלים של שושלות מלכותיות ארמניות.

שמה הארמני – 'האי', אֵהֶסְטֶאן.

מיקום – קו אורך וקו רוחב - N, 45 00 E 00 40

גבולות – גיאורגיה – צפון; טורקיה – מערב; איראן – דרום; אזרבייג'ן במזרח ובדרום-מערב. אורך הגבולות – 1,254 ק"מ.

שטח – 29,800 קמ"ר.

הבירה – ירוואן.

מבנה – 11 פרובינציות.

עצמאות – 21.9.91

משטר – רפובליקה נשיאותית.

נשיא – רוברט קוצ'אריאן.

נוף – הררי עם מעט יערות, נהרות שוצפים. בעמק אדמה פוריה.
נקודה נמוכה – נהר Debed בגובה 400 מטר מעל פני הים.
נקודה גבוהה – ארגאט לרנגאגאט – 4,090 מטר מעל פני הים.
אוצרות טבע – מעט זהב, נחושת, מוליבדיום, אבץ, באוקסיט.
קרקע מנוצלת – 16.78%.
אקלים – יבשתי. קיץ חם, חורף קר.

דימוגרפיה

אוכלוסייה – כ-3 מיליון נפש. 19.5% מעל גיל 14. בנוסף כ-1.5 מיליון ארמנים חיים בטורקיה, באסיה באירופה ובאמריקה. כ-20% מן האוכלוסייה יושבים בבירה ירוואן. שנייה לה לנינאקאן.

תוחלת חיים – גברים – 68.5 שנים; נשים – 76.3 שנים.
פיריון לאישה – 1.3 לידות בממוצע.
קבוצות אתניות – 97.9% ארמנים; 1.3% כורדים יזידים; 0.5% רוסים; 0.3% אחרים.
דתות – 94.7% ארמנית אפוסטוליט; 4% כיתות נוצריות אחרות; 1.3% יזידים (מונטואיזם עם יסודות פאגאניים של עבודת הטבע).
שפות – 97.7% ארמנית; 1% יזידית; 0.9% רוסית; 0.4% אחרות. יודעי קרוא וכתוב מעל גיל 15 שנים – 99.7%.
הגירה שלילית – 5.34 (-) לאלף נפש.

כלכלה

ברית המועצות פיתחה את התעשייה המייצרת כלי עבודה, טקסטיל, חשמל הידרואלקטרי.
תל"ג – 16.94% מיליארד (לפי ההרכב: 18.2% חקלאות; 38.6% תעשייה; 43.2% שירותים).
גידול שנתי – 13.4%.
תקציב – 1.057 מיליארד דולר.
הכנסה לנפש – \$ 5,700 לנפש.
כוח עבודה – 1.2 מיליון (45% חקלאות; 25% תעשייה; 30% שירותים)
אבטלה – 7.4%.
חיים מתחת לקו העוני – 34.6%.
מוצרים – **חקלאות**: ענבים, פירות, ירקות ובעלי-חיים. **תעשייה**: ליטוש יהלומים; מכונות לתעשייה; מנועים; נעליים; כימיקלים; רכיבים אלקטרוניים; תכשיטים; קוניאק ומזון. בתעשייה יש נסיגה שנתית של 1.2%.

חשמל – כ-6.5 מיליארד קוט"ש מתחנות הידרו-אלקטריות. ייצוא חשמל – 1.011 מיליארד קוט"ש; ייבוא חשמל מאיראן בכמות לא ידועה.

סך הייצוא – 1.019 מיליארד דולר (יהלומים מלוטשים; מינרלים ומוצריהם; הנעלה ואנרגיה).

סיוע כלכלי – 193.3 מיליון דולר.

המטבע – dram (AMD). שער חליפין – **414.69 דראם לדולר**.

תקשורת – כ-600,000 טלפון קווי; 318,000 טלפונים סולולריים; 172,800 צרכני אינטרנט (קוד am).

צבא

חי"ר, יחידות מיוחדות להגנה על נאגורנו-קאראבאך, חיל אוויר ויחידות נ"מ

מגויסים לשנה – 63,000 (מתוכם 31,000 נשים)

תקציב הצבא מתוך התקציב הלאומי – 6.5%

היסטוריה

ארמניה נזכרת לראשונה בכתובת דריווש הראשון. בכתובות בבליות וארמיות היא נקראת ארט. הקתוליקוס יוחנן וההיסטוריון משה מכורן רואים את תחילת העם הארמני בתוגרמה [בראשית י, ג; יחזקאל כז, יד] בן גומר בן יפת, שאותו הם מציינים כאבי ארמֶנֶךְ, אבי ארמניה. הרודוטוס מספר כי הארמנים לבשו מדים יווניים ולחמו לצדם במלחמתם בפרסים. בשנים 549-612 לפני הספירה הארמנים היו חלק מממלכת מדי הגדולה. במשך כל השנים שארמניה הייתה נתונה לשליטה איראנית (פרס ומדי) ההשפעה האיראנית הייתה עליה גדולה כל כך, שאלכסנדר מוקדון בשנת 331 לפנה"ס מינה כאן במקום פחה פרסי במקום השליט הפרסי הקודם.

80 שנה לפני שתיאודוסיוס השליט את הנצרות על רומי, הנצרות כבר שלטה בארמניה בהשפעתו של גֶ'רְגֹורִיוס, הנחשב לגיבורה הרוחני של ארמניה. הניסיונות של הפרסים לכפות את דתם הזורואסטרית על הארמנים הייתה ללא הצלחה. הדת הנוצרית והאומה הארמנית היו לאחת.

עד לכיבוש הערבי התנהלו מלחמות בין ביזנטיון לבין הפרסים כשארמניה בתווך. במאה ה-7 הרבה ארמנים מגיעים לביזנטיון ומקבלים משרות בכירות בממשל הביזנטי. אפילו לכס הקיסרות הביזנטית עולים ביזנטים ממוצא ארמני. משנת 639 יש חדירות של ערבים לארמניה. הניסיון של הביזנטים לשוב ולכבוש את ארמניה עלה בתוהו משום שהארמנים משתפים פעולה עם הערבים. משפחות באגארטיני שהתייחסו לבית דויד מקבלות מהערבים רשות להקים נסיכויות פיאודליות ולבסוף הם אף מתמנים לנסיכי ארמניה כולה, גיאורגיה וארצות הקווקז.

בתחילת המאה ה-11 חוזרים ומשתלטים קיסרי ביזנטיון על ארמניה. בשנת 1020 פולשים לאזור הסלג'וקים. מנהיגם אלפ ארסלן הרס את העיר 'אני' בשנת 1064 וכבש את ארמניה כולה בשנת 1071, לאחר שניצח את הצבא הביזנטי. במשך המאה ה-12 כבשו את ארמניה נסיכים קורדים; בשנת 1240 כבשו אותה המונגולים ועד שנת 1349 היא נמצאת בשליטה של הח'אנים המונגוליים ששלטו בפרס. בתקופת ההרס הזאת הרבה ארמנים ברחו אל העמקים ההרריים של הקווקאז, לגיאורגיה, לקרים, למולדאביה ולפולין ואף לירושלים וייסדו קהילות ארמניות הקיימות שם עד היום.

מפת ארמניה

בשנים 1400-1800 קמו נסיכויות בשליטה קורדית, ארמנית וטורקמנית. בשנת 1387 נכבשה ארמניה על-ידי טימור לנג – איש הברזל הפיסח. לאחר מותו של טימור לנג בשנת 1405, בדרכו לכיבוש סין, שלטו בארמניה השליטים הטימורידים יורשי טימור. בשנת 1473 סיפח השולטן העות'מאני מוחמד השני את ארמניה לממלכתו. הוא העניק לארמנים חופש דת, בדומה לחופש הדת שניתן לכנסיה היוונית האורתודוקסית. ארמניה הייתה במשך 300 שנה סלע המחלוקת בין פרס וטורקיה. בשנת 1605 יישב שאה עבאס (1587-1629) אלפי ארמנים ליד בירתו איספאהן, בפרוור שנקרא ג'ולפה – על שם העיר הארמנית שעל נהר אראס בארמניה. במאות ה-19 וה-20 חיסלו הטורקים קרוב למיליון ארמנים, שהיו תחת שלטון עות'מאני מאז המאה ה-16. ארמניה בתחומיה ההיסטוריים, הגדולים פי כמה וכמה מגבולותיה הנוכחיים, סופחה לרוסיה הצארית בשנת 1828. במלחמת העולם הראשונה העבירו הרוסים לטורקים את רוב השטח הארמני. בשנת 1918 הכריזה ארמניה

המוקטנת על עצמאותה, אך בשנת 1920 נכבשה על-ידי הצבא האדום. בשנת 1988 השתלטו הארמנים על נאגורנו-קאראבאך והביאו לגל של טרנספר של מאות אלפי אזורים מארמניה וכפעולת נגד סולקו מאזרבייג'ן מאות אלפי ארמנים. עקב כך סגרו הטורקים את הגבול עם ארמניה.

בשנת 1988 פקד את ארמניה רעש אדמה, ובמהלכו נספו כ-25,000 בני אדם וניזוקו קשה העיר לְיִנְקֵן וסביבתה. אסון דומה אירע בשנת 1926.

יהודים

ההיסטוריונים הארמנים מייחסים את ראשיתו של היישוב היהודי בארמניה לגלות נבוכדנאצר מלך בבל וטירגאנס הראשון מלך ארמניה. יש המשערים שהישוב היהודי חדר לארמניה וגיאורגיה בעיקר מממלכת חדיאב KHADYAB, שמלכיה התגיירו בימי בית שני (מונבז והיליני המלכה אשתו). KHADYAB שכנה בגדה השמאלית של החידקל. בירתה ארבל (כיום ארביל בכורדיסטאן), מן הערים החשובות של ממלכת אשור. הממלכה הייתה כפופה לפרתים. מלך ארמניה כבש אותה מידי הפרתים אך פומפיוס החזיר אותה לפרתים בשנת 65 לספירה. בשנים 60-35 מלך בחדיאב המלך איזאטס השני שקיבל יחד עם אימו הלני את דת ישראל עוד קודם עלותו לשלטון. אחריו מלך אחיו מונבז השני, שהיה כנראה המלך האחרון של ממלכת חדיאב. המלכים הגרים קיימו קשרים טובים עם ירושלים והמקדש עד החורבן בשנת 70 לספירה. בני משפחתם לחמו לצד המורדים במרד הגדול. התלמוד מלא באגדות על המלכה הילני. הנצרות התפשטה אצלם בזמנים מוקדמים. הגמון נוצרי ישב בארבל עוד לפני הכיבוש הסאסאני הפרסי ב-226 לספירה. אחרי המאה ה-4 אין שומעים עוד על ממלכת חדיאב.

היסטוריון הארמני משה מכורן מספר שנבוכדנאצר מסר למלך הארמני הארטשאי שבוי יהודי חשוב בשם סמבת, שאחד מצאצאיו היה באגראת אבי המשפחה הארמנית המיוחסת בגראטוני, שנתמנה למשנה למלך ולמכתיר המלך, משרה שהתקיימה במשפחה הזאת עד שנת 443 לספירה. גם משפחת אמאטוני התייחסה על יהודים שמוצאם מאיראן. לפי המסורת טיגראנס הראשון הביא יהודים מארץ ישראל ויישב אותם בארמונו ובכמה ערים אחרות בארמניה. קשרים בין ארמניה לארץ ישראל ידועים מימי בית הורדוס, שכמה מבניו התחתנו במלכי ארמניה. אחד מנכדיו של הורדוס התמנה על-ידי גירון למלך של ארמניה הקטנה. [מלחמות היהודים, ד, ב, יג, א]. בארמניה הגדולה נתמנו שני בניו של הורדוס טיגראנס ואלכסנדר למלכים [קדמוניות, יח, ה, ד]. יוסף בן מתתיהו מזכיר את טיגראנס מזרע הורדוס (70 לפני החורבן – בימי ישו), שמלך בארמניה. לאחר עלותו לכס המלכות התיישבו שם הרבה יהודים, חיילים ואזרחים; הם התרבו מאוד, עד שבימי מלך פרס שבור מלכא השני (310-380 לספירה) הם מנו מאות אלפים והוא מעביר מן הקווקז לפרס לאזור איספהאן למעלה מ-50 אלף משפחות ישראליות. יש להניח שגם לאחר מכן עוד

נשארו בהרי הקווקז הרבה מאוד יהודים. רבים מהם נטמעו בתוך שכניהם הארמנים והגרוזינים. עד היום יש מסורות בקרב העם הארמני לגבי מוצאם של רבים מבני ישראל. לא מכבר נתגלה בארמניה במיפגש הגבולות ארמניה-טורקיה-איראן, בית עלמין מן המאה ה-13 המעיד על חיים יהודיים מלאים שהיו בהם חיי חומר וחי רוח.

אתרים וערים בארמניה

ירוואן

בירתה של ארמניה והעיר הגדולה במדינה, שבה 1.1 מיליון תושבים. בשנת 782 נבנתה על-ידי המלך ארגישטי מצודת ארבוני (Erbuni) שבאה להגן על צומת הדרכים שעברה במקום. במאה ה-7 לפנה"ס היא הייתה לעיר. העיר נכבשה פעמים רבות על-ידי הפרסים והעות'מאנים. במאה ה-7 כבשו אותה הערבים ב בשנת 1827 נכבשה על-ידי הרוסים שהחזירו אותה לפרסים.

העיר ממוקמת בגובה 989 מטר מעל פני הים ומוקפת בגבעות משלושת צדדיה. בימים בהירים אפשר לצפות באררט הגדול ובאררט הקטן שמעבר לגבול הטורקי. העיר משמשת מרכז מינהלי, תרבותי ותעשייתי של ארמניה (תעשיית מתכות, כימיקלים וטקסטיל).

העיר עשירה במוזיאונים, פארקים וכיכרות, בעיצובו של האדריכל אלכסנדר טאמאניאן בשנת 1920. העיר החדשה הוקמה על העיר העתיקה.

מאתריה המיוחדים: מוזיאון Matenadaran לכתבי-יד עתיקים (שם בין אלפי כתבי היד העתיקים גם 150 כתבי יד עבריים, ביניהם נדירים ביותר), מצודת ארבוני, אתר ההנצחה לג'ינוסייד של העם הארמני, פארק הניצחון, כיכר האופרה וכיכר הרפובליקה, המסגד הכחול ושורה של מוזיאונים – ההיסטורי, פולקלור, אמנות מודרנית. נצא אל עמק אררט, הצופה אל הרי אררט. העמק הוא ערש התרבות, ומצטיין בתופעות גיאולוגיות מדהימות. בדרכנו אל האתר נעצור לתצפית מרהיבה לעבר הר אררט.

יהודים

בירוואן נותרו כ-900 יהודים וזכאי עלייה. במועדון מתקיימים בימי ראשון לימודי עברית והיסטוריה יהודית וחוגים את חגי ישראל ואת יום העצמאות. מדי שנה עולים כ-100.

בשנת 1897, בעקבות רדיפות, הגיעו 924 יהודים כורדים דוברי ארמית מצפון איראן – אורמיה (Urmia), סאלאמסט (Salamst), וח'וי (Khoy) – לירוואן. הם הקימו בית-כנסת. לימים עקרה הקהילה לגיאורגיה. בשנים 1941-1943 הגיעו לירוואן עקורים יהודים שנמלטו מן הנאצים שהגיעו לרוסיה, אוקראינה ובלארוס. בארמניה יש כיום שני בתי-כנסת. אחד פעיל בירוואן והשני בעיר גיומרי (Giumri).

Echmiadzin

בירתה הקדומה של ארמניה בין השנים 180-340 לספירה. כאן מקום מושבו של הארכיבישוף של ארמניה. זהו האתר הדתי הקדוש ביותר בארמניה. לפני היותו מקדש נוצרי המקום היה מקדש פגאני.

מקדש גארני (Garni)

ב-Garni מקדש הלניסטי מהמאה ה-1 שהוקדש לאל השמש הליוס. מסביבו עמק עם מצוקים, שהגן עליו. האתר ממוקם כ-26 ק"מ מזרחית לירוואן. כאן היה מרכז התרבות ההלניסטית ומעונות הקיץ של מלכי ארמניה. רעידת אדמה בשנת 1679 הרסה את המקדש ואת הכנסייה שלידו. בשנים 1965-1975 שוחזר המקום.

הקתדרלה ב-זווארטנוטס (Zwartnots)

חורבות כנסיית סט. גריגורי. נבנתה בשנים 641-646. שונה מן הסיגנון הארמני הרגיל. גובה הכיפה 45 מטרים. ברעידת אדמה בשנת 930 קרס הבניין שלא שוקם עוד.

מנזר Geghard

כ-9 ק"מ מגארני. הוקם במאה ה-4. כנסיית גריגורי חצובה במערת סלע היא מהמאה ה-7. הפולשים הערבים הציתו אותה בשנת 923. באתר קברי מלכים ונסיכים.

מנזר ח'ור ויראפ (KHOR VIRAP)

אתר עלייה לרגל מהמאה ה-12. סט. גריגורי היה אסור כאן במשך 12 שנה בשל קיום פולחן נוצרי. במקום מתקיים פולחן הקרבת יונים, שהוא שילוב של פולחן אלילי ונוצרי. האתר במרחק 30 ק"מ מירוואן.

גיומארי (GYUMARI)

עיר בת 225,000 תושבים. במרחק 160 ק"מ. העיר עברה רעידת אדמה בשנת 1988. סבורים כי 40% מן התושבים עדיין חיים במכולות מתכת מאז רעידת האדמה. הרבה מבתי העיר עודנם הרוסים או פנויים מתושביהם. העיר הייתה מרכז של סחר כבר בימי קדם. העיר מאוזכרת כבר במאה ה-7 לפני הספירה. ההיסטוריון והילוסוף היווני כסינופון מזכיר אותה בספרו. אחרי מלחמת פרס-רוסיה בשנת 1804 היא זכתה לפריחה.

בית עלמין יהודי מן התקופה המונגולית

ליד הכפר Eghegis, באזור Vayots Dzor במיפגש הגבולות בין טורקיה-ארמניה-איראן, על דרך המשי בית עלמין מהמאה ה-13 ובו מצבות יהודיות בארמית ובעברית, המעידות על יישוב יהודי שהיה קיים בארמניה בימי הביניים ועל תרבות חומרית ורוחנית הניבטת מן המצבות.

אגם סוואן (Sevan)

אגם Sevan, הנמצא בגובה של 2000 מטר מעל פני הים. זהו האגם הגדול ביותר בארמניה ואחד האגמים הגדולים בעולם, הנמצא בגובה רב כל כך – 1,950 מטרים מעל פני הים. הוא ניזון מ-28 נהרות הנשפכים אליו. שטחו 1,360 קמ"ר (5% משטחה של ארמניה ועומקו 95 מטרים. בלב האגם היה פעם אי עליו הוקמו 3 כנסיות מהמאה

האגם בצילום מן החלל.

ה-9 אך עם רדת מפלס המים הכנסיות נמצאות כיום בחצי אי Sevavank. סביב האגם התפתחו אתרי נופש שידעו פעם ימים יפים יותר. הפיתוח הוא מועט ובמקום מספר מצומצם של מלונות. המקום מושך הרבה שחפים, אווזים וציפורים מסוגים שונים המוסיפים למראה ולקולות. באגם דגי פורל ודגי סיק המספקים פרנסה לדייגי המקום. הדרך לאגם זרועה אבני אובסידיאן בגוונים שחור, שחור-לבן וחום. מהאבן המיוחדת הזאת מפיקים תכשיטים,

תחריטים ועבודות אמנות יפות. על ענפי עצי המשאלות אפשר לקשור סרט ולבקש משאלה.